

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อพัฒนา
ด้านสิ่งแวดล้อม ในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้นำมา
กำหนดกรอบแนวคิดพื้นฐานในการดำเนินการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

1. บทบาทของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
2. ความหมาย ความสำคัญ ลักษณะของการมีส่วนร่วม และรูปแบบการมีส่วนร่วม
 - 2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม
 - 2.2 ความสำคัญของการมีส่วนร่วม
 - 2.3 ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน
 - 2.4 รูปแบบการมีส่วนร่วม
3. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน
 - 3.1 นิยามของชุมชน
 - 3.2 แนวคิดทางสังคม
 - 3.3 แนวคิดทางมนุษยนิยม
4. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
5. ข้อกำหนดตามกฎหมายและนโยบายของรัฐในการมีส่วนร่วมของชุมชนกับ
สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
6. แนวคิดและทฤษฎีด้านสิ่งแวดล้อม
 - 6.1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม
 - 6.2 แนวคิดเกี่ยวกับมาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อม
 - 6.3 แนวคิดเกี่ยวกับป่าชายเลน
7. พื้นที่ที่ศึกษา
8. แนวคิดและทฤษฎีการสร้างเครื่องมือในการวิจัย
9. การวิจัยเชิงคุณภาพ
10. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 10.1 งานวิจัยในประเทศ
 - 10.2 งานวิจัยต่างประเทศ

บทบาทของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

สถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีบทบาทสำคัญในการสร้างเยาวชนให้มีคุณภาพ จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 สถานศึกษามีบทบาทหลัก เป็นหน่วยบริการทางการศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการจำเป็นของท้องถิ่น และเป็นหน่วยนำสังคมของชุมชน โดยอาศัยกรอบนโยบายที่กำหนดในระดับชาติ เป็นแนวทางในด้านการจัดการทรัพยากร สถานศึกษามีบทบาทและหน้าที่สำรวจและจัดข้อมูลทรัพยากรเพื่อการศึกษาในเขตพื้นที่บริการของสถานศึกษาเพื่อประชาสัมพันธ์ให้มีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคลากรของสถานศึกษาร่วมมือกันใช้ทรัพยากรในชุมชนให้เกิดประโยชน์ต่อกระบวนการเรียนการสอนและสถานศึกษา ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพร่วมกับบุคคลและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ดำเนินการเชิญเชิญบุคคลและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ที่สนับสนุนการใช้ทรัพยากรร่วมกันเพื่อการศึกษา ระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษาของสถานศึกษาในทุกด้าน ซึ่งครอบคลุมถึงการประสานความร่วมมือกับบุคคล ชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงาน สถานประกอบการ สถาบันสังคมอื่นและสถานศึกษาในการใช้ทรัพยากร (สำนักงานปฏิรูปการศึกษา, 2545, หน้า 3)

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 มาตรา 57 กำหนดให้หน่วยงานทางการศึกษาระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยนำประสบการณ์ ความรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคลดังกล่าวมาใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษาและยกย่องเชิดชูผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษา และ ปรัชญา เวสารัชช์ (2545, หน้า 50) ได้กล่าวถึงบทบาทของบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสถาบันทางสังคม ในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยมีส่วนร่วมตัดสินใจ ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมจัดทำหลักสูตร ร่วมในบรรยากาศการเรียนการสอน และร่วมสนับสนุนกิจการศึกษา และจากผลการสังเคราะห์การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิของคณะศึกษานิเทศก์ กลุ่มวิจัย และประเมินคุณภาพการศึกษา กรมสามัญศึกษา (2543, หน้า 97) ในการมีส่วนร่วมเกี่ยวกับแนวทางในการจัดการศึกษาสถานศึกษาต้องเข้าไปร่วมกับชุมชนเพื่อกระตุ้น ส่งเสริม ชักจูง ผลักดัน และบริการชุมชน ควรให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทาง นโยบาย และเป้าหมาย โดยให้โรงเรียนเป็นเครือข่ายของการเรียนรู้โดยสมบูรณ์ การมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการบริหารและการจัดการศึกษา ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมเป็นคณะกรรมการโรงเรียน การมีส่วนร่วมในการระดมทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรอื่นๆ พิจารณาจากการร่วมเป็นวิทยากร เป็นเครือข่ายแหล่งวิทยากรท้องถิ่น เพื่อให้เกิดจิตสำนึกในการช่วยกันคิด ช่วยกันทำ เกิดความสำนึกในการจัดสรรทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรอื่นที่อยู่ในชุมชน และการมีส่วนร่วมในภาพรวมของการจัดการศึกษาของ

ชุมชน จะช่วยให้การดำเนินงานของโรงเรียนสอดคล้องกับความต้องการและความเหมาะสมของชุมชน

สุพัตร์ พิบูลย์ (ม.ป.ป., หน้า 2-3) กล่าวว่า สถานศึกษาทุกแห่งจะต้องเน้นการสร้างเยาวชนที่มีความสมดุลต้องเป็นคนเก่ง คนดี สมรรถภาพร่างกายดี มีทักษะปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ และมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาใด ๆ ซึ่งพบว่าในปัจจุบันรัฐได้กำหนดมาตรฐานเด็กไทยให้มีคุณสมบัติสำคัญ ๆ หลายประการ อาทิ มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ มีความสามารถในการคิด วิเคราะห์ มีวิสัยทัศน์ มีนิสัยรักการอ่าน การค้นคว้าหรือใฝ่รู้ใฝ่เรียน มีทักษะการจัดการสามารถทำงานเป็นทีม มีสุขภาพกาย สุขภาพจิตและสุขนิสัยที่ดี มีสุนทรียภาพด้านดนตรี กีฬาและศิลปะ มีความรู้ ทักษะตามที่หลักสูตรพึงประสงค์ เป็นต้น นอกจากนี้ สถานศึกษาจะต้องมีบทบาทร่วมในการจัดระเบียบสังคม ซึ่งมีแนวปฏิบัติดังนี้

1. สถานศึกษาจะต้องกำหนดคุณลักษณะของผู้เรียนให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น หากสถานศึกษากำหนดคุณลักษณะของเยาวชนที่เป็นรูปธรรมพร้อมผลักดันหรือส่งเสริมให้เกิดคุณลักษณะต่าง ๆ อย่างจริงจัง ชุมชนจะเป็นแหล่งที่น่าอยู่ในชั่วพริบตา อีกทั้งเยาวชนจะเกิดคุณลักษณะอื่น ๆ ตามมา เช่น ความเสียสละเพื่อส่วนร่วม ทักษะการจัดการ
2. สถานศึกษาจะต้องเป็นแกนนำในการชี้นำทิศทางการพัฒนาหรือแก้ปัญหาให้แก่ชุมชน การปฏิบัติการพัฒนาใด ๆ จะต้องดำเนินการผ่านกลุ่มเยาวชนหรือนักเรียน นอกจากจะเป็นการพัฒนาชุมชนแล้ว ยังเป็นการปลูกฝังคุณลักษณะหลายประการในตัวผู้เรียนไปพร้อม ๆ กัน
3. สถานศึกษาจะต้องร่วมเป็นแกนนำในการพัฒนาชุมชนในรัศมีที่เป็นที่ตั้งของสถานศึกษา โดยร่วมกับชุมชนอย่างจริงจังในการพัฒนาบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ทั้งนี้อาจปฏิบัติการผ่านกิจกรรมชุมชนที่มีอยู่ในโรงเรียน และเน้นให้นักเรียนมีบทบาทหลักในการร่วมวางแผนพัฒนา ถ้านักเรียนมองเห็นแนวทางการพัฒนาชุมชนที่เป็นรูปธรรมก็สามารถนำประสบการณ์ไปประยุกต์ใช้ในชุมชนที่อยู่อาศัยของตนเองได้ในอนาคต โรงเรียนก็เป็นที่รักใคร่เป็นที่พอใจของชุมชนที่เป็นที่ตั้งของโรงเรียน เป็นโรงเรียนของชุมชนอย่างแท้จริง
4. สถานศึกษาจะต้องเน้นการสร้างเครือข่ายผู้ปกครอง เครือข่ายแกนนำชุมชน เพื่อให้เครือข่ายต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนหรือสังคมอย่างจริงจัง โดยมีสถานศึกษาเป็นศูนย์กลางขององค์ความรู้และเป็นศูนย์กลางการประสานงานเพื่อการพัฒนาอีกแห่งหนึ่งของชุมชน

สรุปได้ว่า สถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีบทบาทสำคัญในการชี้นำสังคม เป็นแกนนำในการพัฒนาชุมชนและแก้ปัญหาให้กับชุมชน และมีบทบาทหลักในการบริการทางการศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น นอกจากนี้สถานศึกษายังมีบทบาทร่วมในการจัดระเบียบสังคมอีกด้วย

ความหมาย ความสำคัญ ลักษณะของการมีส่วนร่วม และรูปแบบการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมจะมีความหมายอย่างไรควรจะต้องพิจารณาที่กรอบแนวคิด เป้าหมาย หรือกระบวนการของการพัฒนาแต่ละงาน แต่โดยทั่วไปมีผู้ให้แนวคิดและทฤษฎีของเรื่อง การมีส่วนร่วมไว้หลากหลายโดยเฉพาะแนวคิดในด้านความหมายความสำคัญและลักษณะของการมีส่วนร่วม

ความหมายของการมีส่วนร่วม

คำว่า “การมีส่วนร่วม” (Participation) โดยทั่วไปจะมีความหมายที่หลากหลาย สำหรับความหมาย ที่พูดถึงในเชิงการพัฒนาชนบทมักจะหมายถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิก ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ชุมชนหรือประชาชนในการเข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานพัฒนาของภาครัฐเป็นลักษณะการมีส่วนร่วมอย่างหนึ่ง แต่การมีส่วนร่วมในความหมายที่กว้างกว่าอาจจะหมายถึงการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ของชุมชนโดยตรง การมีส่วนร่วมอาจมีได้ทุกระดับ ตั้งแต่การมีส่วนร่วมในระดับชาติลงไปจนถึงระดับหมู่บ้าน การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของรัฐ หรือกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ประชาชนยินดีมาร่วม โดยที่การมีส่วนร่วมนี้จะมี ความหมายว่าสมาชิกทุกคนจะร่วมรับประโยชน์และการลงทุนลงแรงด้วย จึงจะเป็นการมีส่วนร่วมในความหมายที่เป็นธรรม (มัทธนา ท้วมยิ้ม, 2543)

ปรัชญา เวสารัชช์ (2528, หน้า 3) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมไม่ใช่เรื่องแปลกใหม่แต่ประการใด ประชาชนเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม คลอดมานานับตั้งแต่เกิดชุมชนมนุษย์ การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นได้หลายลักษณะ หลายรูปแบบ หลายวิธีการ หลายกิจกรรมและหลายวัตถุประสงค์แตกต่างกันไปตามมิติต่าง ๆ เช่นนี้ มีผลทำให้ไม่สามารถนิยามความหมายของการมีส่วนร่วมได้ตามวัตถุประสงค์ของเนื้อหาที่ เน้นเฉพาะความสนใจของแต่ละคน ส่วนนักวิชาการและนักปฏิบัติอื่นอีกหลายคนได้ละเลย การนิยาม โดยเห็นว่าเป็นเรื่องที่เข้าใจโดยทั่วกันแล้วหรือเห็นว่าไม่มีประโยชน์ที่จะนิยาม

ไพรัตน์ เจริญรินทร์ (2537, หน้า 3) ให้ความหมายและหลักการสำคัญเรื่องนโยบายการมีส่วนร่วมในการพัฒนา หมายถึง กระบวนการที่รัฐส่งเสริม ชักนำ และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชน ทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิและองค์กรอาสาสมัครในรูปแบบต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องรวมกัน

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542, หน้า 17- 20, 190) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมมีหลายมิติและมีความแตกต่างกันจึงไม่อาจใช้วิธีการเดียวในการมองถึงการมีส่วนร่วมได้คือพอและครอบคลุม การจะอธิบายความหมายของการมีส่วนร่วมจึงต้องคำนึงถึงบริบทที่เกี่ยวข้อง และเมื่อจะนำคำนี้ไปใช้ในการปฏิบัติงานก็จำเป็นที่จะต้องกำหนดความหมายขึ้นมาและทำความเข้าใจให้ตรงกัน การให้

ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและสำคัญมาก เพราะจะทำให้เกิดการพัฒนายั่งยืนและเกิดความเจริญงอกงามในตัวเอง แม้รัฐบาลหรือเจ้าหน้าที่ถอนตัวออกจากชุมชนไปแล้ว การพัฒนายังคงดำเนินการต่อไป เพราะทั้งประชาชนหรือตัวแทนของประชาชนในแต่ละชุมชนจะเป็นผู้ที่มีความรู้และเข้าใจกระบวนการพัฒนาได้ดีที่สุด และการตัดสินใจมีส่วนร่วมจะต้องถูกตอบสนองต่อความต้องการและปัญหาของชุมชนได้ตรงตามเป้าหมายที่สุด การมีส่วนร่วมจะต้องคู่กับความรับผิดชอบเป็นเจ้าของ คนอื่นที่เข้าร่วมนั้นถือว่าเป็นการให้ความร่วมมือ การมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชุมชน ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การเลือกวิธีและวางแผนในการแก้ปัญหา การดำเนินงานตามแผน และขั้นตอนสุดท้าย คือการติดตามและประเมินผล

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การร่วมมือ และมีส่วนร่วมซึ่งกันและกันในทุก ๆ ด้านของประชาชน โดยเริ่มตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการวางแผน การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

พจนี เทียมศักดิ์ (2543, หน้า 56) กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมว่าการมีส่วนร่วมมีความสำคัญเพราะเป็นการทำให้ทุกฝ่ายได้เข้ามาเกี่ยวข้อง ให้ทุกคนมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการดำเนินงานในลักษณะของกิจกรรมและการดำเนินชีวิตในชุมชน อย่างมีศักดิ์ศรีและเท่าเทียมกันในสิทธิอำนาจตามแนวทางประชาธิปไตยและรวมถึงเป็นการลดการพึ่งพารัฐ อันเป็นความสัมพันธ์ตามแนวราบ ซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง

ปริศนา โกลดะตุต (2534, หน้า 13) ได้ให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วมจะช่วยทำให้ประชาชนยอมรับโครงการมากขึ้น เนื่องจากเป็นโครงการที่ตรงกับปัญหาและความต้องการของประชาชน ประชาชนจะมีความรู้สึกผูกพันและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของมากขึ้น การดำเนินโครงการจะราบรื่นได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้น จะช่วยพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนมากขึ้น โครงการจะให้ประโยชน์แก่ประชาชนมากขึ้น และมีการระดมทรัพยากรเพื่อการดำเนินโครงการมากขึ้น

ในประเทศกำลังพัฒนา การกระจายอำนาจมักไม่ได้รับการยอมรับจากผู้ที่มีอำนาจในส่วนกลาง และมักมีคนพูดว่า การรวมอำนาจนำมาซึ่งภาวะสมบูรณาธิปไตย (Autarchy) และจะทำลายการมีส่วนร่วมของประชาชนซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุดของการพัฒนา อย่างไรก็ตามมีผู้กล่าวว่า การกระจายอำนาจอย่างสมบูรณ์ ก็จะนำมาซึ่งภาวะอนาธิปไตย (Anarchy) โดยเฉพาะ ในประเทศ

ที่กำลังพัฒนา ที่ต้องการความเป็นปึกแผ่น (Consolidation) ของชาติจะกระจายอำนาจได้ยาก การกระจายอำนาจจะต้องเกิดจากประชาชนที่มีความรับผิดชอบ และความรับผิดชอบจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อรัฐบาลมอบให้ประชาชน การมอบความรับผิดชอบให้แก่ประชาชนปกครองตนเองจึงเป็นวิถีทางที่แน่นอนที่สุดที่จะทำให้ประชาชนเกิดความรับผิดชอบได้ ประชาชนจะได้มีข้อมูลภาคในสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง ฉะนั้นในแต่ละประเทศจึงต้องแสวงหาจุดสมดุลเชิงพลวัต (Dynamic Balance) ระหว่างการกระจายอำนาจและการมอบอำนาจ และมีข้อสรุปสุดท้ายว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมในทุก ๆ ด้าน ทั้งจากด้านบน ด้านล่าง และด้านข้าง จึงต้องให้ทุกคนที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วม

นอกจากนี้ มัย สุขเอี่ยม (2535) ยังได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมจากนักทฤษฎีการบริหาร ได้ให้ความสำคัญไว้ต่าง ๆ กันดังนี้ การบริหารแบบมีส่วนร่วมจัดว่าเป็นแนวคิดทางการบริหารที่ยอมรับกันในยุคปัจจุบันว่าเป็นแนวคิดทางการบริหารที่เหมาะสมกับยุคสมัย สอดคล้องกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย เพราะคำนึงถึงความสำคัญของผู้ร่วมงานทุกระดับ การบริหารแบบมีส่วนร่วมมีที่มาจากแนวคิดทางการบริหารงานเชิงมนุษยสัมพันธ์ (Human Relation Approach) และการบริหารเชิง พฤติกรรม (Behavior Approach) กล่าวโดยสรุปจากแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการบริหารแบบมีส่วนร่วมที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าเป็นรูปแบบของการบริหารที่ให้ความสำคัญต่อบุคคล เป็นการสนองความต้องการ พื้นฐานของมนุษย์ที่ต้องการได้มีส่วนร่วม การบริหารแบบมีส่วนร่วมสอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นจึงสมควรนำมาใช้ในหน่วยงาน โดยเฉพาะสถาบันอุดมศึกษา ซึ่งเป็นแหล่งรวมของผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ทรงคุณวุฒิเฉพาะด้าน การดำเนินงานจึงควรให้บุคลากรทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการยอมรับและการร่วมมือกันของทุกฝ่าย

การทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและสถาบันการศึกษา ความสำเร็จอยู่ที่การมีส่วนร่วมกันของประชาชนในสถาบันครอบครัว วัด และปราชญ์ชุมชน (วิวัฒน์ชัย อัดดากร, 2530) และการมีส่วนร่วมด้วยความสัมพันธ์แบบแนวราบมากขึ้น จะทำให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์กัน คือ ก่อให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ซึ่งกันและกันเอง ตลอดจนการแลกเปลี่ยนความคิด หรือทรัพยากรระหว่างกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือกัน มีความเอื้ออาทร และมีความผูกพันกันเป็นแหล่งพื้นฐานที่จะเกิดได้ในชุมชน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2539) การที่คนมีประสบการณ์มาร่วมกันแก้ปัญหา ทั้งยังมีการรวมกลุ่มปฏิบัติงานร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน คามสิทธิและความเสมอภาค ชุมชนนั้นก็เข้มแข็ง มีพลังในตัวเองก็สามารถเรียกได้ว่าเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community) (Cooms, 1968) เพื่อให้ทุกคนในชุมชนได้รู้จักรักษาผลประโยชน์ของชุมชนของตนเอง ทั้งในเรื่องของการมีส่วนร่วมและการที่

ชุมชนสามารถพึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเองได้ (Self Help) เพื่อจุดมุ่งหมายให้มีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม (Betterment) ดำเนินการไปสู่สิ่งที่พึงปรารถนา (Desired State) ทั้งยังมุ่งแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยผ่านการมีส่วนร่วม (Participation) ของสมาชิกของชุมชน (Stakeholders) ที่มีเป้าหมายคือการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมดำเนินกิจกรรมซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริง (Learning by Doing) เนื่องจากการมีส่วนร่วมเป็นการตอบสนองต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และยังสนองตอบต่อความต้องการของชาวบ้าน

การทำกิจกรรมร่วมกันไม่เพียงแต่ให้เป็นไปตามกำหนดของสถาบันการศึกษาในชุมชนที่ได้รับผลของความหลากหลายเท่านั้น แต่ยังได้รับการยอมรับในการมีส่วนร่วมในการวางแผนการและส่งเสริมหลักในการสร้างโครงการสร้างสังคมด้วยความหลากหลาย ความคิดที่นำมาจัดตั้งกองทุนในโครงการจะได้รับจากความร่วมมือกันของพลเมืองกับครูและนักเรียนเพื่อสร้างหลักสูตร การได้รับความรู้จากประสบการณ์ในการทำงานต่าง ๆ ร่วมกัน จะทำให้เกิดความรู้ที่หลากหลายในสังคม

จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดขึ้นระหว่างชุมชนกับสถาบันการศึกษา ย่อมทำให้เกิดผลดีแก่การพัฒนาสังคมเพราะทำให้ทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นประชาชน ครูผู้บริหารรวมทั้งบุคลากรทั้งภายในและภายนอกสถาบันการศึกษา ได้เข้ามาผูกสัมพันธ์กันก่อให้เกิดความคิดร่วมกัน เข้าใจกัน ได้รับความรู้ที่หลากหลายสามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด และทรัพยากรที่ต่างมีอยู่ต่อกันได้อย่างสมานฉันท์นั้นเป็นความสำคัญแห่งเป้าหมายที่จะนำไปสู่การพัฒนาประเทศชาติ

สรุปการมีส่วนร่วมเป็นหัวใจของรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาขั้นพื้นฐานกับชุมชนเพื่อพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดความคิดร่วมกัน เข้าใจกัน สามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันใช้ทรัพยากรอย่างสมานฉันท์ นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนจะมุ่งให้การให้ความร่วมมือในกิจกรรมที่หลากหลายซึ่งประชาชนจะให้ความร่วมมือกับบุคคลหรือหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อมุ่งหวังที่จะสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นในหน่วยงานหรือกลุ่มชุมชนนั้น อันจะเป็นแนวทางสู่การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ต่อไป ดังนี้ ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการพัฒนา มีดังนี้

1. ปัจจัยทางด้านบุคคล บุคคลที่จะทำงานพัฒนาเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชนต้องสร้างเงื่อนไขของบทบาทของตนให้พร้อมที่จะเข้าไปทำงานและให้ประชาชนมีส่วนร่วม โดยต้องมีทัศนคติและจิตสำนึกต่อประชาชนอย่างเหมาะสม เช่น การยอมรับศักดิ์ศรีของประชาชน เท้าเทียมกับตน การมีความเชื่อและเคารพในตัวประชาชน การพร้อมที่จะเรียนรู้จากประชาชน และ

ให้โอกาสแก่ประชาชนในการแสดงความคิดเห็นและร่วมในกิจกรรมการพัฒนา และการส่งเสริมให้เหมาะสม ในขณะที่เดียวกันควรให้โอกาสผู้นำชุมชน รวมไปถึงบุคคลที่มีความคิดริเริ่มในการกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาให้มีบทบาทในการพัฒนาอย่างเต็มความสามารถ

2. ปัจจัยด้านการบริหาร เป็นผลที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตามระเบียบราชการหรือองค์การพัฒนาเอกชน ควรนำมาใช้ให้มีความยืดหยุ่นในการปฏิบัติพอสมควร เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ค่อนข้างเป็นอิสระและไม่ผูกพันกับระเบียบราชการมากเกินไป

3. ปัจจัยด้านโครงสร้างชุมชน แบ่งออกเป็นหลายองค์ประกอบ คือ

3.1 ลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชน ชุมชนใดที่มีความสัมพันธ์ในชุมชนเป็นลักษณะปฐมนิธิ รู้จักเป็นญาติพี่น้อง การมีส่วนร่วมจะดีกว่าชุมชนที่มีประชาชนจากหลายแห่ง และต่างวัฒนธรรมมาอยู่ด้วยกัน โดยมีฐานะความเป็นอยู่และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันแบบทุติยภูมิ

3.2 โครงสร้างของประชากร ชุมชนมีโครงสร้างประชากรวัยแรงงานมาก การมีส่วนร่วมจะมีมากกว่าโครงสร้างชุมชนที่วัยแรงงานย้ายออกไปทำงานที่อื่น

3.3 วัฒนธรรมชุมชนที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วม เช่น การที่คนในชุมชนมีความเห็นอกเห็นใจและการเห็นความสำคัญของการช่วยเหลือผู้อื่น จะทำให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนมากกว่าชุมชนที่ต่างคนต่างอยู่

3.4 ค่านิยมของชุมชน เช่น ค่านิยมการนับถือผู้นำอาวุโสหรือผู้นำชุมชนทำให้ผู้นำชุมชนเป็นแกนนำที่จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ได้

3.5 คุณภาพของประชากร ในชุมชนที่ประชากรมีคุณภาพดี เช่น ฐานะรายได้ดี การศึกษามีทัศนคติที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มีความตื่นตัวในการพึ่งตนเอง จะเอื้ออำนวยให้ประชาชนมีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมของชุมชนมากกว่า

3.6 โครงสร้างของอำนาจ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มที่มีอิทธิพลในการตัดสินใจของกลุ่มในชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน ซึ่งโดยมากมักมีฐานะดี มีความรู้และประสบการณ์มากกว่าคนอื่น ถ้าผู้นำเห็นประโยชน์ในการมีส่วนร่วม ก็จะเป็นแกนนำในการมีส่วนร่วมของประชาชน

3.7 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของประชาชน ถ้าชุมชนตั้งถิ่นฐานมีลักษณะเป็นกลุ่มจะทำให้ประชาชนรู้จักกันและทำกิจกรรมร่วมกันมากกว่าชุมชนที่ตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจายยากต่อการรวมกลุ่ม

3.8 ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชน ชุมชนใดมีทรัพยากรและมีสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ดี เช่น เป็นชุมชนที่อยู่ในเขตชลประทานหรือประชาชนมีการศึกษามีรายได้จากการเกษตรสม่ำเสมอทุกปี จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชนที่ขาดทรัพยากรและมีสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี

รูปแบบการมีส่วนร่วม

รูปแบบการมีส่วนร่วม ของประชาชนในชุมชนนั้น ได้มีแนวคิดจากการศึกษาของบุคคลหลายคน เช่น จากผลการวิจัยของ กรรณิกา วมดี (2524, บทคัดย่อ) ซึ่งศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสารภี ตำบลท่าช้าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ได้รูปแบบการมีส่วนร่วม 10 แบบ ดังนี้ การมีส่วนร่วมประชุม (Attendance of Meeting) การมีส่วนร่วมในการออกเงิน (Financial Contribution) การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ (Membership on Committees) การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ (Position of Leadership) การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์ (Interviewer) การมีส่วนร่วมเป็นผู้ชักชวน (Solicitor) การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค (Customers) การมีส่วนร่วมริเริ่มหรือเป็นผู้เริ่มการผลิต (Entrepreneurs) การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน (Employees) การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์ (Material Contribution)

อรุณ รักธรรม (2536, หน้า 270) กล่าวถึง ลักษณะของการมีส่วนร่วมว่ามีหลายรูปแบบ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมโดยพิจารณาที่กิจกรรม เช่น การมีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง ในการติดต่อกับผู้อื่น ในการประท้วงการเป็นสมาชิก หัวคะแนนในพรรคการเมือง เป็นต้น
2. การมีส่วนร่วมโดยพิจารณาจากระดับการบริหาร การมีส่วนร่วมในประเด็นนี้เป็นการมีส่วนร่วมได้ 3 ระดับ คือ ในระดับแนวราบ เป็นการมีส่วนร่วมโดยไม่จริงจัง การมีส่วนร่วมในแนวดิ่งเป็นการมีส่วนร่วมกับผู้ที่มีอำนาจมากกว่าหรือผู้ที่มีผลประโยชน์มากกว่า และการมีส่วนร่วมในการบริหารงานที่เกี่ยวข้องทั้งในแนวดิ่งและแนวราบ
3. การมีส่วนร่วมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเข้าไปมีอำนาจและการควบคุม ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 8 กลุ่ม ด้วยกันคือ

3.1 กุศโลบาย (Manipulation) เป็นการเข้ามาเพียงเพื่อประชาสัมพันธ์ตนเอง ไม่ได้มุ่งหวังการมีส่วนร่วม

3.2 การรักษา (Therapy) คล้าย ๆ กับกุศโลบายแต่เป็นการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อให้ทุกคนอยู่ร่วมกันและมีพฤติกรรมตามที่ผู้นำต้องการเท่านั้น

3.3 การบอกกล่าว (Informing) เป็นการที่ผู้นำให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วมเพียงเล็กน้อย

3.4 การให้คำปรึกษา (Consultation) เป็นการที่ผู้นำให้ผู้ตามคอยพิจารณาถึงข้อคิดเห็นต่าง ๆ แต่ไม่ได้บังคับให้ผู้นำต้องทำตามการมีส่วนร่วมของผู้ตาม

3.5 การปลอบโยน (Placation) มีลักษณะเหมือนกับการเห็นอกเห็นใจคล้อยตามแต่ในใจ ไม่ได้มีการยอมรับที่จะปฏิบัติตามเลย

3.6 การเป็นหุ้นส่วน (Partnership) หมายถึง การมีส่วนร่วมกันจะมีลักษณะร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และร่วมตัดสินใจมากขึ้น

3.7 การมอบอำนาจ (Delegated Power) เป็นการที่ผู้นำมอบอำนาจให้ผู้ตามปฏิบัติแทน ซึ่งเป็นการเข้ามามีบทบาทในกิจกรรมของผู้ตามมากขึ้น

3.8 อำนาจและการควบคุม (Power and Control) อยู่ในมือของผู้ตาม เป็นการที่ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วมและกำหนดบทบาทอย่างแท้จริง

นิตยา เงินประเสริฐศรี (2542, หน้า 35) ได้กล่าวถึงวิธีการปรับปรุงคุณภาพของชีวิตในการทำงาน (Quality of Work Life: QWL) ว่า แนวคิดเรื่องนี้ได้รับการยอมรับเมื่อญี่ปุ่นนำไปใช้แล้วทำให้ระบบเศรษฐกิจมีความเจริญก้าวหน้า วิธีการที่นำมาใช้เพื่อให้กลุ่มมีส่วนร่วมได้แก่

1. การให้คนงานมีส่วนร่วมในการวางแผน

2. การจัดกลุ่มควบคุมคุณภาพ (Quality Circle: QC) แนวคิดพื้นฐานของ QC คือ การรวมคนงานเข้าเป็นทีมโดยให้มีส่วนร่วมในการวางแผน มีการอภิปรายแสดงความคิดเห็นในปัญหาที่เกี่ยวกับงาน เพื่อให้กลุ่มมีความกระตือรือร้นในงานและรับผิดชอบต่อคุณภาพของสินค้าและบริการ ทั้งนี้ จะใช้วิธีการดังต่อไปนี้

- 2.1 ให้คนงานมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

- 2.2 ปฏิบัติต่อคนงานเยี่ยงผู้ใหญ่ ให้รู้จักแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับงาน

- 2.3 สนับสนุนให้คนงานรวมตัวกันอย่างใกล้ชิด

3. ทฤษฎี Z (Theory Z) เป็นทฤษฎีที่เกิดจากการบริหารงานแบบญี่ปุ่นผสมผสานกับทฤษฎี Y ของ Douglas McGregor โดยมีสมมุติฐานว่าคนงานและผู้บริหารควรจะแบ่งความรับผิดชอบในเรื่องงาน คนญี่ปุ่นจะเรียนรู้งานหลาย ๆ อย่าง ทำให้ช่องว่างระหว่างผู้บริหารและคนงานมีน้อย และทำให้คนงานมีความรู้กว้างซึ่งจะช่วยแบ่งความรับผิดชอบในงานได้

เดวิส และนิวสตรอม (Davis & Newstrom, 1989, pp. 243-248) ยังได้เสนอรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 7 รูปแบบ ดังนี้

1. การที่ผู้บริหารใช้วิธีการปรึกษาหารือกับบุคลากรเพื่อกระตุ้นให้บุคลากรแสดงความคิดเห็นก่อนที่ผู้บริหารจะตัดสินใจ (Conductive Management: CM)

2. การที่ผู้บริหารให้อำนาจการตัดสินใจแก่บุคลากร (Democratic Management: DM)

3. การปรับปรุงการทำงานในรูปแบบของคณะกรรมการ ซึ่งประกอบด้วยลูกจ้างและฝ่ายบริหาร (Quality Circle: QC)

4. การกระตุ้นบุคลากรแต่ละคนให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงงานซึ่งจะเน้นการแก้ไขปัญหาลงไปที่บุคลากรแต่ละคนมากกว่าการแก้ไขปัญหากลุ่มโดยรวม (Suggestion Programs: SP)

5. การใช้กลไกของกลุ่มเพื่อปรับปรุงการมีส่วนร่วมของผู้บริหารระดับกลางในการบริหารองค์การระดับสูง (Middle Management Committee: MMC)

6. การกำหนดของรัฐบาลให้คนงานมีส่วนร่วมได้หลายระดับในองค์การเป็นการให้มีส่วนร่วมในการบริหารผ่านกลไกทางสถาบัน (Industrial Democracy: ID)

7. การมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของ เพื่อกระตุ้นให้พนักงานมีส่วนร่วมอย่างสูงในกระบวนการตัดสินใจ (Employer Ownership Plans: EOP)

พุตตี (Putti, 1987, pp. 312-318) ได้กล่าวถึงวิธีการบริหารแบบมีส่วนร่วมว่ามี 8 รูปแบบคือ

1. การวางแผนแบบสแกนลอน (The Scanlon Plan) เป็นแนวทางที่ประสบความสำเร็จมากที่สุดแนวทางหนึ่ง เป็นการทำงานเป็นทีมระหว่างคนงานกับผู้บริหารเพื่อลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มผลผลิต ค่าจ้าง และผลกำไร

2. เจเคกรุป (Jishu Kenri: JK) เป็นการจัดตั้งกลุ่มอิสระเล็ก ๆ ที่มีอำนาจเด็ดขาด กลุ่มเหล่านี้จะพิจารณาปัญหาที่เกี่ยวกับการทำงาน แล้วพยายามที่จะหาข้อยุติอย่างสร้างสรรค์ ผู้นำกลุ่มอาจจะได้รับเลือกตั้งหรือสับเปลี่ยนกันระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม กลุ่มจะต้องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

3. การปรึกษาตามสายการบังคับบัญชา (Consultative Hierarchy) เป็นวิธีการที่ให้ลูกจ้างมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโดยผ่านเครือข่าย คณะกรรมการต่าง ๆ ซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ ในบริษัท

4. ทีกรุป (T-Group Approach or Sensitivity) วิธีการนี้เป็นการบริหารแบบมีส่วนร่วมในการฝึกอบรมและพัฒนามนุษยสัมพันธ์ของฝ่ายบริหาร เทคนิคชนิดนี้ใช้เพื่อทำความเข้าใจคนอื่นและทำงานร่วมกับผู้อื่น รู้ถึงค่านิยม แรงจูงใจ จุดอ่อนและจุดแข็งของผู้ใต้บังคับบัญชา โดยที่แต่ละคนต้องเข้าใจตนเองก่อน

5. การบริหารที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้บริหารระดับต่าง ๆ ในองค์การ (Multiple Management) เป็นการบริหารแบบมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจโดยมีความตั้งใจที่จะแก้ไขข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นจากการตัดสินใจเพียงคนเดียว จึงต้องการที่จะให้บุคคลระดับต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการบริหารด้วย

6. คิวซีซี (Quality Control Circle) ระบบคิวซีซี เป็นการทำงานของคนกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งมีบุคลากรตั้งแต่ 3-15 คน โดยมีวัตถุประสงค์ ที่จะแก้ไขปัญหาร่วมกันโดยวิเคราะห์ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการทำงาน จากนั้นจึงหาแนวทางแก้ไข

7. การใช้คณะกรรมการในการบริหารแบบมีส่วนร่วม (Committee Approach for Participation) คณะกรรมการเป็นเครื่องมือสำคัญในการนำแนวความคิดการบริหารแบบมีส่วนร่วม

ไปใช้ปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับที่สูงกว่าพนักงานปฏิบัติการคณะกรรมการจะเป็นกลุ่มที่จัดตั้งชั่วคราวเพื่อปรึกษาปัญหาเฉพาะหน้า

8. การมีส่วนร่วมและการสร้างทีม (Participation and Team Building) กิจกรรมการมีส่วนร่วมและการสร้างทีมกันอย่างใกล้ชิด เมื่อการมีส่วนร่วมในการบริหารของบุคลากรในองค์การมีความมั่นคง สมาชิกของกลุ่มจะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความคิดริเริ่ม

ฮอย และมิสเกล (Hoy & Miskel, 1996, p. 292) ได้กล่าวถึงการบริหารถึงการมีส่วนร่วมว่า ถ้าผู้ได้บังคับบัญชาได้รับความไว้วางใจให้ตัดสินใจนอกเหนือความรับผิดชอบที่ได้รับมอบหมาย และถ้าผู้ได้บังคับบัญชาได้รับความไว้วางใจให้ตัดสินใจในสิ่งที่เขาสนใจในองค์การแล้ว การมีส่วนร่วมก็จะเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในองค์การ เรียกสถานการณ์แบบนี้ว่าสถานการณ์แบบประชาธิปไตย (Democratic Situation) แต่ถ้าการตัดสินใจนอกเหนือความรับผิดชอบมีน้อย สถานการณ์ความขัดแย้ง (Conflictual Situation) ก็จะเกิดขึ้นและการมีส่วนร่วมก็จะอยู่ในขอบเขตที่จำกัด การดำเนินภารกิจก็จะขาดความสอดคล้อง ถ้าการตัดสินใจไม่สอดคล้องกับผู้ได้บังคับบัญชา และทำให้ผู้ได้บังคับบัญชาขาดความรู้ความชำนาญแล้วการหลีกเลี่ยงการตัดสินใจในงานที่ตนรับผิดชอบก็จะเกิดขึ้น นี่คือสถานการณ์ที่ขาดการให้ความร่วมมือ (Noncollaborative Situation) แท้ที่จริงแล้วการมีส่วนร่วม (Participation) ในลักษณะเช่นนี้จะทำให้ผู้ได้บังคับบัญชาเกิดความไม่พึงพอใจเพราะไม่ได้รับความสนใจจากองค์การ

รูปแบบที่สำคัญของการมีส่วนร่วมนั้น เป็นกระบวนการที่ครบถ้วนตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดการดำเนินการ ซึ่งกระบวนการมีส่วนร่วมประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลัก ดังนี้ (ภพพร จิตมั่น, 2543, หน้า 20-23 อ้างอิงจาก Abell, 1991)

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา สาเหตุ และความต้องการ
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

ทั้ง 4 ขั้นตอนดังกล่าว จึงถือเป็นหลักในการดำเนินงานด้านการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ และการมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. การมีส่วนร่วมในแนวระดับ (Horizontal Forms of Participation) เป็นการมีส่วนร่วมแบบดั้งเดิมที่กำหนดโดยการเข้าร่วมเป็นสมาชิกพรรคการเมือง หรือพฤติกรรมทางการเมือง เช่น การเลือกตั้งการณรงค์หาเสียงกิจกรรมกลุ่มผลประโยชน์ การแนะนำชักชวน การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนในความพยายามที่จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจนโยบายต่าง ๆ ซึ่งมีมากมายในช่วงทศวรรษ 1950 – 1960

2. การมีส่วนร่วมในแนวตั้ง (Vertical Forms of Participation) เกิดในช่วงต่อจากแบบที่ 1 การมีส่วนร่วมในแนวตั้งเป็นการที่ประชาชนมีความสัมพันธ์ในเรื่องต่าง ๆ กับผู้นำหรือเจ้าหน้าที่ เพื่อได้รับผลประโยชน์จากกันและกัน (Mutually Beneficial) เช่น โครงการของ นาย - บ่าว และกลไกทางการเมืองต่าง ๆ ซึ่งมีมากในช่วงทศวรรษ

การมีส่วนร่วมทั้ง 2 แบบข้างต้น ประชาชนไม่ค่อยให้ความสนใจกับการมีอิทธิพลต่อรัฐบาลแต่จะสนใจสร้างความสัมพันธ์เป็นการเฉพาะและการได้รับผลประโยชน์ต่าง ๆ จากรัฐบาล ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องของกระบวนการทางการเมือง

3. การมีส่วนร่วมในการบริหาร (Participation in Administrative Process) เป็นการมีส่วนร่วมที่เป็นทั้งในแนวนอน และแนวตั้ง อาจจะเป็นแบบของกิจกรรมที่กลุ่มผลประโยชน์กำหนดการตัดสินใจในการบริหาร หรือการแลกเปลี่ยนระหว่างนาย - บ่าว อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่มีการเข้าไปร่วมมากกว่า 2 แบบข้างต้น เช่น การวางใจยอมรับเทคโนโลยีใหม่ การวางแผน ทำกิจกรรม มุงหลังคาบ้านร่วมกัน การวางแผนตลาด และการเข้าร่วมการฝึกอบรม เป็นต้น

ในช่วงทศวรรษ 1950 - 1960 การมีส่วนร่วมในแนวตั้งได้รับการจัดขวางจากกองทัพ และไม่สามารถมีอิทธิพลถึงระดับชาติได้ มีความเกรงกลัวว่าการมีส่วนร่วมในทางการเมืองจะเป็นที่มาของความวุ่นวายและการปฏิวัติต่าง ๆ รัฐบาลหลายประเทศจึงจำกัดขอบเขตการมีส่วนร่วมทางการเมืองแม้จะเป็นเรื่องของการพัฒนาชนบทก็ตาม ส่วนการพัฒนาก็กเน้นการลงทุนและความเจริญเติบโต และโครงสร้างทางการเมืองจากบนลงล่าง (Top-Down) ในช่วงนี้มีความเชื่อว่าความเจริญเติบโตจะกระจายไปยังประชาชน (Trickle Down) และจะกระตุ้นให้ประชาชนเข้าร่วมกระบวนการทางการเมือง การมีพรรคการเมืองจึงเป็นวิธีการจะให้ประชาชนมีส่วนร่วม

ในช่วงทศวรรษ 1970 ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการบริหารมากขึ้น เพราะเชื่อว่าถ้าคนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนามากขึ้นก็จะมีคนสนใจการปฏิวัติน้อยลงยิ่งไปกว่านั้นกระบวนการทางการเมืองไม่ได้รับการพัฒนา และไม่มีผลกระทบต่อประชาชนเท่าที่ควร ในขณะที่กระบวนการดำเนินการมีโอกาสดำเนินการให้ประชาชนหรือกลุ่มต่าง ๆ แสดงข้อขัดแย้ง หรือแย้งชิงทรัพยากรที่มีจำกัดได้ และเป็นจุดเชื่อมระหว่างรัฐกับประชาชนได้ด้วย ต่อมาพบว่าการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นผลบวกต่อโครงการพัฒนาต่าง ๆ รวมทั้งทำให้ประชาชนในชนบทมีความสามารถในการพึ่งตนเอง (Self-Reliance) ซึ่งจะเป็นตัวเร่งในการพัฒนา โครงการใดถ้ามีประชาชนในท้องถิ่นเข้าร่วมด้วยย่อมคาดหมายได้ว่าจะประสบผลสำเร็จ การมีส่วนร่วมจะช่วยปรับปรุงโครงการ ความหมายของการมีส่วนร่วมจึงเป็นการเข้าร่วม (Involvement) ของชาวนา ชาวไร่ ในการออกแบบโครงการ และดำเนินโครงการตลอดจนการระดมแรงงานหรือเงิน

เฮิร์ช (Hirsch, 1990, pp. 85-186) กำหนดให้การมีส่วนร่วม มีจุดเด่น 3 ด้าน คือ

ด้านบริบท (Context) การมีส่วนร่วมเป็นการนำคนในท้องถิ่นที่รู้จักสังคมและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนอย่างแท้จริงให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ทำให้สามารถตัดสินใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้านการปฏิบัติ (Practice) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำให้คนในท้องถิ่นมีความรู้ดีกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา และทำให้ประชาชนมีโอกาสใช้ความสามารถของตนเองในการร่วมกันทำงานทั้งในรูปของความคิด การตัดสินใจและการกระทำอย่างเต็มที่ รวมทั้งมีความรู้ดีกว่าตนเองเป็นเจ้าของชุมชนและต้องการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชนมากกว่าการนำโครงการที่กำหนดเรียบร้อยแล้วทุกอย่างจากภายนอกชุมชนแล้วจึงนำมาใช้ในชุมชน ซึ่งจะ使人ในชุมชนปฏิเสธและหลีกเลี่ยงที่จะให้ความร่วมมือด้านจิตใจ (Moral) การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทำให้เขาเกิดความรู้ดีกว่าตนเองมีสิทธิในการตัดสินใจในสิ่งที่เกี่ยวข้องและส่งผลต่อวิถีชีวิตของตน

นอกจากนี้ มันทนา ท่วมยี่ม (2543) ยังได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับหลักการการมีส่วนร่วมของชุมชนจนทำให้เกิดความเข้มแข็งขึ้นในชุมชนนั้นมีหลายประการขึ้นอยู่กับหลักการที่นักวิชาการจะกำหนดเกณฑ์การพิจารณาตามพื้นฐานแนวคิดของแต่ละคนแต่ในที่สุดแล้วสาระสำคัญของเกณฑ์การพิจารณาความเข้มแข็งของชุมชนมักสอดคล้องใกล้เคียงกัน และมีองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกัน ดังต่อไปนี้

1. หลักการพึ่งตนเอง (Self-Reliance)

ความพยายามพึ่งตนเองได้กลายมาเป็นแนวทางและความหวังใหม่ในการพัฒนาประเทศ โครงการหรือกิจกรรมพัฒนาทั้งหลายที่มุ่งสู่ระดับพื้นที่มักจะกระทำภายใต้คำขวัญ “การช่วยตนเอง” การพึ่งตนเองมีความสำคัญหรือความสามารถก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจหากชุมชนใดสามารถพึ่งตนเองได้ โดยเฉพาะในกระบวนการผลิตจะช่วยให้ชุมชนนั้นลดการเสียเปรียบในการต้องนำวัตถุดิบหรือผลผลิตไปขายในราคาถูก

2. หลักการเข้ามามีส่วนร่วม (Participation)

การมีส่วนร่วมมิได้ทุกระดับตั้งแต่ระดับชาติจนถึงระดับหมู่บ้าน การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของรัฐ หรือกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่ประชาชนยินดีมาร่วมด้วย โดยที่การมีส่วนร่วมนี้มีความหมายว่าสมาชิกทุกคนจะร่วมรับผลประโยชน์ร่วมลงทุนลงแรงด้วย จึงจะเป็นการมีส่วนร่วมในความหมายที่เป็นธรรม

3. หลักความเท่าเทียมกัน (Equality)

ความเท่าเทียมกัน หมายถึง ทุกคนมีความเสมอภาคหรือปราศจากความเหลื่อมล้ำกันอย่างแท้จริงในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สุขภาพอนามัย การศึกษา ฯลฯ แต่

ความเป็นจริงของสภาพสังคมแล้วมนุษย์ไม่อาจเท่าเทียมกันได้อย่างแท้จริง ความเสมอภาคที่ทุก ๆ ฝ่ายโดยเฉพาะรัฐบาลของทุก ๆ ประเทศทำได้ก็คือ พยายามจัดให้ประชาชนของคนมีความเป็นอยู่ และศักดิ์ศรีใกล้เคียงกัน โดยพยายามจัดบริการสาธารณะต่าง ๆ ไม่ว่าทางด้านการศึกษา สาธารณสุข และอื่น ๆ ให้ทั่วถึง กล่าวคือสิ่งที่รัฐบาลพยายามทำได้ก็คือ การก่อให้เกิด “ความเสมอภาคในโอกาส” นี่คือ บริการที่รัฐต่าง ๆ พยายามดำเนินการเพื่อให้ราษฎรได้มีโอกาสพัฒนาคน เพิ่มความสามารถให้แก่คน จนอยู่ในฐานที่แข่งขันกับคนอื่นได้ รวมทั้งสามารถขยับฐานะทางสังคมของตนได้ทีละเล็กละน้อย จนในที่สุดสามารถที่จะมีฐานะทัดเทียมกับผู้อื่นได้ด้วยน้ำมือของตนเอง ความแตกต่างทางด้านสังคมไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเชื้อชาติ ศาสนา สถานภาพของบิดามารดาหรือวงศ์ตระกูลก็ตาม ไม่ควรเป็นสิ่งที่กีดขวางโอกาสของคนเหล่านี้ที่จะแข่งขันแสดงความสามารถกันอย่างเสมอภาคได้ การเปิดโอกาสให้กว้างขึ้นจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ดังนั้น ความเสมอภาคจึงหมายถึงสภาวะที่สมาชิกของสังคมได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านกฎหมาย การปกครอง การเศรษฐกิจ การศึกษา การเข้าถึงบริการของรัฐและอื่น ๆ ประเด็นสำคัญในการกำหนดหลักการว่าด้วยความเสมอภาค จึงพยายามที่จะให้มนุษย์ทุกคนในสังคมมีความคล่องตัวที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้เท่าที่จะมีโอกาสพัฒนาความสามารถของตนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ต่อตนเองและสังคม โดยไม่กีดกันหรือคิดอันเป็นจุดหมายสูงสุดในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ แม้ไม่สามารถสร้างความเสมอภาคโดยสมบูรณ์ได้อย่างแท้จริง ดังนั้น ในสภาพสังคมปัจจุบันรัฐบาลโดยทั่วไปรวมทั้งของประเทศไทยจึงมักจะมีหลักประกันเกี่ยวกับความเสมอภาคพื้นฐานให้กับสมาชิกของสังคม โดยประกาศเป็นกฎหมายความเสมอภาคพื้นฐานที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญ

4. หลักความสามารถและภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดเกี่ยวกับความสามารถและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยแยกพิจารณาออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับความสามารถหรือศักยภาพในการพัฒนา มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้ชุมชนสะท้อนความสามารถในการปรับตัวต่ออนวัตรกรรม ความกระตือรือร้นในการพัฒนา ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นประโยชน์ ความเชื่อมั่นในหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนา ในศาสนา ความใฝ่รู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ ความอดทนอดกลั้นต่อการเบียดเบียนแย่งชิงกันและกัน ความรู้ความสามารถและทักษะในการดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข ความสามารถในการมองเห็นปัญหาสาเหตุและแนวทางแก้ไข ทักษะในการปฏิบัติตามแผนและติดตามผลให้บรรลุเป้าหมาย ความมีจินตนาการในการมองอนาคต การรู้จักศึกษาหาวิธีการที่จะนำชุมชนไปสู่อนาคตที่พึงประสงค์ การรู้จักใช้และคิดแปลงเทคโนโลยีให้เหมาะสม การรู้จักจุดเด่นจุดด้อยของทรัพยากรบุคคล และการรู้จักประเมินสภาพการณ์และแสวงหาทางเลือกที่ดีที่สุดในสำหรับแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา

ท้องถิ่นยึดหลักสำหรับที่ต้องการใช้ชุมชนมีรูปแบบและวิธีการที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง
 ในด้านการป้องกันรักษาชีวิตและทรัพย์สิน ด้านการจัดสรรทรัพยากรบุคคลและธรรมชาติ
 ด้านการดำรงชีวิตอย่างเป็นปกติสุขร่วมกัน ด้านการแปลงสิ่งที่เป็นโทษให้เป็นคุณประโยชน์
 ด้านวัฒนธรรมที่อนุรักษ์ความเป็นชุมชน ด้านการแสวงหาปัจจัยการผลิตอย่างครบวงจร ด้านการ
 ถ่ายทอดองค์ความรู้ของชุมชนไปสู่ลูกหลาน ด้านการเสริมสร้างภาวะจิตใจให้เข้มแข็งหนักแน่น
 ด้านการปกครองตนเองของชุมชน ด้านการบริหารสถาบันของชุมชน ด้านการป้องกันและ
 ลงโทษของชุมชน ด้านการกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับของชุมชนด้านการระดมสรรพกำลังของ
 ชุมชน ด้านการบันทึกบทอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมภายนอก และด้านการสร้างจิตสำนึกความเป็น
 เจ้าของชุมชน นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างศักยภาพในการพัฒนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของ
 ชุมชนบทก็ยังเป็นประเด็นสำคัญในการพิจารณาถึงความเข้มแข็งของชุมชนอีกด้วย ปัจจัยสำคัญ
 ที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ สร้างสรรค์และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนนั้น ก็คือ ความสามารถในการ
 พัฒนาศักยภาพในการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะว่าความสามารถ
 ในการปรับตัวและยอมรับในการต้องทำการผลิตใหม่ ซึ่งเป็นศักยภาพพื้นฐานในการอนุรักษ์
 สร้างสรรค์ และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ รวมทั้งความสามารถของสมาชิกในชุมชน
 ในด้านความมีจินตนาการ ในการมองภาพอนาคตของชุมชน ทักษะในการรู้จักประเมินสถานการณ์
 และแสวงหาทางเลือกที่ดีที่สุด ตลอดจนความชำนาญในการวางแผน การปฏิบัติตามแผนการ
 ติดตามผลให้บรรลุเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์ของชุมชนจะเป็นศักยภาพเสริมที่เร่งเร้า และกระตุ้น
 ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนให้แสวงหารูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมในการสร้างจิตสำนึกความ
 เป็นเจ้าของชุมชนและด้านอื่น ๆ

การมีส่วนร่วมดังกล่าวเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมจะดำเนินการโดยใครอย่างไรนั้น
 ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545
 ได้กำหนดไว้เป็นหน้าที่ของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่จะต้องชี้นำสังคมประสานทั้งความร่วมมือ
 ในการจัดการศึกษา ร่วมมือใช้ทรัพยากรร่วมกัน และร่วมรับผลประโยชน์ ดังนั้นสถานศึกษา
 ขั้นพื้นฐานมีบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ของท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อให้สิ่งแวดล้อม
 ซึ่งเป็นตัวเชื่อมบูรณาการศักยภาพของสถานศึกษาและชุมชนให้เป็นกลไกในการพัฒนาประเทศ

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน จะทำให้เข้าใจบริบทของชุมชนและกลุ่มในชุมชนมากขึ้น
 ซึ่งแนวคิดที่อธิบายถึงชุมชนไว้ 2 แนวคิด นอกเหนือจากความหมายของชุมชน ก็คือ แนวคิดทาง
 สังคม แนวคิดเชิงมนุษยนิยม ดังรายละเอียด ดังต่อไปนี้

นิยามของชุมชน

ชุมชนเป็นคำที่มีการนำไปใช้อย่างกว้างขวางและใช้ในลักษณะแตกต่างกันออกไปคำว่าชุมชน ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Community ซึ่งพิจารณาคำในภาษาอังกฤษ Com มีความหมาย Together และจะเห็นว่าคำใกล้เคียงอีกหลายคำเช่น Communal ของชุมชนเพื่อชุมชน Common ร่วมเป็นสมาชิกและ Commu ความรู้สึกผูกพันใกล้ชิด

พระธรรมปิฎก (2539, หน้า 72) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า ชุมชนเป็นการร่วมของบุคคลเพื่อประกอบกิจกรรมในสิ่งที่ประ โยชน์ เพื่อให้ชีวิตและหมู่คณะที่ดำรง เป็นชุมชนแห่งกัลยาณมิตร เพื่อการจัดการและคุ้มครองชีวิตที่ร่วมกัน

กาญจนา แก้วเทพ (2538, หน้า 14) กล่าวถึงชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกันมีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกันมีความเป็นหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือข่าย จนถึงระดับหมู่บ้าน และระดับถิ่นหมู่บ้านและผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกร่วมกันเป็นชุมชนเดียวกันนอกจากนี้ ยังมีการดำรงรักษาและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนาถ่ายทอดไปยังผู้ถูกหลานอีกด้วย

ประเวศ วะสี (2544, หน้า 33) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า ความหมายชุมชนอาจหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน ใน การกระทำ มีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน

มาร์ค (Mark, 1994, p. 82) ให้ความหมายของชุมชนว่า คนจำนวนหนึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อ ผลประ โยชน์ในกิจกรรม และมีคุณสมบัติอื่นที่คล้ายคลึงกัน คุณลักษณะเหล่านี้ มีลักษณะเด่นเพียงพอ ที่จะทำให้สมาชิกนั้นตระหนักและเกื้อกูลกัน

แนวคิดทางสังคม

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2524, หน้า 7) ได้เสนอรูปแบบขององค์ประกอบของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ระบบต่าง ๆ เป็น 4 ประการ คือ

1. คน
2. ความสนใจของคนที่มีเรื่องเดียวกัน
3. การปฏิบัติต่อกัน
4. ความสัมพันธ์ของสมาชิก

สนธยา พลศรี (2533, หน้า 19) ได้กล่าวถึงชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม โดยการแบ่งชุมชนออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ได้แก่

1. การแบ่งตามจำนวนพลเมือง เช่น หมู่บ้าน เมือง นคร เป็นต้น
2. การแบ่งตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ชุมชนอุตสาหกรรม ชุมชนการปกครอง เป็นต้น

3. การแบ่งตามความสัมพันธ์กับหน่วยงานรัฐ เช่น ศูนย์อพยพ เป็นต้น
4. การแบ่งตามลักษณะพิเศษของประชาชน เช่น ไร่นาทาวน์ เป็นต้น
5. การแบ่งตามลักษณะทางด้านนิเวศวิทยา เช่น ย่านการค้า เหมืองแร่ เป็นต้น
6. การแบ่งตามลักษณะกิจกรรมทางสังคม เช่น ศูนย์การขนส่ง เป็นต้น
7. การแบ่งตามหน่วยการปกครอง เช่น ตำบล อำเภอ เป็นต้น
8. การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เช่น ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536, หน้า 10-13) กล่าวไว้ในสังคมวิทยา หลักการศึกษาวิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชนว่าสามารถแบ่งชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามการบริหารการปกครอง ซึ่งแบ่งโดยการพิจารณาจาก ลักษณะการปกครองของไทย ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนเขตสุขาภิบาล ชุมชนเขตเทศบาลตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนคร และกรุงเทพมหานคร เป็นต้น

2. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชน ศูนย์การค้า ศูนย์กลางขนส่ง เขตอุตสาหกรรม ชุมชนศูนย์กลางของการบริการ

3. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เป็นการแบ่งชุมชน ในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง ชุมชน หมายถึง หน่วยทางสังคม และจากความหมายที่หลากหลาย สรุปลักษณะรวม ได้ว่า ชุมชนประกอบด้วย (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546, หน้า 29-30)

1. อาณาเขตบริเวณทางภูมิศาสตร์
2. ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
3. มีความผูกพัน

ปอปลิน (Poplin, 1979, pp. 9-18) ได้กล่าวถึงชุมชนใน 3 สถานะคือ

1. ชุมชนในฐานะหน่วยทางภูมิศาสตร์
2. ชุมชนในฐานะหน่วยขององค์กรทางสังคม
3. ชุมชนในฐานะจิตวิทยาวัฒนธรรม

และนิยามลักษณะของชุมชนว่าต้องประกอบด้วย

1. กลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในพื้นที่หรือบริเวณหนึ่ง
2. สมาชิกที่มีการติดต่อระหว่างกันทางสังคม
3. สมาชิกมีความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม
4. มีความผูกพันทางจิตใจต่อระบบนิเวศ
5. มีกิจกรรมร่วมกันเพื่อใช้ประโยชน์

นอกจากการศึกษาชุมชนในลักษณะดังกล่าว ในขณะเดียวกันก็สามารถพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ได้ทั้งแนวนอน (Horizontal) และแนวตั้ง (Vertical) ในแนวนอนนั้นรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล หรือระหว่างกลุ่มในระดับท้องถิ่น ส่วนในแนวตั้งหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกของบุคคลและกลุ่มมีขบวนการสังคมที่ประกอบด้วยความร่วมมือการแข่งขันและความขัดแย้ง ซึ่งมีอิทธิพลวิเคราะห์เหล่านี้ให้คุณค่าที่มีนัยสำคัญในการทำ ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตของชุมชนเป็นอย่างดี

แนวคิดทางมนุษยนิยม

แนวคิดของชุมชนใน ทางมนุษยนิยม (Humanistic Perspective) นี้บางคนเรียกว่าเป็นแนวคิดของ กลุ่ม Utopia นักสังคมนิยมวิทยาที่มีอิทธิพลสำคัญต่อแนวคิดนี้ 2 คน คือ โรเบิร์ต และบราวเนลล์ (Robert & Brownell, 1979, p. 97) มีความคิดว่าชุมชนก่อเกิดมิตรภาพความเอื้ออาทร ความมั่นคงและความผูกพัน นิสเบท เห็นว่าสังคมสมัยใหม่ทำให้เกิดการสูญเสียความรู้สึกผูกพันของชุมชน (Sense of Community) ในข้อเขียนของนิสเบท เรื่อง The Quest for Community นั้นเกิดจากเงื่อนไขของสังคมสมัยใหม่ ที่ไม่สามารถตอบสนองให้กับปัจเจกบุคคลเกิดความมั่นคง เขาได้แสดงความคิดเห็นว่า ในลักษณะรัฐ การเมืองสมัยใหม่ รัฐไม่สามารถตอบสนองการ ทางด้านจิตใจของคนได้ เพราะ โดยธรรมชาติแล้วองค์กรเรานั้นมีขนาดใหญ่ ซับซ้อน เป็นทางการเกินไป รัฐอาจจะก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวในนามของรัฐ เช่น สงคราม แต่ในการตอบสนองอย่าง ปกติธรรมต่อความต้องการของคนในเชิงการยอมรับมิตรภาพ ความมั่นคง ความเป็นสมาชิก รัฐบาลให้สิ่งเหล่านี้ไม่ได้

ทางเลือกที่นักคิดในแนวที่สองก็คือ การเรียกร้องให้ชุมชนมีขนาดเล็ก และมีโครงสร้างที่แน่นเหนียว เพราะ ในชุมชนขนาดเล็กเท่านั้น จะช่วยฟื้นฟูสภาพความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดีขึ้น เพราะจะรับผิดชอบต่อหน่วยที่เล็กที่สุด และกล่าวถึงชุมชนขนาดเล็กที่เน้นการกระทำที่เต็มไปด้วยความร่วมมือ ร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคม ที่คนรู้จักกันอย่างใกล้ชิดและสนิทสนม

แนวคิดทั้งสองคนนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการเรียกร้องต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ การขยายตัวของเมือง ประชากร ที่ก่อให้เกิดสภาวะความแปลกแยก ความวิตกกังวล ความโดดเดี่ยวไม่สนใจใยดี หรือรู้สึกรับผิดชอบตัดสินใจหรือรับผลประโยชน์นั้น ๆ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546, หน้า 34)

ส่วน อริยา เสวตอมร (2542, หน้า 191) กล่าวถึงการสร้างชุมชน ว่าเป็นการแสดงออกถึงอำนาจและเป็นวาทกรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนภายใต้เงื่อนไขทางสังคม และประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ความหมายเกี่ยวกับชุมชนจึงมีทั้งความหมายที่หลากหลายและความหมายที่ขัดแย้ง มิได้มีความเพียงความหมายเดียวหรือความหมายที่เป็นกลาง

และไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่ ในของการนิยามหมู่บ้านให้ติดกับพื้นที่เกิดขึ้นจากการรัฐพยายามรวมศูนย์อำนาจด้วยการทำให้พื้นที่ที่แตกออกเป็นหน่วยเล็ก ๆ เพื่ออำนวยความสะดวก สะท้อนให้เห็นกระบวนการที่หมู่บ้านถูกผนวก เข้าสู่ระบบทุนและตลาด

โดยสรุป แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนทางมนุษยนิยมนี้มีลักษณะที่น่าสนใจคือ

1. ไม่ได้ให้ความสำคัญหรือความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์หรือพื้นที่
2. เน้นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์
3. เป็นลักษณะความรู้สึกเชิงอัตวิสัยของความเป็นชุมชน หรือแบบแผนในอุดมคติ

กล่าวคือ นำเสนอลักษณะชุมชนที่ควรจะเป็นชุมชน หรือชุมชนในอุดมคตินั้นเอง

แม้ว่าจะมีทัศนะอันหลากหลายเกี่ยวกับชุมชน ก็ยังสามารถสรุปหาจุดร่วมได้ 2 ประการ คือ

1. เป็นการกล่าวถึงวิวัฒนาการของการสมาคมของมนุษย์ (Human Association)
2. มีการยอมรับอย่างกว้างขวางว่า การเปลี่ยนแปลงในลักษณะความเกาะเกี่ยวในสังคม

มนุษย์เกิดจากการเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางอุตสาหกรรม เศรษฐกิจ สังคม การเมืองและเทคโนโลยี ลักษณะหนึ่งของการสมาคมของมนุษย์จะหายไปและจะมีลักษณะใหม่มาแทน

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

จากแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ชุมชน และการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้วิจัยได้นำแนวคิดและทฤษฎีมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยและสร้างรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม ในการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

แนวคิดทฤษฎีของ คาลด์เวลล์ และสปิงส์ (Caldwell & Spinks, 1986 อ้างถึงใน สุภารัตน์ ชาญเลขะ, 2545, หน้า 53) กล่าวถึงการพัฒนาการศึกษาโดยให้ชื่อว่าวงจรการบริหารในสถาบันการศึกษาแบบมีส่วนร่วม (The Collaborative School Management Cycle) ประกอบด้วย การศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาการกำหนดเป้าหมาย การกำหนดวัตถุประสงค์ และแนวทาง การกำหนดแผนงาน/ โครงการ การจัดสรรงบประมาณ การปฏิบัติตามแผนการ ประเมินผลและปรับปรุงแผนและเมื่อนำมาบูรณาการกับแนวคิดทฤษฎีของ คอฟแมน (Kaufman, 1972 อ้างถึงใน สุภารัตน์ ชาญเลขะ, 2545, หน้า 53) ซึ่งได้พัฒนาวิธีการเชิงระบบ (System Approach) มาใช้เป็นเครื่องมือในการวางแผนการศึกษาจำแนกเป็น 2 ส่วน คือ การกำหนดปัญหา และการแก้ปัญหา การกำหนดปัญหา เป็นการบอกสภาพปัจจุบันว่าเป็นอย่างไร (What is) และต่อไปควรจะเป็นอย่างไร (What should be) จากนั้นก็ต้องระบุทางเลือกที่เป็นไปได้ในการ

แก้ปัญหาเพื่อบอกว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร (How) ส่วนด้านการแก้ปัญหาก็ต้องประกอบด้วย การตัดสินใจ การปฏิบัติตามทางเลือก การประเมินผลการปฏิบัติ และการทบทวนการดำเนินการ นอกจากนี้การมีส่วนร่วมในการวางแผนยังเป็นหลักการที่มีประโยชน์ เพราะทำให้สมาชิกในองค์กรเกิดการพัฒนา เกิดความเข้าใจในหน่วยงานและทำให้ทุกคนสนองตอบเป้าหมายขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น ส่วน ฮอย และมิสเกล (Hoy & Miskel, 1987) ยังได้เสริมถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของการวางแผนว่าในการกำหนดเป้าหมายนั้น เมื่อผู้ร่วมงานยอมรับแล้วจะทำให้ได้ผลงานที่สูงกว่าผู้บริหารทำแต่ลำพังคนเดียว เฮอร์ช (Hirsch, 1990) กำหนดให้การมีส่วนร่วม มีจุดเด่น 3 ด้าน คือ ด้านบริบท (Context) การมีส่วนร่วมเป็นการนำคนในท้องถิ่นที่รู้จักสังคมและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนอย่างแท้จริงให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาทำให้สามารถตัดสินใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้านการปฏิบัติ (Practical) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำให้คนในท้องถิ่นมีความรู้ดีกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาและทำให้ประชาชนมีโอกาสใช้ความสามารถของตนเองในการร่วมกันทำงานทั้งในรูปของความคิด การตัดสินใจและการกระทำอย่างเต็มที่ รวมทั้งมีความรู้ดีกว่าตนเองเป็นเจ้าของชุมชนและต้องการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหของชุมชนมากกว่าการนำโครงการที่กำหนดเรียบร้อยแล้วทุกอย่างจากภายนอกชุมชนแล้วจึงนำมาใช้ในชุมชน ซึ่งจะทำให้คนในชุมชนปฏิเสธและหลีกเลี่ยงที่จะทำให้ความร่วมมือด้านจิตใจ (Moral) การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทำให้เขาเกิดความรู้ดีกว่าตนเองมีสิทธิในการตัดสินใจในสิ่งที่เกี่ยวข้องและส่งผลต่อวิถีชีวิตของตน

การมีส่วนร่วม มีโครงสร้างพื้นฐานเป็น 3 มิติ ได้แก่

มิติที่ 1 มีส่วนร่วมในเรื่องอะไร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าลักษณะของการมีส่วนร่วม ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Participation in Decision Making)
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ (Participation in Implementation)
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Participation in Benefits)
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Participation in Evaluation)

มิติที่ 2 ใครที่เข้ามามีส่วนร่วม หรือมีความหมายอีกอย่างหนึ่งคือ การมีส่วนร่วมของประชาชน จำแนกให้เป็นกลุ่มบุคคลที่ชัดเจน 4 กลุ่ม ได้แก่

1. ผู้ที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น (Local Residents or Local People)
2. ผู้นำท้องถิ่น (Local Leaders)
3. เจ้าหน้าที่ของรัฐ (Government Personnel)
4. คนต่างชาติ (Foreign Personnel)

คุณลักษณะของบุคคลทั้ง 4 กลุ่ม ที่ควรพิจารณา คือ

- เพศ
- อายุ
- สถานภาพของครอบครัว
- การศึกษา
- การแบ่งกลุ่มในสังคม ได้แก่ กลุ่มชนชาติ เผ่า เชื้อชาติ ศาสนาที่นับถือ ชั้น วรรณะ ภาษาที่ใช้ แหล่งกำเนิด และอื่น ๆ

- อาชีพ

- รายได้

- ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน

- สถานภาพของการถือครองที่ดิน

- สถานภาพของการได้รับจ้างงาน

มิติที่ 3 การมีส่วนร่วมนั้นเกิดขึ้นอย่างไร ในมิตินี้มีข้อที่ควรพิจารณา 4 ประเด็น คือ

1. พื้นฐานของการมีส่วนร่วมพิจารณาเกี่ยวกับ

1.1 แรงที่กระทำให้เกิดการมีส่วนร่วมมาจากเบื้องบน หรือเบื้องล่าง

1.2 แรงที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมมาจากที่ใด

2. รูปแบบของการมีส่วนร่วมพิจารณาเกี่ยวกับ

2.1 รูปแบบขององค์กร

2.2 การมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม

3. ขอบเขตของการมีส่วนร่วม พิจารณาเกี่ยวกับ

3.1 ระยะเวลาที่เข้ามามีส่วนร่วม

3.2 ช่วงของกิจกรรม

4. ประสิทธิภาพของการมีส่วนร่วม พิจารณาเกี่ยวกับ

4.1 การให้อำนาจแก่ผู้เข้ามามีส่วนร่วม

4.2 ปฏิสัมพันธ์ของคุณลักษณะต่าง ๆ ของสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาของ ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542, หน้า 209-213) พบว่า รูปแบบของกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน มีขั้นตอนสำคัญดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐานก่อนเริ่มดำเนินการ ขั้นตอนนี้ส่วนใหญ่ประธานกรรมการโรงเรียนและผู้บริหารโรงเรียนจะเป็นผู้ดำเนินการภายใต้เงื่อนไขที่ว่า ต้องการร่วมกันคิดที่จะดำเนินการในเรื่องใดเรื่องหนึ่งแต่ยังไม่มีข้อมูลเพียงพอ

2. การสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน ในช่วงแรกผู้บริหารโรงเรียนต้องเริ่มสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชนโดยเริ่มจากการติดต่อ พบปะ พูดคุยกับคนในชุมชนทั่วไป อาศัยกรรมการโรงเรียนและเพื่อนวัยเดียวกันในชุมชนนี้เป็นผู้เชื่อมโยงความสัมพันธ์กันจากการเป็นคนรู้จักกัน

3. การสร้างเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วม ในการดำเนินกิจกรรมใด ๆ ในโรงเรียน โรงเรียนต้องขอความร่วมมือจากเครือข่ายของผู้มีส่วนร่วม เช่น ในการระดมทุน เครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วมมักจะเป็นกลุ่มบุคคลที่คนในชุมชนเชื่อถือ ได้แก่ เจ้าอาวาส ผู้บริหารโรงเรียน และผู้นำชุมชน ส่วนในการจัดแข่งขันกีฬาประจำปีของประชาชนในชุมชนเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วมก็แตกต่างกันออกไป

4. การสร้างกิจกรรม เป็นขั้นตอนที่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมเข้าร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผน จากหลาย ๆ ฝ่ายในชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน ผู้ปกครองนักเรียน ศิษย์เก่า และเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วม เพราะการที่มีผู้ร่วมคิดร่วมสร้างกิจกรรมหลายฝ่าย ตั้งแต่ขั้นตอนของการริเริ่มคิดริเริ่มทำ จะทำให้ผู้ร่วมงานมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นหุ้นส่วน ซึ่งจะทำให้มีความเต็มใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนต่อไปของการดำเนินกิจกรรม

5. การต่อรองเพื่อการดำเนินกิจกรรม ขั้นตอนนี้มักจะสอดแทรกอยู่ในการดำเนินการมีส่วนร่วม ในการจัดกิจกรรมหรือการดำเนินงานของชุมชนและโรงเรียนทุกขั้นตอน ซึ่งมักจะเป็นไปในรูปของการร่วมกันอภิปรายเพื่อการวางแผนดำเนินงานหรือดำเนินกิจกรรม หรือบางครั้งเป็นขั้นตอนที่ดำเนินการเพื่อให้ทุกฝ่ายที่จะร่วมกันดำเนินงานเกิดความรู้สึก ว่า ความคิดเห็นของตนก็ได้รับการยอมรับจากกลุ่ม

6. การร่วมกันดำเนินงาน เป็นขั้นตอนที่แสดงถึงบทบาทของผู้ที่มีส่วนร่วมชัดเจน โดยลักษณะของการมีส่วนร่วมดำเนินการของกลุ่มบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา จะมีความแตกต่างกัน เช่น ลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการจึงมีลักษณะของการร่วมงาน ร่วมมือ ร่วมสนับสนุน ร่วมแสดงความคิดเห็นเล็กน้อยแต่ไม่มีอำนาจในการตัดสินใจเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมหรือการดำเนินงานที่ถูกกำหนดมาแล้วจากกลุ่มผู้มีส่วนร่วมมาก

7. การร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ หลังจากการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ แล้ว ผู้ที่มีส่วนร่วมดำเนินการจะประเมินผลการดำเนินการร่วมกัน เพื่อปรับปรุงข้อบกพร่อง ลักษณะของการประเมินผลที่โรงเรียนดำเนินการอยู่ คือ การสอบถามความคิดเห็นจากผู้ที่มีส่วนร่วม เช่น จากผู้ปกครองนักเรียน ผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง

8. การร่วมกันรับผลประโยชน์จากการดำเนินการ ส่วนมากเป็นผลประโยชน์ที่ผู้มีส่วนร่วมได้รับทางจิตใจมากกว่าจะเป็นสิ่งตอบแทนที่เป็นผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วมที่โรงเรียนนำมาใช้ในการแสดงความขอบคุณต่อคนในชุมชนที่เป็นความรู้สึกทางจิตใจ

ทฤษฎีการร่วมมือของคอยท์ซ (Deustch's Cooperative Theory) กล่าวว่ากลุ่มคนที่มาร่วมกันเพื่อทำงานหรือทำกิจกรรมใด ๆ ร่วมกัน ต่างมีความเชื่อว่าจะมีความเชื่อมโยงระหว่างจุดประสงค์ของสมาชิกกลุ่มแต่ละคน ดังนั้นหากมีสมาชิกกลุ่มคนหนึ่งคนใดกำลังก้าวไปสู่ความสำเร็จจะทำให้สมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่มก้าวไปสู่ความสำเร็จด้วยเช่นกัน สมาชิกกลุ่มทุกคนจึงช่วยเหลือสนับสนุนซึ่งกันและกัน เพราะตระหนักดีว่าความสำเร็จของสมาชิกกลุ่มคนหนึ่งคนใดจะเป็นความสำเร็จของผู้อื่นในกลุ่มด้วยกระบวนการร่วมมือจึงกระตุ้นให้เกิดพลังในการทำงานที่มีผู้รับผิดชอบหลากหลาย มีการแบ่งภาระความรับผิดชอบกันในระหว่างสมาชิกกลุ่ม ทำให้เกิดผลดีในการทำงาน เพราะจะทำให้ได้เนื้องานมากขึ้น และมีคุณภาพสูงขึ้น สมาชิกกลุ่มมีจุดประสงค์ในการทำงานร่วมกัน จึงมีการแสดงความคิดเห็นเพื่อหาข้อสรุปร่วมกัน เป็นการนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามความมุ่งหมาย สมาชิกกลุ่มมีความเชื่อมั่นว่า ความพยายาม การทดลอง และการเสี่ยงของเขาจะได้รับการสนับสนุนและช่วยเหลือจากเพื่อนร่วมกลุ่ม ทำให้เกิดความมั่นใจในการทำงาน และยังทำให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีในระหว่างสมาชิกกลุ่มอีกด้วย

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของแอสติน (Astin's Theory of Involvement) กล่าวว่า นักศึกษาเรียนรู้โดยการมีส่วนร่วม (Students Learn by Becoming Involved) อธิบายว่าหลักพื้นฐานของการมีส่วนร่วมมี 5 ประการ คือ

1. การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ต้องใช้ทั้งแรงกายและแรงใจ การมีส่วนร่วมมีทั้งการมีส่วนร่วมในส่วนที่เฉพาะเจาะจง หรือการมีส่วนร่วมโดยทั่วไปก็ได้
2. การมีส่วนร่วม เป็นมโนทัศน์ที่ต่อเนื่อง นักศึกษาแต่ละคนจะมีส่วนร่วมในกิจกรรม โดยการใช้พลังงาน ความสามารถ ทักษะต่าง ๆ กันในช่วงเวลาและสถานการณ์ที่ต่างกัน
3. การมีส่วนร่วมจะแสดงออกมาทั้งในด้านปริมาณและด้านคุณลักษณะ
4. ปริมาณการเรียนรู้หรือพัฒนาการของบุคคล เป็นสัดส่วนโดยตรงกับปริมาณและคุณภาพของการมีส่วนร่วม
5. สัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา มีความสัมพันธ์กับการที่สถาบันการศึกษาให้โอกาส นักศึกษามีส่วนร่วมในการเรียนมากน้อยเพียงใด

กอร์ดอน (Gordon, 1996) ได้เสนอขบวนการร่วมมือร่วมใจ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน เพื่อให้ผู้อยู่ในความร่วมมือร่วมใจได้เรียนรู้และใช้ข้อมูลอย่างกว้างขวางเพื่อนำไปสู่ข้อยุติร่วมกัน คือ

ขั้นตอนที่ 1 กำหนดปัญหา ปัญหาจะต้องถูกกำหนดและจะต้องกำหนดทรัพยากรที่จะใช้และผู้คนที่จะมีส่วนร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดทิศทาง กฎแห่งพื้นฐานจะต้องกำหนดขึ้น ได้แก่การกำหนดขั้นตอน และกำหนดกลุ่มย่อยที่จะทำงาน เพื่อที่จะแสวงหาข้อมูลร่วมกัน แสวงหาทางเลือกและกำหนดข้อตกลงร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 3 การปฏิบัติการ หลักการที่จะทำงานร่วมกับหน่วยสนับสนุนข้างนอกจะต้องกำหนดขึ้น รวมทั้งการจัดองค์กรประกอบในการที่จะตรวจสอบการปฏิบัติ

ข้อกำหนดตามกฎหมายและนโยบายของรัฐในการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

สถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีภารกิจในการผลิตนักเรียนให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ให้นักเรียนเป็นคนดี เก่ง และมีความสุข โดยดำเนินการตามกฎหมายและนโยบายของรัฐจากการที่รัฐเป็นผู้กำหนดนโยบาย สถานศึกษาขั้นพื้นฐานจึงต้องสนองรับนโยบายของรัฐในการที่จะต้องกระจายอำนาจลงสู่ประชาชน การมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจึงเกิดขึ้นตามการสนองรับนโยบายของรัฐดังรายละเอียดต่อไปนี้

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

จากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตรา 46 มาตรา 69 มาตรา 76 มาตรา 78 มาตรา 79 มาตรา 80 มาตรา 81 และมาตรา 289 กำหนดให้ประชาชนทุกคนมีหน้าที่พิทักษ์ปกป้องสืบสานศิลปะ วัฒนธรรมของชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น รัฐจึงมุ่งที่จะให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วม และรับรู้ถึงความสำคัญของการทำนุบำรุงศิลปะ วัฒนธรรม สนับสนุนส่งเสริมให้ประชาชนได้รู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีการกระจายอำนาจให้ประชาชนมีความเสมอภาคและได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอบรมฝึกอาชีพในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น พัฒนาความเป็นปึกแผ่นและความเข้มแข็งของชุมชน

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบันได้ถูกกำหนดขึ้นจากพื้นฐานสำคัญในการปฏิรูปการเมือง โดยมีสาระสำคัญเป็นการส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและตรวจสอบการใช้อำนาจเพิ่มขึ้น อีกทั้งการให้ความสำคัญต่อการที่ประชาชนจะต้องร่วมมือกันอนุรักษ์ฟื้นฟูจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบุเป็นรายละเอียดในมาตราต่าง ๆ (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และโครงสร้างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540) โดยสรุป ดังนี้

มาตรา 46 สิทธิของบุคคลที่จะทำการอนุรักษ์ พื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ วัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม

มาตรา 69 บุคคลมีหน้าที่พิทักษ์ปกป้อง สืบสานศิลปะ วัฒนธรรมของชาติและ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

มาตรา 76 รัฐส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจ การวางแผนพัฒนา การตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐทุกระดับ

มาตรา 78 รัฐต้องกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นพึ่งตนเอง พัฒนาจังหวัดที่มีความพร้อมให้ เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

มาตรา 79 ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการมีส่วนร่วมโดยการส่งเสริม บำรุงรักษาและคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน

มาตรา 80 เสริมสร้างและพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัวและความเข้มแข็งของ ชุมชน

มาตรา 81 รัฐต้องให้การสนับสนุนเอกชน ในการส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม และเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของรัฐ

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กำหนดให้องค์กรหลักและหน่วยงาน ทางการศึกษาในกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจในการดำเนินการและจัดให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการ จัดการศึกษา ดังนี้

มาตรา 33 ให้มีการจัดแผนการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมแห่งชาติเพื่อเป็น กรอบแนวทางในการจัดทำนโยบายและแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม

มาตรา 34 กำหนดให้มีแผนพัฒนาการศึกษาขั้นพื้นฐาน แผนพัฒนาการอุดมศึกษาและ แผนพัฒนาด้านศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาการศึกษา ศาสนา ศิลปะ และ วัฒนธรรมที่สอดคล้องกันทั่วประเทศ

มาตรา 40 ให้มีคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และระดับอุดมศึกษา ระดับต่ำ กว่าปริญญาตรีของแต่ละสถานศึกษาประกอบด้วยผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนครู ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนศิษย์เก่า และผู้ทรงคุณวุฒิ

มาตรา 57 ให้นายงานทางการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยบุคคลในชุมชนให้มีส่วนร่วมใน การจัดการศึกษา โดยนำประสบการณ์ความรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคล ดังกล่าวมาใช้

มาตรา 58 ให้มีการระดมทรัพยากรและการลงทุนด้านงบประมาณทั้งจากรัฐบาลและจากสถาบันสังคมอื่นมาใช้ในการจัดการศึกษา โดยรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสังคมอื่นมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และมีส่วนร่วมรับภาระค่าใช้จ่ายทางการศึกษาตามความเหมาะสมและความจำเป็น

จากการประมวลรายละเอียดในทุกมรดกดังกล่าวพอสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาจะต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน เน้นทั้งตัวบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรอื่นๆ เพื่อความเข้มแข็งของชุมชน มีการระดมทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่นให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา สถาบันการศึกษามีหน้าที่กำกับและส่งเสริมสนับสนุน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549)

การจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมกันของสังคมไทยใน 20 ปีข้างหน้า โดยนำความคิดของทุกภาคส่วนในสังคมทุกระดับ ตั้งแต่ระดับจังหวัด ระดับอนุภาค และระดับชาติ มาสังเคราะห์เชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบให้เกิดเป็น “วิสัยทัศน์ร่วม” ที่สังคมไทยยอมรับร่วมกัน โดยคำนึงถึงภาพรวมการพัฒนาที่ผ่านมา สถานการณ์และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ เพื่อนำไปสู่สังคมไทยที่พึงประสงค์ พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงและสร้างคุณค่าที่ดีให้เกิดขึ้นในสังคมไทย

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 จึงเป็นแผนยุทธศาสตร์ที่ชี้นำทิศทางการพัฒนาประเทศในระยะปานกลาง ที่สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ระยะยาว และมีการดำเนินการต่อเนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ในด้านแนวคิดที่ยึด “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” ในทุกมิติอย่างเป็นองค์รวม ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุล ทั้งด้านตัวคน สังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างระบบบริหารจัดการภายในที่ดีให้เกิดขึ้นในทุกระดับ อันจะทำให้เกิดการพัฒนายั่งยืนที่มี “คน” เป็นศูนย์กลางได้อย่างแท้จริง

จากการประเมินผลการพัฒนาในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการพัฒนาที่ขาดสมดุล โดยประสบความสำเร็จเฉพาะในเชิงปริมาณ แต่ขาดความสมดุลด้านคุณภาพ “จุดอ่อน” ของการพัฒนาที่สำคัญ คือ ระบบบริหารทางเศรษฐกิจ การเมือง และราชการยังเป็นการรวมศูนย์อำนาจและขาดประสิทธิภาพ ระบบกฎหมายล้าสมัย นำไปสู่ปัญหาเรื้อรังของประเทศ คือ การทุจริตประพฤติมิชอบที่เกิดขึ้นทั้งในภาคราชการและในภาคธุรกิจเอกชน ขณะเดียวกันคุณภาพการศึกษาของคนไทยยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร ไม่สามารถปรับตัวรู้เท่าทันวิทยาการสมัยใหม่ ทั้งฐานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยอ่อนแอ ไม่เอื้อต่อการพัฒนานวัตกรรม รวมทั้ง

ความสามารถในการบริหารจัดการธุรกิจยังคือประสิทธิภาพ จึงส่งผลให้ขีดความสามารถในการแข่งขันของไทยลดลงอย่างต่อเนื่อง ขณะที่ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ ความยากจน และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่รุนแรงขึ้น ได้สร้างความขัดแย้งในสังคมมากขึ้น นอกจากนี้ความอ่อนแอของสังคมไทยที่ตกอยู่ในกระแสวัตถุนิยม ได้ก่อให้เกิดปัญหาทางศีลธรรมและปัญหาดังกล่าวมากขึ้นด้วย

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดทุนทางสังคมและทางเศรษฐกิจหลายประการ ซึ่งเป็น “จุดแข็ง” ของประเทศที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนา กล่าวคือ รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันได้วางพื้นฐานให้เกิดการปฏิรูปที่สำคัญทั้งทางสังคม การเมือง การบริหารภาครัฐ และการกระจายอำนาจ ขณะที่กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและพลังท้องถิ่น ชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น สื่อต่าง ๆ มีเสรีภาพมากขึ้น เอื้อต่อการเติบโตของประชาธิปไตย การป้องกันการทุจริตประพฤติดีมีขอบและการเสริมสร้างธรรมาภิบาลในสังคมไทย ทั้งจุดแข็งของฐานการผลิตการเกษตรที่หลากหลาย มีศักยภาพเป็นแหล่งผลิตอาหารของโลก พร้อมทั้งมีธุรกิจบริการที่มีความเชี่ยวชาญ มีแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ และมีเอกลักษณ์ความเป็นไทยมีวัฒนธรรมที่เป็นจุดเด่น รวมทั้งมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมเป็นปึกแผ่นและมีสถาบันหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ซึ่งจะช่วยเป็นภูมิคุ้มกันที่สำคัญในการลดความเสี่ยงจากกระแสโลกาภิวัตน์

ขณะเดียวกันกระแสการเปลี่ยนแปลงหลักของโลกเป็นทั้ง “โอกาสและภัยคุกคาม” ต่อการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจโลกที่เปลี่ยนแปลงสลับซับซ้อนและเชื่อมโยงกันมากขึ้น มีการปรับระเบียบเศรษฐกิจใหม่ของโลกที่นำไปสู่ศักราชการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศใหม่ และแนวโน้มการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจในภูมิภาคทั้งระดับทวีปและพหุภาคีที่มีอิทธิพลเพิ่มขึ้น รวมทั้งแนวโน้มการพัฒนาสู่เศรษฐกิจยุคใหม่ที่มีเทคโนโลยีและการใช้ความรู้เป็นฐานการพัฒนา ทำให้ต้องเร่งเตรียมพร้อมทั้งการสร้างระบบ กลไก และพัฒนาคนให้สามารถปรับตัวอย่างรู้เท่าทันได้รวดเร็ว เพื่อคงสถานการณ์แข่งขันของประเทศและก้าวสู่ระบบเศรษฐกิจยุคใหม่ได้อย่างเท่าทันโลกได้ต่อไป อย่างไรก็ตาม ภาวะเศรษฐกิจโลกที่ยังมีความเปราะบางและมีแนวโน้มที่จะชะลอตัวต่อเนื่อง และคาดว่าจะฟื้นตัวได้ช้ากว่าที่ประมาณการไว้เดิม จะส่งผลต่อเสถียรภาพของเศรษฐกิจไทยซึ่งต้องปรับตัวให้ทัน ทั้งการเริ่มปรับฐานเศรษฐกิจตั้งแต่ระดับฐานรากถึงระดับมหภาพ และการปรับนโยบายเศรษฐกิจของประเทศที่เหมาะสม ควบคู่ไปกับการเสริมสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535

เนื่องจากพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติซึ่งได้ประกาศใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2518 นั้น ยังมีข้อบกพร่องต่อการดำเนินงานทางด้านสิ่งแวดล้อมหลายประการ

เช่น ขาดกลไกที่เป็นระบบซึ่งจะช่วยให้มีการแปลงนโยบายและแผนที่ผ่านความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างได้ผล ขาดระบบการติดตามตรวจสอบหลังโครงการได้ดำเนินการไปแล้ว ขาดอำนาจในการลงโทษและการบังคับใช้ ขาดบทกำหนดความรับผิดชอบให้ผู้ทำลายสิ่งแวดล้อมเป็นผู้รับภาระในการแก้ไข รวมทั้งยังไม่เปิดโอกาสให้องค์กรเอกชนและประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งกำลังตื่นตัวกันมากในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมให้เข้ามามีบทบาทร่วมกับภาครัฐ เอื้ออำนวยต่อการควบคุมและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะต่อไป จึงได้มีการปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ และประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 โดยมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน 2535 เป็นต้นมา

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 มีหลักการสำคัญ ดังนี้

1. ปรับปรุงองค์กระดึบสูงให้มีเอกภาพในการกำหนดนโยบาย โดยปรับปรุงอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติให้มีบทบาทในการกำหนดนโยบายและแผนเพื่อส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งปรับปรุงองค์กระดึบปฏิบัติที่อยู่ภายใต้พระราชบัญญัติฉบับนี้ เพื่อให้ทำหน้าที่ในทางปฏิบัติอย่างชัดเจน ทั้งทางด้านการประสานนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม การควบคุมมลพิษและการส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม
2. วางแนวทางแก้ไขปัญหอย่างเป็นระบบ โดยให้มีการจัดทำนโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพแห่งชาติ เพื่อเป็นกรอบในการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศ จัดทำแผนปฏิบัติการตามนโยบายและแผนดังกล่าว คือ แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม หรือแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับชาติ และแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด โดยมีการกำหนดรายละเอียดของแผนการเสนอขอจัดสรรงบประมาณหรือเงินกองทุนสิ่งแวดล้อมเพื่อปฏิบัติตามแผนดังกล่าวด้วย
3. กระจายอำนาจการบริหารและการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมออกสู่จังหวัด และส่วนท้องถิ่น โดยการมอบอำนาจให้เจ้าพนักงานท้องถิ่น คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด นายกเทศมนตรี ประธานสภาภิบาล นายกเมืองพิทยา ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร และหัวหน้าผู้บริหารท้องถิ่น นอกเหนือจากข้างต้นให้มีบทบาทอย่างชัดเจนในเรื่องของการจัดทำแผนปฏิบัติการในระดับจังหวัด การดำเนินการและการติดตามตรวจสอบการดำเนินการตามแผนปฏิบัติการฯ รวมทั้งมีอำนาจประกาศเขตควบคุมมลพิษดำเนินการควบคุมมลพิษ และกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม
4. กำหนดสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายของประชาชนและองค์กรเอกชนที่จะมีส่วนร่วมในการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น สิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร

สิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองในเรื่องของค่าเสียหายหรือค่าชดเชย สิทธิและหน้าที่ที่จะดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมภายใต้กฎหมายนี้ รวมทั้งได้รับความช่วยเหลือและสนับสนุนทางด้านวิชาการและเงินอุดหนุนในกิจกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

5. นำมาตรการทางการเงินและการคลังมาใช้เป็นมาตรการเสริมเพื่อเป็นแรงจูงใจและมาตรการบังคับให้ส่วนราชการท้องถิ่น องค์กรเอกชนและภาคเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ภายใต้หลักการผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย เช่น การจัดตั้งกองทุนสิ่งแวดล้อมและการใช้มาตรการทางการค้าภาษี เป็นต้น

6. กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับความรับผิดชอบและหน้าที่ตามกฎหมายของผู้ก่อให้เกิดมลพิษทั้งที่เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคจะต้องรับภาระค่าใช้จ่ายภายใต้หลักการ ผู้ก่อให้เกิดมลพิษมีหน้าที่ต้องเสียค่าใช้จ่าย และมีบทกำหนดโทษความผิดผู้ฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามกฎหมายซึ่งมีทั้งโทษจำและโทษปรับ

7. กำหนดให้มีระบบการจำแนกพื้นที่ โดยกำหนดพื้นที่ที่จะต้องดำเนินการโดยเร่งด่วนเพื่อการคุ้มครอง อนุรักษ์ หรือควบคุม 2 ประเภท ได้แก่

เขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม ได้แก่ พื้นที่ต้นน้ำลำธารและพื้นที่ที่มีความอ่อนไหวทางระบบนิเวศ ซึ่งยังมีได้ถูกประกาศตามกฎหมายอื่น

เขตควบคุมพิเศษ ได้แก่ เขตท้องที่ในจังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง ซึ่งมีปัญหามลพิษรุนแรงถึงขนาดที่จำเป็นจะต้องมีการวางแผนปฏิบัติการระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัด ลดและขจัดมลพิษ

8. ให้ความสำคัญกับการตรวจสอบหลังโครงการเริ่มดำเนินการ (Post-Audit) มากกว่าการตรวจสอบก่อนเริ่มโครงการ (Pre-Audit)

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ฉบับนี้เป็นกฎหมายสิ่งแวดล้อมฉบับแรกที่มีความชัดเจนและครบถ้วนในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่การกำหนดนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม การกำหนดมาตรการบังคับและจูงใจเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติตามนโยบายและแผน รวมทั้งกำหนดมาตรการป้องกันและติดตามตรวจสอบและมาตรการส่งเสริมและสนับสนุนอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายฉบับนี้เป็นกฎหมายที่ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชน

นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2540 – 2559

นโยบายสิ่งแวดล้อมฉบับนี้เป็นนโยบายสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 ต่อจากฉบับแรกที่ได้มีการจัดทำและประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2524 จัดทำขึ้นเพื่อใช้เป็นกรอบแนวทางในการแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ซึ่งปรากฏให้เห็นเด่นชัดขึ้นมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 และเป็นกรอบแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศในช่วง

20 ปีข้างหน้า (พ.ศ. 2540-2559) โดยมีความมุ่งหมายที่จะให้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ การส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม อันจะส่งผล ให้การพัฒนาประเทศเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนและเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชน จะเห็นได้ว่า นโยบายสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยฉบับนี้ได้เน้นแนวคิดเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืนมาเป็นแนวคิด พื้นฐานในการจัดทำนโยบายฯ ซึ่งได้ให้ความสำคัญกับการป้องกันแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมเร่งด่วน และมีความจำเป็นเร่งด่วนเพื่อเป็นฐานการพัฒนา และเนื่องด้วยลักษณะงานแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมจำเป็นต้องใช้เวลาและมีความต่อเนื่องในการดำเนินงานจึงจะสัมฤทธิ์ผล จึงได้กำหนด เป็นนโยบายและแนวทางการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมระยะยาว 20 ปี โดยได้ คำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นตัวแปรสำคัญ คือ การเพิ่มขึ้นของประชากร การพัฒนาเทคโนโลยีที่จะ นำมาใช้ในการผลิตต่าง ๆ และเทคโนโลยีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อม บทบาทขององค์การบริหาร ส่วนท้องถิ่นทุกระดับที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารและจัดการสิ่งแวดล้อม รวมทั้งบทบาท ขององค์กรเอกชนในการมีส่วนร่วมกับหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อม

นโยบายสิ่งแวดล้อม 20 ปีนี้ จัดทำขึ้นตามมาตรา 13 แห่งพระราชบัญญัติส่งเสริมและ รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ซึ่งโดยนัยแห่งกฎหมายฉบับนี้จะต้องมีการถ่ายทอด นโยบายดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติ โดยให้มีการจัดทำแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ตามที่กำหนด ในมาตรา 35-36 และให้จัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด ตามที่กำหนดในมาตรา 37 ดังนั้น ในการจัดทำนโยบายฉบับนี้จึงได้จัดทำเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่ง นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ เป็นนโยบาย เฉพาะด้านและแนวทางในการจัดทำแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม เป็นนโยบายที่จัดทำขึ้นเพื่อ เป็นแนวทางในการวางแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม นโยบายฉบับนี้ได้รับความเห็นชอบจาก คณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน 2539 เพื่อใช้เป็นแนวทางและกรอบแห่งการบริหารงาน ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศ

นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2540-2559 ประกอบด้วยนโยบายหลัก 6 ประการ ดังนี้

1. นโยบายทรัพยากรธรรมชาติ

1.1 เพิ่มประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ประสานการใช้ประโยชน์และลด ปัญหาความขัดแย้ง รวมทั้งเร่งรัดและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมให้เป็นระบบ

1.2 เพิ่มประสิทธิภาพของการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและกระจาย อำนาจการบริหารจัดการส่วนกลางไปสู่ส่วนภูมิภาคอย่างเป็นระบบ รวมทั้งเสริมสร้างพลัง ความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน องค์กรเอกชน และประชาชน

1.3 สนับสนุนการใช้หลักการทางเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และความเป็นธรรมในสังคม

1.4 ปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับเพื่อสนับสนุนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพ รวมทั้งรองรับสิทธิและหน้าที่การเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ

1.5 สนับสนุนการศึกษาวิจัยและสร้าง โครงข่ายพื้นฐานระดับข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน

1.6 ส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกและจิตวิญญาณด้านการอนุรักษ์ ให้แก่ผู้บริหารในหน่วยงานของรัฐ นักการเมืองทุกระดับ ภาคเอกชน และประชาชนทั่วไป เพื่อเกิดการประสานแนวคิดทางด้านการพัฒนาและการอนุรักษ์ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

2. นโยบายป้องกันและขจัดมลพิษ

2.1 ลดและควบคุมปัญหามลพิษอันเนื่องมาจากชุมชน เกษตรกรรม อุตสาหกรรม คมนาคมและกิจกรรมก่อสร้าง ไม่ให้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพและความเป็นอยู่ของประชาชน และฟื้นฟูคุณภาพสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกิดสมดุลของระบบนิเวศน์ และเป็นฐานการผลิตและพัฒนาที่ยั่งยืน

2.2 สนับสนุนให้มีการจัดการของเสียและสารอันตรายอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพพร้อมทั้งจัดให้มีระบบป้องกันและแก้ไขกรณีฉุกเฉิน เมื่อเกิดอุบัติเหตุขนาดใหญ่

2.3 พัฒนาระบบบริหารจัดการมลพิษให้เกิดเอกภาพในการกำหนดนโยบาย แผน และแนวทางปฏิบัติ ทั้งนี้ กฎหมาย องค์กร และเงินทุน ต้องมีความสอดคล้องและสนับสนุนให้การดำเนินการบริหารและจัดการมลพิษมีประสิทธิภาพ โดยให้ผู้ก่อมลพิษต้องรับผิดชอบ รวมทั้งการให้เอกชนมีส่วนร่วมในการลงทุน และมีการประสานความร่วมมือในการจัดการมลพิษ โดยภาครัฐ องค์กรเอกชน ผู้ประกอบการ และประชาชน

3. นโยบายแหล่งธรรมชาติและแหล่งศิลปกรรม

ป้องกัน สงวนรักษา อนุรักษ์ และฟื้นฟู สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมให้มีศักยภาพที่เหมาะสมและเป็นมรดกทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของประเทศ

4. นโยบายสิ่งแวดล้อมชุมชน

ให้มีการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่สีเขียว เพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนให้ดียิ่งขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยให้มีวิถีชีวิตที่เหมาะสม ถูกสุขลักษณะ มีความปลอดภัย และความสวยงาม สอดคล้องกับระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยี

5. นโยบายการศึกษาและประชาสัมพันธ์เพื่อสิ่งแวดล้อม

เสริมสร้างสมรรถนะของชุมชนในทุกระดับให้มีความเข้มแข็ง และเกิดขบวนการความร่วมมือในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ

6. นโยบายเทคโนโลยีเพื่อสิ่งแวดล้อม

พัฒนาและสนับสนุนการใช้เทคโนโลยีเพื่อส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

นโยบายเฉพาะด้านและแนวทางในการจัดทำแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรดินและการใช้ที่ดิน

1. ดินและการใช้ที่ดิน

1.1 ป้องกันปัญหาความเสื่อมโทรมและสูญเสียทรัพยากรดินและฟื้นฟูคุณภาพดิน

1.2 เพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดินให้สอดคล้องกับสมรรถนะที่ดิน

2. การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร

2.1 อนุรักษ์และคุ้มครองพื้นที่ที่เหมาะสม อย่างน้อยร้อยละ 35 ของพื้นที่ประเทศไว้เพื่อการเกษตรกรรม โดยเป็นพื้นที่เพื่อการกสิกรรมร้อยละ 25 และพื้นที่เพื่อการปศุสัตว์ร้อยละ 10

2.2 ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการใช้ที่ดินในพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพ

3. การใช้ที่ดินเพื่อการพัฒนาเมืองและอุตสาหกรรม

3.1 การใช้ที่ดินเพื่อการพัฒนาเมืองและอุตสาหกรรม ทั้งระดับภาค ระดับอนุภาค และระดับจังหวัด ต้องสอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่และรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม โดยคำนึงถึงเขตอนุรักษ์ที่มีคุณค่าของธรรมชาติและวัฒนธรรม

3.2 เร่งรัดพัฒนาเมืองศูนย์กลางความเจริญและพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจใหม่ตามศักยภาพและ โอกาสที่มีอยู่ของภาคโดยคำนึงถึงผลกระทบสิ่งแวดล้อม

3.3 พัฒนาเมืองศูนย์กลางความเจริญรองและสร้างเมืองใหม่สมบูรณ์แบบเพื่อชะลอการเติบโตของเมืองใหญ่และรองรับกระบวนการความเป็นเมืองที่เหมาะสม รวมทั้งรักษาสสมดุลความเจริญเติบโตระหว่างเมืองและชนบท

3.4 พัฒนาภาคมหานครอย่างเป็นระบบทั้งการใช้ที่ดิน และการคมนาคมขนส่งสายหลักของภาคมหานคร

4. การใช้ที่ดินในพื้นที่เฉพาะที่มีลักษณะเด่นทางนิเวศวิทยาและธรณีวิทยา

4.1 อนุรักษ์พื้นที่ที่มีลักษณะเด่นทางนิเวศวิทยาและธรณีวิทยาให้อยู่ในภาวะสมดุลทางธรรมชาติ

4.2 การใช้ที่ดินในบริเวณพื้นที่เฉพาะที่มีลักษณะเด่นทางนิเวศวิทยาต้องดำเนินการบนพื้นฐานความสมดุลทางธรรมชาติ

ทรัพยากรป่าไม้

1. การจัดการทรัพยากรป่าไม้

1.1 เพิ่มพื้นที่ป่าเป็นร้อยละ 50 ของพื้นที่ประเทศ โดยเป็นพื้นที่อนุรักษ์ไม่น้อยกว่าร้อยละ 30 และพื้นที่ป่าเศรษฐกิจร้อยละ 20 เพื่อให้สามารถสนองความต้องการทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อม

1.2 ใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าตามวิถีทางในเชิงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

1.3 ป้องกันและรักษาป่าที่เหลือไว้ให้ถูกอนุรักษ์ทำลาย

1.4 ลดความขัดแย้งการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรอื่น ๆ ในพื้นที่ป่า

2. การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพภายในระบบนิเวศป่าไม้

ป้องกัน สงวนรักษา และอนุรักษ์ไว้ซึ่งพันธุ์พืช สัตว์ป่า สัตว์น้ำ ตลอดจนสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในพื้นที่ป่า

ทรัพยากรน้ำ

1. พัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ทั้งแหล่งน้ำผิวดินและแหล่งน้ำใต้ดินอย่างเป็นระบบ ถู่มน้ำโดยคำนึงถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม และผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

2. ปรับปรุงระบบการบริหารและการจัดการทรัพยากรน้ำในแหล่งน้ำผิวดินให้มีเอกภาพและมีประสิทธิภาพ

3. ส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในแหล่งน้ำผิวดินอย่างมีประสิทธิภาพเกิดประโยชน์สูงสุด และก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

4. ส่งเสริมการบริหารและจัดการทรัพยากรน้ำในแหล่งน้ำใต้ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด

5. ส่งเสริมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำในแหล่งน้ำใต้ดินอย่างมีประสิทธิภาพ เกิดประโยชน์สูงสุด และเกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

ทรัพยากรแร่

1. ประเมินประเภทและปริมาณทรัพยากรธรณีวัตถุดิบสำรองทั่วประเทศ และสงวนแหล่งแร่ในเขตอนุรักษ์ไว้เป็นแหล่งสุดท้ายที่จะนำมาพัฒนาและใช้ประโยชน์ในอนาคตเมื่อมีความจำเป็น

2. ใช้ทรัพยากรแร่และทรัพยากรธรณีอย่างมีประสิทธิภาพตามหลักการอนุรักษ์ โดยคำนึงถึงความสมดุลทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการประสานการใช้ประโยชน์ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติอื่น

3. ควรอนุญาตให้ประธานบัตรเหมืองแร่ เฉพาะแร่ที่มีความสำคัญหรืออยู่ในความต้องการของตลาด คຸ້ມคຳกับการลงทุนในเชิงพาณิชย์ และสามารถป้องกันแก้ไขผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในระดับที่ยอมรับได้

4. เร่งรัดฟื้นฟูพื้นที่ที่ผ่านการทำเหมืองแร่แล้วให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อกิจกรรมอื่นตามศักยภาพของพื้นที่

ทรัพยากรพลังงาน

1. ให้มีการใช้พลังงานอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ โดยไม่ทำลายความสมดุลของธรรมชาติ

2. พัฒนาและจัดหาแหล่งพลังงานให้มีปริมาณเพียงพอกับความต้องการ โดยคำนึงถึงการรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของธรรมชาติ

3. พัฒนาเทคโนโลยีการผลิตและการใช้พลังงานให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ประหยัดและลดปัญหามลพิษ

ทรัพยากรชายฝั่งทะเล

1. การพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชายฝั่งทะเล

1.1 การพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเล ต้องมีผลกระทบต่อทรัพยากรชายฝั่งทะเลให้น้อยที่สุด

1.2 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรชายฝั่งทะเล ต้องคำนึงถึงหลักการอนุรักษ์และศักยภาพการผลิตของทรัพยากรชายฝั่งทะเล

1.3 กำหนดเขตการใช้ที่ดินชายฝั่งทะเลและที่ได้น้ำทะเล พร้อมทั้งกำหนดแนวทางและหลักเกณฑ์การควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินชายฝั่งทะเลและที่ได้น้ำทะเล เพื่อป้องกันผลกระทบสิ่งแวดล้อมและลดข้อขัดแย้งในการดำเนินกิจกรรมในพื้นที่

2. การสงวนรักษาและฟื้นฟูระบบนิเวศชายฝั่งทะเล

2.1 สงวนและรักษาระบบนิเวศชายฝั่งทะเลให้เหมาะสมกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

2.2 เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารและการจัดการป่าชายเลนให้เป็นระบบและต่อเนื่อง

2.3 เร่งรัดฟื้นฟูพื้นที่ป่าชายเลนที่เสื่อมสภาพ และเสริมสร้างพื้นที่ป่าชายเลนขึ้นใหม่

2.4 อนุรักษ์สภาพแวดล้อมบริเวณชายฝั่งทะเลและเกาะ เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนถาวร

มลพิษทางน้ำ

1. เร่งรัดฟื้นฟูคุณภาพน้ำในแหล่งน้ำสำคัญทั่วประเทศ

2. ลดและควบคุมมลพิษทางน้ำ อันเนื่องมาจากกิจกรรมของชุมชน เกษตรกรรม และอุตสาหกรรม

3. ผู้ก่อมลพิษทางน้ำต้องมีส่วนรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการจัดการมลพิษทางน้ำ
4. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาคเอกชน มีส่วนร่วมลงทุนและดำเนินการจัดการเพื่อ
การแก้ไขปัญหาที่เสีย

มลพิษทางอากาศ

1. เร่งรัดการลดมลพิษทางอากาศ อันเนื่องมาจากยานพาหนะ อุตสาหกรรม และ
กิจกรรมการก่อสร้างและการขนส่ง
2. รักษาคุณภาพอากาศในพื้นที่ที่มีคุณภาพอากาศเป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไม่ให้
เสื่อมโทรมลงไปจนเกินเกณฑ์มาตรฐาน
3. ส่งเสริมและสนับสนุนการใช้ระบบขนส่งที่มีมลพิษน้อย
4. ส่งเสริมให้ภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนทั่วไป ทั้งที่เป็นผู้ก่อมลพิษและ
ผู้ได้รับมลพิษได้มีส่วนร่วมในการรักษาคุณภาพอากาศ

มลพิษทางเสียงและความสั่นสะเทือน

1. ป้องกัน ควบคุม และแก้ไขให้ระดับเสียงและความสั่นสะเทือนอยู่ในเกณฑ์
มาตรฐานที่กำหนดไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพและการได้ยิน รวมทั้งไม่รบกวนความเป็นอยู่ที่ดีของ
ประชาชน
2. ให้มีมาตรฐานควบคุมระดับเสียงและความสั่นสะเทือนจากแหล่งกำเนิดทุกประเภท
3. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาครัฐ ภาคเอกชนและประชาชน มีส่วนร่วมในการ
ป้องกันควบคุม และแก้ไขมลพิษทางเสียงและความสั่นสะเทือน

มลพิษจากมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล

1. ให้มีการจัดการมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลที่ถูกต้องตามหลักสุขาภิบาล ตั้งแต่การเก็บกัก
การเก็บขน การขนส่ง และการกำจัด
2. ควบคุมอันตรายการผลิตมูลฝอยของประชาชน และส่งเสริมการนำมูลฝอยกลับมา
ใช้ประโยชน์
3. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาคเอกชนร่วมลงทุน ก่อสร้างและ / หรือบริหารและ
ดำเนินระบบจัดการมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล
4. ส่งเสริมและสนับสนุนให้องค์กรเอกชนและประชาชน มีส่วนร่วมในการแก้ไข
ปัญหามูลฝอยและสิ่งปฏิกูลมากขึ้น

มลพิษจากสารอันตราย

1. ให้มีระบบการจัดการสารอันตรายที่มีประสิทธิภาพ โดยครอบคลุมกระบวนการ
นำเข้า การผลิต การขนส่ง การจำหน่าย การใช้ การเก็บรักษา และการกำจัดกาก

2. ให้มีระบบป้องกันและแก้ไขกรณีฉุกเฉิน เมื่อเกิดอุบัติเหตุร้ายแรงจากสารอันตราย ในภาคอุตสาหกรรม การขนส่งและคลังสินค้า

3. ส่งเสริมการลดการใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช

4. ส่งเสริมให้ภาคเอกชนมีส่วนร่วมลงทุนในการแก้ปัญหาการจัดการ มลพิษจากของเสียอันตราย

1. ให้มีระบบการจัดการของเสียอันตรายอย่างมีประสิทธิภาพ โดยครอบคลุมกระบวนการ นำเข้า การส่งออก การคัดแยก การเก็บรวบรวม การบำบัด และการกำจัดทำลาย

2. ให้มีระบบป้องกันและแก้ไขกรณีฉุกเฉิน เมื่อเกิดอุบัติเหตุขนาดใหญ่จากของเสีย อันตรายในภาคอุตสาหกรรม การขนส่งและคลังสินค้า

3. ส่งเสริมและสนับสนุนการให้ภาคเอกชนสามารถลงทุนหรือมีส่วนร่วมในการลงทุน และดำเนินการจัดการของเสียอันตรายทุกขั้นตอน

แหล่งธรรมชาติ

1. เสริมสร้างกลไกทางกฎหมายและให้มีการบังคับใช้เพื่อการป้องกันและแก้ไขสภาพ ความเสื่อมโทรม และอนุรักษ์แหล่งธรรมชาติและแหล่งศิลปกรรมอย่างจริงจัง

2. เสริมสร้างกลไกการบริหารและการจัดการเพื่อให้การอนุรักษ์แหล่งธรรมชาติและ แหล่งศิลปกรรมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

3. ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งธรรมชาติ รวมทั้งบูรณะแหล่ง ศิลปกรรม

4. รักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งธรรมชาติ พื้นที่สีเขียว หรือพื้นที่โล่ง รวมทั้งสวน สาธารณะในเมืองให้ได้สัดส่วนกับการขยายตัวของจำนวนประชากรและพื้นที่เขตเมือง รวมทั้ง อนุรักษ์สภาพแวดล้อมของแหล่งศิลปกรรม โดยการอนุรักษ์ให้มีพื้นที่สีเขียวและพื้นที่โล่งโดยรอบ แหล่งศิลปกรรม

5. กำหนดและรักษาระบบคุ้มครองพื้นที่ให้สอดคล้องกับหลักการทางนิเวศวิทยา รวมทั้ง ให้มีการจัดการที่เหมาะสมกับแหล่งธรรมชาติ

6. การพัฒนาเมืองและชนบท จะต้องให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์แหล่งศิลปกรรม สิ่งแวดล้อมชุมชน

1. กำหนดทิศทางและจัดระเบียบความเจริญเติบโตของชุมชนทุกระดับ โดยคำนึงถึง ศักยภาพของธรรมชาติ ระบบวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจ ประชากร จิตความสามารถของ โครงสร้างบริการพื้นฐาน การบริการสาธารณะเพื่อให้ชุมชนมีบูรณาการสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ สะอาด สวยงาม น่าประทับใจอย่างต่อเนื่อง

2. ส่งเสริมให้มีการปรับปรุงพื้นที่ในชุมชนทุกระดับ เพื่อการพัฒนาและควบคุมการใช้ที่ดินให้เป็นระบบและมีประสิทธิภาพ

3. ส่งเสริมการพัฒนาชุมชน ทั้งชุมชนเดิมและชุมชนเมืองใหม่ ในรูปแบบชุมชนเมืองสมบูรณ์แบบ

4. อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสงวนที่ดินเป็นพื้นที่สีเขียวสำหรับพื้นที่ที่สร้างความสดชื่นและส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้กับชุมชนและประชากรในภาคต่ออย่างเพียงพอ

5. ให้ท้องถิ่นเร่งรัดและดำเนินการสร้างจิตภาพสิ่งแวดล้อมชุมชนที่ดีในชุมชนทุกระดับ

6. ส่งเสริมการพัฒนาชนบทให้เป็นชุมชนสมบูรณ์แบบ ซึ่งรวมถึงการพัฒนาอาชีพ แหล่งงาน การตลาด การบริหารสังคม และสิ่งแวดล้อม

7. ให้มีการผสมผสานแผนโครงสร้างบริการพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับชุมชนทุกระดับให้มีประสิทธิภาพ

8. ยกระดับมาตรฐานที่อยู่อาศัย โดยการส่งเสริมอาชีพ การตลาด และการบริการสังคม และสิ่งแวดล้อม เสริมสร้างสภาพแวดล้อมชุมชนให้ได้มาตรฐานที่เหมาะสม

9. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนรับทราบข้อมูลและมีอำนาจหน้าที่ในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมชุมชน

การศึกษาและประชาสัมพันธ์ เพื่อสิ่งแวดล้อม

1. ส่งเสริมการให้การศึกษา เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ความร่วมคิด ร่วมทำ และเรียนรู้ในเรื่องสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ

2. ส่งเสริมการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจและความตระหนักใน ความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ตลอดจนสนับสนุนให้เกิดแนวร่วมกับประชาชน

3. ส่งเสริมให้ภาคธุรกิจเอกชน องค์กรเอกชน และประชาชน มีส่วนร่วมส่งเสริมการให้การศึกษาและประชาสัมพันธ์ด้านสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้นและให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

4. พัฒนาระบบสารสนเทศเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับ นโยบายและระดับปฏิบัติ

เทคโนโลยีเพื่อสิ่งแวดล้อม

1. ส่งเสริมและพัฒนาเทคโนโลยีภายในประเทศ เพื่อการจัดการและใช้ประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ

2. ส่งเสริมและพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งประยุกต์ใช้เพื่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

แนวคิดและทฤษฎีด้านสิ่งแวดล้อม

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

ความหมายของสิ่งแวดล้อม

คำว่า “Environment” มีผู้ใช้คำในภาษาไทยหลายคำ เช่น สิ่งแวดล้อม สภาพแวดล้อม สถานะแวดล้อม และภาวะแวดล้อม แต่ในที่นี้จะใช้คำว่า “สิ่งแวดล้อม”

ความหมายของคำว่า “สิ่งแวดล้อม” นั้น มีนักวิชาการให้ความหมายไว้หลายท่าน ดังนี้
 กนก จันทร์ทอง (2538) สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้น อยู่รอบ ๆ ตัวเรา (มนุษย์ สัตว์ หรือสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวถึง) และทั้งที่มีลักษณะทางกายภาพที่เห็นได้ และไม่สามารถเห็นได้

ประสิทธิ์ นิวัติศยกุล (2532) สิ่งแวดล้อมหมายถึง สิ่งที่มีชีวิต และสิ่งที่ไม่มีชีวิต ล้อมรอบตัวมนุษย์ ตลอดจนสภาพทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง ซึ่งมีอิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการดำรงชีพของมนุษย์ องค์ประกอบของสิ่งแวดล้อม มีสองประเภทคือ ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจสังคมสิ่งแวดล้อม ซึ่งต้องมีความสัมพันธ์สมดุลซึ่งกันและกัน

นิวัติ เรืองพานิช (2537) สิ่งแวดล้อมหมายถึง วัตถุ พุทธิกรรม และสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา เช่น สภาพลม ฟ้า อากาศ ดิน และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้จะทำปฏิกริยาร่วมกัน ซึ่งที่สุดสิ่งแวดล้อมเหล่านี้จะมีอิทธิพลเป็นตัวกำหนดรูปร่าง ความเป็นอยู่รวมถึงการอยู่รอดของแต่ละชีวิตหรือสังคมของสิ่งมีชีวิตนั้น

เกษม จันทรแก้ว (2540) สิ่งแวดล้อมหมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ และสังคมที่อยู่รอบข้าง มนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และมนุษย์ได้ทำขึ้น

ความหมายของสิ่งแวดล้อมอาจจะแตกต่างกันไป ตามความคิดเห็นของแต่ละคน แต่อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมจะ ไม่แตกต่างกัน โดยที่สิ่งแวดล้อมจะมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1. ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์
2. เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม หรือลักษณะที่เป็นกายภาพและชีวภาพ หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้น
3. ทุกสิ่งที่กล่าวมานั้นจะมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบหรือมีอิทธิพลต่อกัน
4. สามารถอำนวยความสะดวกทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย รวมถึงการดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วย

สรุปได้ว่าสิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งที่เป็นรูปธรรม (จับต้องได้และมองเห็นได้) และนามธรรม (วัฒนธรรม แบบแผนประเพณี ความเชื่อ) มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัย

หนึ่งมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งระบบ

ประเภทของสิ่งแวดล้อม

การจัดประเภทของสิ่งแวดล้อมนิยมแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น

1. สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Natural Environment) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ สัตว์ป่า ฯลฯ สิ่งแวดล้อมประเภทนี้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ อาจใช้เวลาเร็วหรือช้าเพียงใดขึ้นอยู่กับชนิด และประเภทสิ่งแวดล้อมชนิดหนึ่งเกิดขึ้นมาต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมอื่นประกอบเสมอ เช่น การเจริญเติบโตของต้นไม้ ต้องอาศัยดิน แร่ธาตุ น้ำ อากาศ และแสงแดด (เกษม จันทรแก้ว, 2530, หน้า 1-2) ได้แบ่งประเภทสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1.1 สิ่งที่มีชีวิต (Biotic Environment) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ มีลักษณะและคุณสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งมีชีวิต เช่น พืช สัตว์ และมนุษย์ เราอาจจะเรียกว่า สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ (Biological Environment) ก็ได้

1.2 สิ่งที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Environment) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต อาจจะมองเห็นหรือไม่ก็ได้ เช่น ดิน น้ำ ก๊าซ อากาศ คว้น แร่ธาตุ เมฆ รังสี ความร้อน เสียง ฯลฯ เราอาจเรียกว่า สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment) ได้เช่นกัน

2. สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) เป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้ความรู้ความสามารถที่ได้รับการสั่งสอนสืบทอดและพัฒนากันมาตลอด (เกษม จันทรแก้ว, 2530, หน้า 3) ได้แบ่งไว้ 2 ประเภท คือ

2.1 สิ่งแวดล้อมทางวัตถุหรือสิ่งแวดล้อมที่สามารถมองเห็นได้ เช่น บ้านเรือน ถนน สะพาน เมือง เครื่องบิน วิทยุ โทรศัพท์ รถไฟ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้สร้างขึ้นสำหรับอำนวยความสะดวกหรือตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิต บางอย่างอาจมีความจำเป็น แต่บางอย่างก็เป็นเพียงสิ่งฟุ่มเฟือย

2.2 สิ่งแวดล้อมทางสังคม หรือสิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อความเป็นระเบียบ สำหรับอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข หรือใช้ในการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ต่าง ๆ เพื่อเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตและการสร้างสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ สำหรับมนุษย์ต่อไป สิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ ระบบการปกครอง ศาสนา การศึกษา อาชีพ ความเชื่อ เจตคติ กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี ระเบียบข้อบังคับ ฯลฯ สิ่งแวดล้อมที่มองไม่เห็นจะแสดงออกมาในรูปพฤติกรรม

สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้ หากพิจารณาในลักษณะที่ว่า มนุษย์มีวัฒนธรรมและอารยธรรม ที่สามารถถ่ายทอดความรู้ ความคิดต่าง ๆ ไปสู่ชนรุ่นหลัง เพื่อที่จะนำความรู้ที่ได้รับนี้ ไปนำทรัพยากรสิ่งแวดล้อมมาใช้ในการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมา สำหรับสนองความต้องการของมนุษย์เอง อาจเรียกว่าสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Culture Environment)

ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources) หมายถึง สิ่งปรากฏอยู่ตาม ธรรมชาติหรือ สิ่งที่เกิดขึ้นเอง ซึ่งต้องอำนวยประโยชน์แก่มนุษย์ และธรรมชาติด้วยกันเอง ถ้าสิ่งนั้นยังไม่ให้ประโยชน์ต่อมนุษย์ ก็ไม่ถือว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติ

ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติมักจะมองในแง่ที่ว่า เป็นสิ่งที่อำนวยประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม หากไม่ได้ให้ประโยชน์อะไรเลยก็คงไม่ใช่ทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นจึงมีการจัดประเภทของทรัพยากรธรรมชาติไว้หลายชนิดด้วยกัน ได้แก่ ดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ สัตว์ป่า แร่ธาตุ ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่บนพื้นโลกอยู่แล้ว แต่ยังมีทรัพยากรธรรมชาติที่ได้มาจากนอกโลก คือ แสงอาทิตย์ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่เป็นพลังงานสำคัญในการสังเคราะห์แสงของพืช แล้วพืชที่เกิดขึ้นมาก็จะถ่ายทอดพลังงานไปสู่ผู้บริโภคในลำดับอื่น ๆ ต่อไป รวมทั้งมนุษย์ด้วย

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การใช้คำว่า “ทรัพยากรธรรมชาติ” และคำว่า “สิ่งแวดล้อม” บางครั้งผู้ใช้อาจจะเกิดความสับสน ไม่ทราบว่าจะใช้คำไหนดี จึงนำพิจารณาว่าทั้งสองคำนั้นมีความคล้ายคลึงและแตกต่างกันอย่างไร ในเรื่องนี้ เกษม จันทรแก้ว (2530, หน้า 7-8) ได้เสนอไว้ดังนี้

1. ความคล้ายคลึงกัน ในแง่นี้เป็นการพิจารณาจากที่เกิด คือ เกิดขึ้นตามธรรมชาติเหมือนกัน ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างเป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์ต่อมนุษย์เช่นกัน มนุษย์รู้จักใช้ รู้จักคิดในการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ และมนุษย์อาศัยอยู่ในทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติ แล้วมนุษย์ก็เรียกสิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดว่า “สิ่งแวดล้อม” ความคล้ายคลึงกันของคำว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ที่ว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม

2. ความแตกต่าง ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่สิ่งแวดล้อมนั้นประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ หากขาดทรัพยากรธรรมชาติ มนุษย์จะไม่สามารถสร้างสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ได้เลย

ถ้าแยกมนุษย์ออกมาในฐานะผู้ใช้ประโยชน์จากสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ เมื่อกล่าวถึงสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติจึงควรใช้คำว่า “ทรัพยากรธรรมชาติ” แต่ถ้าต้องการกล่าวรวม ๆ ถึงสิ่งที่

เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นก็ควรใช้คำว่า “สิ่งแวดล้อม” แต่ถ้าต้องการเน้นเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปพร้อม ๆ กัน ก็ควรใช้คำว่า “ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”

ความหมายของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Environment Conservation) หมายถึง การใช้สิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด ไม่ให้เกิดพิษภัยต่อสังคมส่วนรวม ดำรงไว้ซึ่งสภาพเดิมของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีมนุษย์สร้างขึ้น รวมทั้งหาทางบำบัดและป้องกันมลพิษ สิ่งแวดล้อม

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจะมีความหมายกว้างครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการอนุรักษ์สภาพต่างที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ สภาพที่ดีของชุมชน แหล่งที่อยู่อาศัยของเมือง การควบคุมของเสียจากชุมชนและกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรมการก่อสร้าง และการเกษตรกรรมให้อยู่ในสภาพที่ดี เกิดคุณภาพของสิ่งแวดล้อม (Environmental Quality) ซึ่งเป็นสภาพที่ปราศจากมลพิษ (Pollution) ในด้านต่าง ๆ ที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัยของมนุษย์และธรรมชาติ

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในปัจจุบันจะออกมาในรูปของการป้องกันสิ่งแวดล้อม (Environment Protection) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. คงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ
2. รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
3. ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม
4. ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างประชากรและทรัพยากรเพื่อคุณภาพชีวิต
5. ก่อให้เกิดการกระจายประชากรที่เหมาะสม
6. อนุรักษ์สิ่งที่มีค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและความงดงามธรรมชาติ

มนุษย์กับการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม

แนวโน้มของการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมนับวันจะเพิ่มมากขึ้น ทรัพยากรที่มีอยู่ในโลกย่อมไม่สามารถสนองความต้องการของมนุษย์ได้ตลอดไป ยิ่งมีความเจริญมากขึ้นเท่าไร การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ก็ยิ่งมากขึ้นเท่านั้น และอัตราการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละส่วนของโลกก็แตกต่างกันไป เช่น ชาวอเมริกันมีประมาณร้อยละ 5 ของจำนวนประชากรไทย แต่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากถึงร้อยละ 33 ของทรัพยากรโลก

ในการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้นั้นไม่ควรก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรงเหมือนในปัจจุบัน เช่น การทำลายป่าไม้ การสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า การขุดเอาแร่ธาตุมาใช้ ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้ส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ทำให้

อาหาร ที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในบริเวณนั้นถูกทำลายไป ระบบนิเวศน์ถูกเปลี่ยนแปลง ทำให้พืช สัตว์ที่เคยมีอยู่ตายไป และในที่สุดอาจสูญพันธุ์ได้ แม้ว่าจะมีการนำวิทยาการต่าง ๆ มาใช้ในการพัฒนาผลกระทบต่องสิ่งแวดล้อมก็ยังคงมีอยู่ ดังนั้น ถ้าหากมนุษย์เราต้องการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม จะต้องคำนึงถึงกฎเกณฑ์ของการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้

1. ให้มีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่คล้ายตามธรรมชาติ
2. คำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อม เมื่อสิ่งหนึ่งเปลี่ยนไป สิ่งอื่น ๆ ก็เปลี่ยนไปด้วย
3. สิ่งมีชีวิตมักจะมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดที่ดียิ่งขึ้น และมีแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงตาม

4. มนุษย์เป็นผู้มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งทางตรงและทางอ้อม
5. ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อมรุนแรงเกินไป สิ่งมีชีวิตอาจจะตายได้

หากปล่อยให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมตามใจตนเองโดยมิได้ควบคุมหรือป้องกันอย่างเหมาะสม อาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง กระทั่งวันหนึ่งอาจเกิดวิกฤตการณ์ขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติขึ้นมา เพื่อเป็นการป้องกันปัญหานี้ และปรารถนาให้มีทรัพยากรธรรมชาติไว้ใช้ในระยะเวลา จะต้องนำหลัก 3 ประการ มาใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อมอยู่เสมอ คือ

1. หลักการสงวน (Reservation) ใช้กับทรัพยากรธรรมชาติบางอย่างที่กำลังจะหมดไป ได้แก่ สัตว์ป่าหลายชนิดที่กำลังจะสูญพันธุ์ จำเป็นต้องสงวนไว้ก่อน เช่น กระซู่ โคไพร ละมั่ง และเนื้อทราย เป็นต้น ทรัพยากรบางอย่างเมื่อสงวนไว้แล้ว สามารถพัฒนาให้มีปริมาณ เพิ่มขึ้นจนเพียงพอที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้อีก
2. หลักการอนุรักษ์ (Conservation) เป็นแนวทางในการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ ด้วยวิธีการที่ฉลาด เหมาะสม ลดการสูญเสียให้น้อยที่สุด และทรัพยากรธรรมชาติบางอย่าง ที่สามารถนำกลับมาใช้ได้ก็พยายามนำกลับมาใช้ให้คุ้มค่างรวมถึงการป้องกันมลพิษไม่ให้เกิดขึ้นด้วย
3. หลักการพัฒนา (Development) เป็นการดำเนินการต่อจากสองหลักการแรกช่วยให้มีการปรับปรุง แก้ไขสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น จนเหมาะสมกับการดำรงชีวิตของมนุษย์มากที่สุด หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตก็ได้ เนื่องจากสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมเท่านั้นที่จะช่วยเสริมสร้างคุณภาพชีวิต

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การจัดการ (Management) หมายถึง การดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งคำว่า “การดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพนั้น” รวมถึงการจัดหา การเก็บรักษา ซ่อมแซม การใช้อย่าง

ประหยัด อีกทั้งการสงวนเพื่อให้สิ่งที่ดำเนินการนั้นสามารถให้ผลยั่งยืน (Sustained Yields) ต่อมนุษยและธรรมชาติ (อำนาจ เจริญศิลป์, 2543, หน้า 2-3)

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง การดำเนินการต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสามารถเอื้ออำนวยให้มนุษยมีใช้ตลอดไปโดยไม่ขาดแคลนและมีปัญหาใด ๆ

แนวความคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีดังนี้

1. ต้องการให้มีทรัพยากรธรรมชาติสำหรับมนุษย์ได้ใช้สอยและพึงพิงในการดำรงชีวิต ทั้งโดยปัจจัย 4 ความสะดวกสบายและความปลอดภัยของชีวิต ซึ่งการจัดการที่ถูกต้องจะทำให้ได้ผลที่ยั่งยืนตลอดไป

2. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะต้องมีความปฏิบัติในการควบคุมของเสีย (Waste) มิให้เกิดขึ้นภายในระบบสิ่งแวดล้อม กำหนดแนวทางกำจัดไว้อย่างแน่นอน รวมไปถึงการนำของเสียนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนด้วย

3. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรยึดหลักการของอนุรักษ์วิทยา มาเป็นพื้นฐาน ดังนั้นแนวทางดำเนินการจึงต้องมีการรักษา สงวน ปรับปรุง ซ่อมแซมและพัฒนา

4. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมุ่งหวังให้ทรัพยากรธรรมชาติที่ประกอบกันอยู่ในระบบมีศักยภาพในการให้ผลแบบยั่งยืนถาวรและเป็นไปด้วยความมั่นคง เพิ่มพูนทรัพยากรธรรมชาติหรือสต็อก (Stock)

5. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ต้องมีการจัดองค์ประกอบภายในระบบสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศน์ให้มีชนิด ปริมาณและสัดส่วนของสิ่งแวดล้อมในระบบให้ได้มาตรฐานที่ทุก ๆ สิ่ง ทุกชีวิตในระบบสามารถอยู่ได้อย่างเป็นสุข และอยู่ในภาวะสมดุลตามธรรมชาติ เพื่อให้มีศักยภาพในการผลิตและป้องกันมลพิษที่จะเกิดขึ้นได้

6. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มุ่งหวังจะให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์และสิ่งที่เกี่ยวข้องดีขึ้น คุณภาพชีวิตนั้นมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ ปัจจัยทางฐานการศึกษา เศรษฐกิจ สภาพสังคม เชื้อชาติ สภาพทางภูมิศาสตร์ สถานภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ รวมทั้งความพึงพอใจของบุคคลด้วย

หลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเหตุที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวได้มักอยู่เป็นกลุ่ม เป็นระบบหรือเป็นพวก ดังนั้นหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงแตกต่างกัน ซึ่งอาจจำแนกได้ ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ไม่หมดสิ้น (Non-Exhaustion Natural Resources) มีหลักการจัดการ ดังนี้

1.1 ต้องควบคุมและป้องกันมิให้ทรัพยากรประเภทนี้แปดเปื้อน ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อมนุษย์ พืชและสัตว์

1.2 ต้องควบคุมป้องกันมิให้เกิดปัญหามลพิษจากกระบวนการอุตสาหกรรม ชุมชนและเกษตรกรรม

1.3 ณ ที่ใดมีมลสารที่เป็นพิษแปดเปื้อนในอากาศ ต้องขจัดให้หมดสิ้น

1.4 ให้การศึกษาแก่ประชาชนถึงวิธีควบคุมและป้องกัน

1.5 ควรอย่างยิ่งที่ต้องมีกฎหมายควบคุมการกระทำใด ๆ ที่มีผลต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมประเภทนี้ทุกรูปแบบ

2. ทรัพยากรธรรมชาติทดแทนได้ (Renewable Natural Resources) มีหลักการ ดังนี้

2.1 ต้องจัดให้ระบบนิเวศหรือระบบสิ่งแวดล้อมมีลักษณะสมดุล

2.2 ต้องใช้เฉพาะส่วนที่ออกงอกหรือเพิ่มพูนเท่านั้น

2.3 ต้องใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม มีระเบียบกฎเกณฑ์และข้อบังคับที่ดี

2.4 ต้องใช้ตามความเหมาะสม ประหยัด บำรุง ซ่อมแซมและฟื้นคืนสภาพส่วนที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นก่อนนำมาใช้

3. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป (Exhaustion Natural Resources) มีหลักการ ดังนี้

3.1 ต้องใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพ โดยป้องกันมิให้เกิดการสูญเสียจากกระบวนการนำทรัพยากรมาใช้ หรือมีผลทำให้เกิดการแปรสภาพธรรมชาติ จนเป็นพิษภัยต่อสิ่งที่มีชีวิตทั้งมนุษย์ พืชและสัตว์

3.2 ใช้ทรัพยากรประเภทนี้ตามความจำเป็นเท่านั้น ถ้าไม่มีความจำเป็นควรหลีกเลี่ยงหรือสามารถใช้วัสดุอื่นแทนได้ก็ควรนำมาใช้แทน

3.3 นำส่วนที่เสียมาใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า หรือมีกระบวนการผลิตใหม่ก็จะทำให้มีทรัพยากรเหล่านี้ใช้ได้ยาวนานขึ้น

3.4 ต้องควบคุมและป้องกันของเสียที่เกิดขึ้นให้น้อยหรือไม่มีเลย

โดยสรุป สิ่งแวดล้อมในงานวิจัยนี้ มุ่งเน้นในแง่ของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่เป็นลักษณะทางกายภาพ เพื่อการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมที่จะก่อให้เกิดภาวะมลพิษ ที่จะเป็ผลกระทบทต่อสุขภาพและชีวิตของมนุษย์ โดยการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับสภาพปัจจุบันของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่ต้องประสบปัญหาสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น

แนวคิดเกี่ยวกับมาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อม

รูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมมีหลายวิธีไม่ว่าจะเป็นการจัดการด้านกฎหมาย มาตรการทางเศรษฐศาสตร์ การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การส่งเสริมระบบการศึกษา การสร้างจิตสำนึก และอื่น ๆ มาตรการเหล่านี้ล้วนประกอบและโยงใยซึ่งกันและเพื่อส่งผลทางการปฏิบัติและเพื่อให้เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปทั้งในระดับประเทศ ภูมิภาคและระดับโลก จึงได้มีการกำหนดเป็นมาตรฐาน หรือที่เรียกว่ามาตรฐาน การจัดการสิ่งแวดล้อมสากล และนำมาใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อมในกลุ่มประเทศอุตสาหกรรม ดังนี้

ISO 14001: Environmental Management Standards เป็นมาตรฐานฉบับหนึ่งในอนุกรมมาตรฐานระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม ISO 14000 ซึ่งเป็นมาตรฐานสากลที่ประกาศใช้โดยองค์การมาตรฐานสากล (International Organization for Standardization) อนุกรมมาตรฐานฉบับนี้พัฒนาขึ้นโดยคณะกรรมการเทคนิค (TC) ชุดที่ 207 ขององค์การมาตรฐานสากล ISO 14001 สารของ ISO 14001 คือ ข้อกำหนดเกี่ยวกับระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม (Tiber, 1995) โดยครอบคลุมประเด็นหลักที่สำคัญ 5 ประเด็น คือ

1. การกำหนดนโยบายทางด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Policy) การที่องค์กรใดก็ตามที่ต้องการได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมาตรฐานในระบบนี้ จำเป็นอย่างยิ่งต้องมีการกำหนดนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจนและเป็นพันธะในการปฏิบัติและยอมรับโดยผู้บริหารชั้นสูงในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายที่ตั้งไว้

2. การวางแผนงาน (Planning) จะต้องครอบคลุมวัตถุประสงค์ และเป้าหมายด้านสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน กฎหมายที่เกี่ยวข้อง และโปรแกรมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อม

3. การปฏิบัติและการดำเนินงาน (Implementation and Responsibility) ซึ่งจะต้องประกอบด้วยประเด็นย่อยอีก 7 หัวข้อ

- 3.1 โครงสร้างและความรับผิดชอบ (Structure and Responsibility) โดยจัดแบ่งองค์กรและแต่งตั้งผู้มีความรับผิดชอบในการจัดการสิ่งแวดล้อม

- 3.2 การฝึกอบรมสร้างจิตสำนึก และเพิ่มประสิทธิภาพ (Training, Awareness and Competence) ให้กับเจ้าหน้าที่ และลูกจ้างทุกระดับเกี่ยวกับนโยบาย แผนงาน ผลกระทบ หน้าที่ และวิธีการปฏิบัติงาน เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้

- 3.3 การสื่อสาร (Communication) เป็นการจัดเตรียมระบบขั้นตอนในการรับ – ส่ง และโต้ตอบข้อมูลข่าวสารทั้งภายในและภายนอกองค์กร รวมทั้งสาธารณชนที่อาจได้รับผลกระทบ

- 3.4 เอกสารการจัดการสิ่งแวดล้อม (EMS Documentation) การจัดเตรียมข้อมูลต่าง ๆ ในระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมในรูปแบบเอกสาร

3.5 การควบคุมเอกสาร (Document Control) โดยจัดวิธีค้นหาทบทวนและปรับปรุงข้อมูลข้อมูลให้ทันสมัย และพร้อมที่จะนำไปใช้ รวมทั้งมีผู้รับผิดชอบโดยตรง

3.6 การควบคุมการดำเนินการ (Operation Control) โดยกำหนดวิธีที่จะควบคุมการดำเนินการที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบสิ่งแวดล้อม หรือเป็นสิ่งที่ขัดกับนโยบาย วัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายองค์กรที่วางไว้

3.7 การเตรียมการในกรณีฉุกเฉิน และวิธีตอบสนอง (Emergency Preparedness and Response) เพื่อป้องกันผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

4. การติดตามผลและแก้ไข (Checking and Corrective Action) จะประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ

4.1 การติดตามผลและการวัดค่า (Monitoring and Measurement) โดยการกำหนดวิธีตรวจสอบ บันทึกลง และวัดค่าที่สำคัญเป็นระยะ ๆ เพื่อให้เป็นไปตามข้อบังคับของกฎหมาย และอื่น ๆ

4.2 การแก้ไขและป้องกันการเกิดผลซึ่งไม่เป็นที่ต้องการ (Nonconformance and Corrective and Preventive Action)

4.3 การเก็บข้อมูล (Records) โดยการบันทึกต่าง ๆ อย่างเป็นระบบให้ครอบคลุมถึงทั้งงานฝึกอบรม การปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้อง งานซ่อมบำรุง ตลอดจนการติดตามตรวจสอบและทบทวนการทำงาน เพื่อป้องกันการสูญหายและง่ายต่อการใช้งาน

4.4 การตรวจสอบระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม (EMS Audit) ควรจัดให้มีการตรวจสอบเป็นระยะ ๆ อย่างสม่ำเสมอ

5. การพิจารณาตรวจทานโดยผู้บริหาร (Management Review) เพื่อรับทราบผลการจัดการสิ่งแวดล้อม และปรับปรุงเปลี่ยนแปลงนโยบายขององค์กรให้ถูกต้องทันต่อเหตุการณ์ และมีประสิทธิภาพอยู่เสมอ

การดำเนินงานทั้งหมด 5 ขั้นตอนของระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม ISO 14001 จะต้องมีการปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง (Continual Improvement) ทั้งระบบตลอดเวลา

จากมาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมา จะเห็นว่ามีความคล้ายคลึงกันหลาย ๆ ส่วน กล่าวคือการให้ความสำคัญกับการที่ธุรกิจจะต้องมีนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน และเป็นที่ยอมรับของผู้บริหารระดับสูง นอกจากการปฏิบัติจะครอบคลุมวิธีการที่สอดคล้องกับนโยบายและเป้าหมายที่วางไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความสำคัญกับการตรวจสอบและบันทึกผลเพื่อการติดตามและปรับการทำงานทั้งหมด มาตรฐานนี้จะเข้มงวดและแตกต่างกันในรายละเอียดในการปฏิบัติ อย่างไรก็ตามได้มีการประชุมกันเรื่องนี้ที่กรุง Oslo ในเดือนมิถุนายน

พ.ศ. 2538 เพื่อปรับมาตรฐานทั้ง 3 ฉบับให้มีข้อในทางปฏิบัติใกล้เคียงกัน ผลจากการการประชุมในครั้งนี้ ISO 14001 ได้มีการปรับปรุงให้เข้มงวดยิ่งขึ้น เพื่อให้ใกล้เคียงกับระบบ EMAS และเป็นที่แน่นอนว่า BS 7750 จะยกเลิกการใช้ภายใน 2 ปีโดยมาตรฐาน EMAS และ ISO 14001 จะถูกนำมาใช้แทนในประเทศอังกฤษ

สรุปได้ว่า สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สามารถนำหลักการมาตรฐานสากล ดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน และแก้ไขปัญหาดังแวดล้อมที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งผู้วิจัยได้นำหลักการมาตรฐานสากลระบบจัดการสิ่งแวดล้อม ISO 14001 เพื่อพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาเพื่อพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม โดยวิเคราะห์กับหลักการอื่น ๆ

แนวคิดเกี่ยวกับป่าชายเลน

ป่าชายเลนเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่ามหาศาลต่อมนุษย์ ปัจจุบันป่าชายเลนของประเทศถูกบุกรุกทำลายและถูกเปลี่ยนสภาพไปใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงสนพระทัยและห่วงใยทรัพยากรป่าชายเลนของชาติเป็นอย่างยิ่ง ดังพระราชเสาวนีย์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา 12 สิงหาคม 2544 ความตอนหนึ่งว่า “... พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สอนข้าพเจ้าว่า ป่าไม้ชายเลนนี้สำคัญที่สุดเพราะว่าเป็นที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ พวกเราเองก็รับประทานปลา แล้วทานปู กุ้ง กุ้งก้ามกราม เพราะฉะนั้น ป่าชายเลนนี้สำคัญในการที่จะรักษาเอาไว้ เพื่อรักษาพันธุ์ปลา พันธุ์กุ้ง ปู ให้มีมากมายเหมือนแต่ก่อน ขณะนี้ป่าชายเลนถูกทำลายมากมายถ้ากองเราน่าจะสอนลูกหลานเราให้รู้ถึงคุณค่าของป่าชายเลนที่มีประโยชน์ต่อคนไทยทุกคนในแผ่นดินนี้...” และพระราชเสาวนีย์เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2546 ความตอนหนึ่งว่า “... พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสอนข้าพเจ้าเสมอว่า ป่าชายเลนให้ช่วยกันระวังรักษา ป่าชายเลนก็เหมือนสถานอนุบาลของสัตว์น้ำตัวเล็ก ๆ ป่าชายเลนก็ทำให้เขาเลี้ยงตัวได้และรอดชีวิตเป็นปลาใหญ่ขึ้นมา เป็นกุ้งใหญ่ ปูใหญ่ เจริญเติบโตแล้วก็ไปเป็นอาหารของมนุษย์ต่อไป...” (สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน, ม.ป.ป., ปกหลัง)

สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน (ม.ป.ป., หน้า 1) ให้ความหมายของป่าชายเลน (Mangrove Forest) คือระบบนิเวศที่ประกอบไปด้วยพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ หลายชนิดดำรงชีวิตร่วมกันในสภาพแวดล้อมที่เป็นดินเลน น้ำกร่อยและมีน้ำทะเลท่วมถึงอย่างสม่ำเสมอ ดังนั้นจึงพบป่าชายเลนปรากฏอยู่ทั่วไปตามที่เป็นบริเวณชายฝั่งทะเล ปากแม่น้ำ ทะเลสาบ และรอบเกาะแก่งต่าง ๆ

สรุปได้ว่าป่าชายเลนเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำตัวอ่อน มีพืชประเภทไม้ผลัดใบขึ้นบริเวณที่มีดินเป็นเลนคม พบทั่วไปตามพื้นที่ชายฝั่งทะเล บริเวณป่าแม่น้ำ อ่าว ทะเลสาบ และ

เกาะ ซึ่งเป็นบริเวณที่น้ำทะเลท่วมถึง ป่าชายเลนที่มีความอุดมสมบูรณ์จะประกอบด้วยพันธุ์ไม้หลายชนิด พันธุ์ไม้ที่มีมากและมีบทบาทสำคัญที่สุดคือ ไม้โกงกาง บางครั้งป่าชายเลนจึงมีคนเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ป่าโกงกาง

ความสำคัญของป่าชายเลน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งของชายฝั่งทะเล นับเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่ามหาศาลทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของประเทศ เป็นแหล่งอาหารสำคัญของสัตว์น้ำ พวกเศษไม้ ใบไม้และส่วนต่าง ๆ ของไม้ที่ร่วงหล่นจะถูกย่อยสลายเป็นโปรตีนสำหรับพวกหอย ปู และหนอนปล้องซึ่งจะเป็นอาหารของสัตว์น้ำที่ใหญ่กว่าต่อไป เป็นที่อยู่อาศัยและที่อนุบาลสัตว์น้ำในระยะตัวอ่อน กุ้งและปลาที่สำคัญทางเศรษฐกิจได้อาศัยป่าชายเลนเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงตัวอ่อน เป็นแหล่งสำหรับลดความรุนแรงของคลื่นลมป้องกันการพังทลายของดินชายฝั่ง ช่วยชะลอความเร็วของลมพายุก่อนที่จะขึ้นสู่ฝั่งมิให้เกิดความเสียหายรุนแรงต่อที่อยู่อาศัยรากของต้นไม้ในป่าชายเลนนอกจากจะช่วยป้องกันการกัดเซาะชายฝั่งแล้ว ยังช่วยบรรเทาความเร็วจากกระแสน้ำลงทำให้ตะกอนที่แขวนลอยมากับน้ำทับถมเกิดเป็นแผ่นดินงอกใหม่ รากของต้นไม้ในป่าชายเลนที่งอกออกมาเหนือพื้นดินจะทำหน้าที่คล้ายตะแกรงธรรมชาติคอยดักกรองสิ่งปฏิกูลและสารพิษต่าง ๆ จากบนบกไม่ให้ลงสู่ทะเล ป่าชายเลนเป็นระบบนิเวศที่มีลักษณะพิเศษหลายอย่างที่สุดไปด้วยพรรณไม้นานาชนิดที่มีใบ ดอกและผลสวยงามแปลกตา อีกทั้งยังเป็นแหล่งที่มีทั้งสัตว์น้ำและสัตว์บกโดยเฉพาะนกชนิดต่าง ๆ อาศัยอยู่มากมาย ทำให้ป่าชายเลนเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจและแหล่งศึกษาหาความรู้ที่สำคัญ (สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน, ม.ป.ป., หน้า 2-13)

ปัจจุบันพื้นที่ป่าชายเลนที่มีอยู่ถูกบุกรุกและใช้พื้นที่ทำประโยชน์อื่น ๆ เพิ่มขึ้นทำให้ป่าชายเลนลดลงอย่างรวดเร็ว ป่าชายเลนในประเทศไทยพบบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคใต้ สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน (ม.ป.ป., หน้า 17-19) ได้สำรวจป่าชายเลนเมื่อปี พ.ศ. 2543 ป่าชายเลนในประเทศไทยพื้นที่มีทั้งหมด 1,579,693 ไร่ เมื่อแยกเป็นภาคปรากฏพื้นที่ดังนี้ ภาคตะวันออกพื้นที่ 165,204 ไร่ ภาคกลางพื้นที่ 67,962 ไร่ และภาคใต้พื้นที่ 1,346,527 ไร่ สำหรับป่าชายเลนของจังหวัดตราดมีพื้นที่ 59,482 ไร่

พื้นที่ที่ศึกษา

พื้นที่จังหวัดตราด

จังหวัดตราดเป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคตะวันออก เป็นเมืองสุดท้ายทางทะเลด้านตะวันออกของประเทศไทย อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 315 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 2,862.6 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ตามเขตการปกครองทางทะเล 7,257.6 ตารางกิโลเมตร ฝั่งทะเล

ยาวประมาณ 165 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงและประเทศเพื่อนบ้านดังนี้ ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรีและประเทศกัมพูชา ทิศใต้ติดต่อกับอ่าวไทยและน่านน้ำทะเลประเทศกัมพูชา ทิศตะวันออกติดต่อกับประเทศกัมพูชามีทิวเขาบรรทัดเป็นแนวกันเขตแดน และทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี ภูมิประเทศของจังหวัดตราดมีอาณาบริเวณทั้งที่เป็นแผ่นดินและพื้นน้ำประกอบด้วยเทือกเขาสูงอุดมด้วยป่าเบญจพรรณและป่าดิบทางด้านตะวันออก ส่วนบริเวณหมู่เกาะต่าง ๆ ทางด้านใต้มีภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงตอนเหนือเป็นที่ราบบริเวณภูเขา ตอนกลางจะเป็นที่ราบลุ่มน้ำที่อุดมสมบูรณ์แล้วลาดลงเป็นที่ราบต่ำชายฝั่งทะเล ลักษณะภูมิประเทศที่เด่นชัดคือ ที่ราบบริเวณลุ่มน้ำ ที่ราบต่ำชายฝั่งทะเล ที่ราบบริเวณภูเขาและที่ราบสูงบริเวณภูเขา แต่ละบริเวณมีความแตกต่างกันจึงทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันไปด้วย

ภูมิอากาศของจังหวัดตราด ไม่ร้อนจัด ไม่หนาวจัด แต่มีฝนตกชุกมาก เพราะมีพรมแดนธรรมชาติเป็นทะเลและภูเขาโอบล้อม ทะเลช่วยแบ่งเบาความร้อนระอุของแผ่นดินและแผ่ความชุ่มชื้นให้ ในขณะที่ทิวเขาสูงเป็นเสมือนปราการแข็งแรงที่ช่วยต้านแรงลมพายุหมุนเขตร้อนลดอิทธิพลลมมรสุมในฤดูหนาว ฤดูหนาวในจังหวัดตราดมีเพียงระยะสั้น ๆ ช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์อากาศไม่หนาวเย็นมากนัก อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 20 องศาเซลเซียส ในช่วงต้นฤดูหนาวจะมีมวลอากาศร้อนจากทิวเขาบรรทัดลอยขึ้น ไปปะทะกับลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ เกิดฝนตกกระจายช่วงสั้น ๆ ฤดูร้อนช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน อุณหภูมิเฉลี่ยไม่เกิน 34 องศาเซลเซียส เนื่องจากความกว้างใหญ่ของทะเลและการมีป่าไม้ค่อนข้างสมบูรณ์ช่วยลดความร้อนของอากาศลงได้มาก ทิวเขาบรรทัดยังเป็นแนวด้านพายุหมุนเขตร้อนซึ่งเคลื่อนตัวจากประเทศเวียดนามเข้าสู่ประเทศไทยทางภาคตะวันออกทำให้พายุอ่อนกำลังลง จากพายุโซนร้อนกลายเป็นดีเปรสชันจึงไม่ก่อให้เกิดความเสียหายรุนแรง ทำให้จังหวัดตราดมีฝนตกในช่วงฤดูร้อนบ่อย โดยเฉพาะในเขตอำเภอคลองใหญ่ ในฤดูฝนช่วงเดือนพฤษภาคมถึงตุลาคมได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่านทะเลอ่าวไทยได้หอบไอน้ำจากทะเลเข้าสู่แผ่นดิน ปะทะความเย็นจากป่าไม้บนทิวเขาบรรทัดทำให้เกิดฝนตก จังหวัดตราดมีฝนตกมากเป็นอันดับที่ 2 ของประเทศรองจากจังหวัดระนอง ด้วยเหตุนี้จังหวัดตราดจึงได้รับการกล่าวขานว่าเป็นเมืองฝนแปดแดดสี่ (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542, หน้า 1-4)

ทรัพยากรธรรมชาติของจังหวัดตราด นับได้ว่าเป็นจังหวัดที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์และหลากหลาย ประกอบด้วย ดิน น้ำ ป่าไม้ แร่ และทรัพยากรทางทะเล ดินในจังหวัดตราดมีความเหมาะสมที่จะทำการเพาะปลูกโดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพาราทุเรียน เงาะ มังคุด สับปะรด ฯลฯ แหล่งน้ำในจังหวัดตราดมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคน

เทียบเท่ากับสายเลือดที่หล่อเลี้ยงร่างกาย แหล่งน้ำธรรมชาติของจังหวัดตราดได้มาจาก น้ำฝน
แม่น้ำลำคลอง และแหล่งน้ำใต้ดิน แม่น้ำตราดเป็นแม่น้ำที่ใหญ่ที่สุดในจังหวัดตราด ยาวประมาณ
150 กิโลเมตร มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามบริเวณที่ไหลผ่าน ต้นน้ำเกิดจากทิวเขาบรรทัด
ตอนเหนือไหลผ่านอำเภอโป่งไร่ ไหลผ่านอำเภอเขาสมิงช่วงนี้เรียกว่าคลองเขาสมิงหรือคลองใหญ่
ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในอดีตของผู้ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามริมแม่น้ำ ปัจจุบันเป็นแหล่งน้ำที่
สำคัญในการเกษตรเพราะอำเภอเขาสมิงมีพื้นที่เพาะปลูกมากที่สุดในจังหวัดตราด ไหลผ่านเข้าสู่
เขตอำเภอเมืองตราดในช่วงนี้เรียกชื่อว่า แม่น้ำตราด ไหลเข้าสู่ชุมชนใหญ่บ้านท่าเรือช้าง บริเวณนี้
เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญที่ใช้ติดต่อทั้งภายในและภายนอกประเทศตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
แม่น้ำตราดยังคงความสำคัญทางเศรษฐกิจ มีท่าเทียบเรือประมงหลายแห่ง เป็นเส้นทางสู่น่านน้ำ
ทะเลอ่าวไทยและน่านน้ำของประเทศเพื่อนบ้าน (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและ
จดหมายเหตุ, 2542, หน้า 4-6)

จังหวัดตราดมีแร่รัตนชาติที่มีชื่อเสียงคือ พลอยแดงหรือทับทิมสยาม มีความสวยงาม
ถือว่าเป็นสุดยอดของอัญมณีที่มีค่าสูงเป็นที่นิยมจนได้รับฉายาว่า King Ruby มีทรายเม็ดละเอียด
ขาวนวล มีความแวววาว ที่เรียกกันว่าทรายแก้ว เกิดจากผุพังของหินทรายจากทิวเขาบรรทัด ผ่าน
การกระทำของคลื่นลมมาเนิ่นนานนับร้อยปีจนอัดตัวเป็นหาดทรายขาวยาวไกลไปตามฝั่งชายทะเล
เป็นที่รู้จักและชื่นชมของนักท่องเที่ยว มีชีวิตชีวาด้วยบรรดาหอยและปูตัวเล็ก ๆ ที่ซุกตัวอยู่ใต้
เม็ดทราย นอกจากนี้ยังมีหาดต่าง ๆ ในเขตอุทยานแห่งชาติหมู่เกาะช้าง เช่น หาดบางเบ้า
หาดคลองพร้าว หาดทรายขาว หาดเกาะเหลายา หาดอ่าวคลองสน หาดทรายแก้ว หาดเกาะพร้าว
หาดเกาะง่าม ล้วนมีความสวยงามร่มรื่นเหมาะกับการพักผ่อนได้เป็นอย่างดี ในแต่ละปี
นักท่องเที่ยวจากทุกสารทิศหลั่งไหลเข้ามาเที่ยวที่เกาะช้างเป็นจำนวนมาก ทำให้เศรษฐกิจของ
จังหวัดตราดอยู่ในเกณฑ์ดี ประชาชนมีรายได้จากการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น (คณะกรรมการฝ่าย
ประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542, หน้า 8-10)

ประชากรในจังหวัดตราด มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 93,573 คน เป็นชาย 45,986 คน
หญิง 47,587 คน (จำนวนประชากร ปี 2548) แบ่งการปกครองออกเป็น 5 อำเภอ 2 กิ่งอำเภอ
37 ตำบล 1 องค์การบริหารส่วนจังหวัด 9 เทศบาล 34 องค์การบริหารส่วนตำบล 3 สภาตำบล
มีสมาชิกวุฒิสภา 1 คน คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญส่ง ไข่เกษ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 1 คน
คือ นายสิงหา สง่าศิรี ประชากรในจังหวัดตราดนับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 94.69 นับถือศาสนา
อิสลามร้อยละ 3.14 และนับถือศาสนาคริสต์ร้อยละ 2.15 โดยมีวัดจำนวน 122 แห่ง และสำนักสงฆ์
32 แห่ง มีมัสยิดจำนวน 11 แห่ง มีโบสถ์คริสต์ 1 แห่ง

สาธารณูปโภคในจังหวัดตราด ประชาชนทุกหมู่บ้านในจังหวัดตราดมีไฟฟ้าใช้ มีโทรศัพท์บ้านและโทรศัพท์สาธารณะบริการให้กับประชาชนทุกอำเภอ การคมนาคมขนส่งมีถนนที่ได้มาตรฐานเพื่อใช้ติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงคือ ถนนสายบางนาตราด มีถนนที่ติดต่อกันระหว่างอำเภออย่างสะดวกสบาย มีขนส่งจังหวัดบริการผู้คนที่ไปและมาสู่จังหวัดตราด มีสนามบินที่ได้มาตรฐานบริการรับส่งผู้โดยสารทุกวัน มีเรือโดยสารรับส่งคนไปยังเกาะต่าง ๆ ตลอดทั้งวัน ถือได้ว่าการคมนาคมในจังหวัดตราดมีมาตรฐานและสะดวกสบาย

ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนบ้านเปร็ดใน

ที่ตั้งและสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านเปร็ดใน ตั้งอยู่ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดตราด ลักษณะของพื้นที่อยู่บนที่ดอนสูงจากน้ำทะเล 200 เมตร ทางทิศเหนือจดตำบลหนองคันทร้ง ทิศใต้จดหมู่บ้านอ่าวกูด และหมู่ที่ 3 ตำบลห้วยน้ำขาว ทิศตะวันออกจดหมู่บ้านเปร็ดนอก หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 4 มีเนื้อที่ทั้งหมด 2,367 ไร่ ประกอบด้วยพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่สาธารณะ พื้นที่เกษตรกรรม รวมทั้งพื้นที่ชายฝั่งทะเลยาวประมาณ 8 กิโลเมตร พื้นที่ป่าชายเลนประมาณ 12,000 ไร่ สภาพทั่วไปของป่าชายเลนประกอบด้วยคลองหลัก 12 คลอง และคลองย่อย 7 คลอง ประชากรในหมู่บ้านรวมทั้งสิ้น 168 ครัวเรือน 591 คน จำแนกเป็นเพศชาย 292 คน เพศหญิง 299 คน

สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านเปร็ดใน ประชากรมีอาชีพหลักในทางการเกษตร ได้แก่ การทำสวน การประมง และอาชีพรับจ้าง การทำสวนผลไม้และยางพาราเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านเปร็ดใน สวนผลไม้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตระหว่างเดือนเมษายนถึงมิถุนายน การทำสวนยางพาราจะสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตระหว่างเดือนสิงหาคมถึงเดือนพฤษภาคม ส่วนการประกอบอาชีพประมงชาวบ้านบางส่วนทำการจับปลาตามคลอง จับปูแสมและปูทะเล ทำนาเกลือแบบธรรมชาติและเลี้ยงปลาเก๋า ผลผลิตส่วนใหญ่จะมีพ่อค้ามารับซื้อภายในสวน บางส่วนจะนำไปขายเอง

ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อ ชาวบ้านชุมชนบ้านเปร็ดในส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ พระสงฆ์เป็นผู้นำในการประกอบศาสนพิธี มีความเชื่อในเรื่องของศาลเจ้าเป็นความเชื่อที่เกิดจากการบอกเล่าของบรรพบุรุษ มีการทำพิธีเซ่นไหว้ในเทศกาลสำคัญ ศาสนาอื่นที่มีการนับถือคือศาสนาอิสลามซึ่งเป็นคนนอกหมู่บ้านที่เข้ามาทำงานในหมู่บ้าน

ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนบ้านหนองคันทร้ง

ที่ตั้งและสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านหนองคันทร้ง ตั้งอยู่ตำบลหนองคันทร้ง อำเภอเมือง จังหวัดตราด มีพื้นที่ติดทะเลตั้งแต่หมู่ที่ 1 ถึงหมู่ที่ 5 มีคลองผ่านตลอด ได้แก่ คลองบางพระและคลองนาเกลือ พื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม ป่าชายเลน อากาศชุ่มชื้นเหมาะแก่การเกษตรกรรม

ทิศเหนือจดตำบลหนองเสม็ดและตำบลวังกระแจะ ทิศใต้จดตำบลห้วยน้ำขาว ทิศตะวันออกจดปากแม่น้ำตราดและอ่าวไทย และทิศตะวันตกจดตำบลหนองเสม็ดและตำบลหนองโสน มีเนื้อที่ทั้งหมด 17,187 ไร่ เป็นพื้นที่การเกษตร 10,498 ไร่ และเป็นพื้นที่ป่าชายเลน 6,689 ไร่ จำนวนประชากรทั้งสิ้น 4,568 คน จำแนกเป็นเพศชาย 2,253 คน และเป็นเพศหญิง 2,315 คน

สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านหนองคันทร้ง ประชากรมีการประกอบอาชีพการเกษตร ได้แก่ การทำนา การทำสวนยาง การทำสวนผลไม้ และการทำประมง มีการส่งเสริมอาชีพให้แก่สมาชิกในหมู่บ้าน มีข้าวพันธุ์ดีมีคุณภาพตรงตามความต้องการของตลาด ส่งเสริมให้มีการแปรรูปผลผลิต การปรับปรุงดินโดยใช้ปุ๋ยชีวภาพ ให้ความรู้แก่เกษตรกรเรื่องการทำปุ๋ยหมักและปุ๋ยชีวภาพ ส่งเสริมเกษตรกรให้ได้รับข่าวสารอย่างต่อเนื่องทำให้เศรษฐกิจพอเพียงความเป็นอยู่ดีไม่เดือดร้อน พัฒนาความรู้ความเข้าใจให้กับประชาชนในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ภายในชุมชนจัดให้มีโครงการส่งเสริมสุขภาพด้วยการออกกำลังกายทุกเพศทุกวัย ส่งเสริมให้ประชาชนสามารถนำภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการแพทย์แผนไทยมาใช้ประโยชน์ด้านสุขภาพ มีการรวมกลุ่มชมรมรักษาสภาพ ชมรมทูบีนัมเบอร์วัน กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ และที่สำคัญมีการรวมกลุ่มจัดตั้งชมรมรักษำป่าชายเลนรักท้องถิ่น เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกให้เยาวชน ชุมชน เห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ร่วมกันอนุรักษ์ สืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษโดยใช้ผืนป่าเป็นทุนทรัพย์ในการดำรงชีวิตและสืบทอดประเพณีอันดีงาม

ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อ ชาวบ้านชุมชนบ้านหนองคันทร้งทุกครัวเรือนนับถือศาสนาพุทธ มีวัดเป็นศูนย์กลางรวมจิตใจของชุมชน มีการทำบุญตักบาตรเพื่อแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณที่ล่วงลับไปแล้ว และบำรุงพระพุทธศาสนา มีการตักบาตรเทโว ทอดกฐินทอดผ้าป่า เทศน์มหาชาติ งานก่อพระเจดีย์ทราย ทำบุญสลากภัตร นอกจากนี้วัดยังจัดกิจกรรมให้เยาวชนเข้าถึงพระพุทธศาสนา โดยมีโครงการค่ายพุทธบุตรและบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน มีศาลเจ้าประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านได้ร่วมประเพณีทำบุญส่งในช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนมิถุนายน เพื่อความเป็นสิริมงคลของหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข

ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนบ้านปากคลองน้ำเขียว

ที่ตั้งและสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านปากคลองน้ำเขียว ตั้งอยู่ตำบลหนองโสน อำเภอเมือง จังหวัดตราด ลักษณะของพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีอ่าวกำบังคลื่นลมในทะเลได้เป็นอย่างดีทางทิศเหนือจดบ้านพรังลำบิด หมู่ที่ 3 และบ้านหนองโสน หมู่ที่ 2 ทิศใต้จดคลองท่าตะเภา และบ้านเปรี๊ดใน ตำบลห้วยน้ำขาว ทิศตะวันออกจดคลองท่าตะเภาและตำบลหนองคันทร้ง ทิศตะวันตกจดคลองน้ำเขียวและทะเลอ่าวไทย มีเนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ ประกอบไปด้วยพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่สาธารณะ พื้นที่เกษตรกรรม สภาพทั่วไปของป่าชายเลนประกอบไปด้วยคลองที่

ลำคัญ 2 คลอง คือคลองท่าตะเภาและคลองน้ำเขียว นอกจากนี้ยังมีคลองเล็ก ๆ อีกมากมาย ซึ่งแยกออกจากคลองท่าตะเภาและคลองน้ำเขียว

สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านปากคลองน้ำเขียว ประชากรมีอาชีพหลักในทางการเกษตร ได้แก่ การทำสวน การประมง และอาชีพรับจ้าง การทำสวนผลไม้และยางพาราเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านปากคลองน้ำเขียว สวนผลไม้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตระหว่างเดือนเมษายนถึงมิถุนายน การทำสวนยางพาราจะสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตระหว่างเดือนสิงหาคมถึงเดือนพฤษภาคม ส่วนการประกอบอาชีพประมงชาวบ้านบางส่วนทำการจับปลาตามคลอง จับปู แสมและปูทะเล ทำนาकु้งแบบธรรมชาติและเลี้ยงปลาเก่า ผลผลิตส่วนใหญ่จะมีพ่อค้ามารับซื้อภายในสวน บางส่วนจะนำไปขายเอง มีการตั้งชมรมอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชายเลน เพื่อเฝ้าระวังดูแลป่าไม้ ป้องกันการทำลาย บำบัด พื้นฟูให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรักษา จัดกลุ่มอาสาสมัครปลูกป่าที่ถูกทำลาย ให้ความรู้ จัดกิจกรรมรณรงค์สร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชนและประชาชนในชุมชน

ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อ ชาวบ้านชุมชนบ้านปากคลองน้ำเขียวส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ พระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการประกอบศาสนพิธี มีการทำบุญตักบาตรและเจริญภาวนา จิตรักษาวินัยปฏิบัติ มีการทำบุญตักบาตรในวันพระและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา มีวัดเป็นที่รวมของชาวบ้านในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ และเป็นที่ประชุมของชุมชน

ทั้งสามชุมชนที่กล่าวมาผู้วิจัยได้เลือกเป็นพื้นที่ที่ศึกษา เพื่อเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม ที่เลือกศึกษาทั้งสามชุมชนพร้อมกันนี้เพราะว่าเป็นชุมชนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันทางด้านโครงสร้างทางสังคมของชุมชนที่สนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าชายเลน มีโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นสังคมเกษตรกรรม รายได้ของประชาชนในชุมชนได้มาจากการทำสวนและการทำประมง ประชาชนทั้งสามชุมชนนับถือศาสนาพุทธ ลักษณะยังคงสภาพชุมชนชนบทมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน เป็นชุมชนแบบปฐมภูมิประชาชนในชุมชนเป็นเครือญาติ รักและสามัคคี มีการพบปะติดต่อกันตลอด และมีผู้นำชุมชนที่เป็นที่ศรัทธาของคนในชุมชน การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ จึงได้รับความร่วมมืออย่างดีจากคนในชุมชน

แนวคิดและทฤษฎีการสร้างเครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

แนวคิดและทฤษฎีในการสร้างรูปแบบ

ความหมายของรูปแบบ

คำว่า “รูปแบบ” ซึ่งตรงกับคำในภาษาอังกฤษ “Model” ได้มีคำที่ใช้ในภาษาไทยหลายคำ เช่น แบบจำลอง ตัวแบบ หุ่นจำลอง รูปหุ่น แบบตุ๊กตา โมเดล เป็นต้น รูปแบบได้นักวิชาการได้ให้ความหมายไว้หลายทัศนะ ดังนี้

1. เป็นแบบอย่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างหรือทำซ้ำ
2. เป็นตัวอย่างเพื่อการเลียนแบบ เช่น ตัวอย่างในการออกเสียงภาษาต่างประเทศ เพื่อให้ผู้เรียนได้เลียนแบบ เป็นต้น
3. เป็นแผนภูมิหรือรูปตามมิติซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือหลักการ หรือแนวคิด
4. เป็นชุดของปัจจัยหรือตัวแปรที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งรวมกันเป็นตัวประกอบและเป็นสัญลักษณ์ทางระบบสังคมอาจจะเขียนออกมาเป็นสูตรทางคณิตศาสตร์หรือบรรยายเป็นภาษาก็ได้

อุทัย บุญประเสริฐ (2516, หน้า 31) ให้ความหมายว่า คือ สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่สำคัญ ๆ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ

สวัสดิ์ สุคนธรังสี (2520, หน้า 206) ให้ความหมายว่า คือ ตัวแทนที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายพฤติกรรมของลักษณะบางประการของสิ่งที่เป็นของจริงอย่างหนึ่ง (Reality)

สมาน อัสวภูมิ (2537, หน้า 13 อ้างอิงจาก Bardo & Hartman, 1982, p. 70) ได้กล่าวถึงรูปแบบในทางสังคมศาสตร์ไว้ว่า “เป็นชุดของข้อความเชิงนามธรรมเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เราสนใจ” เพื่อใช้ในการนิยามคุณลักษณะ และ/หรือ บรรยายคุณสมบัติ นั้น ๆ” ซึ่งบาร์โด และ ฮาร์ทแมน (Bardo & Hartman) อธิบายต่อไปว่า รูปแบบเป็นอะไรบางอย่างที่เราพัฒนาขึ้นมาเพื่อบรรยายคุณลักษณะที่สำคัญ ๆ ของปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ รูปแบบจึงมิใช่การบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์อย่างละเอียดทุกแง่มุมเพราะการทำเช่นนั้น จะทำให้รูปแบบมีความซับซ้อนและยุ่งยากเกินไปในการทำทำความเข้าใจซึ่งจะทำให้คุณค่าของรูปแบบนั้นค่อยลงไป ส่วนการที่จะระบุว่ารูปแบบหนึ่ง ๆ จะต้องบรรยายละเอียดมากน้อยเพียงใดจึงจะเหมาะสม และรูปแบบนั้น ๆ ควรมีองค์ประกอบอะไรบ้าง ไม่ได้มีข้อกำหนดเป็นการตายตัว ทั้งนี้ก็แล้วแต่ปรากฏการณ์แต่ละอย่าง และวัตถุประสงค์ของ ผู้สร้างรูปแบบที่ต้องการจะอธิบายปรากฏการณ์นั้น ๆ อย่างไร

อิงลิช และอิงลิช (English & English, 1985, p. 326 อ้างอิงจาก ศิริชัย กาญจนวาสี, 2536, หน้า 40) กล่าวว่ามีความหมายต่างกัน คือ

1. แบบจำลองของจริง
2. ตัวแบบที่ใช้แบบอย่าง
3. รูปแบบที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูล สัญลักษณ์และหลักการของระบบ
4. แบบแผนตัวอย่างของการดำเนินงานแสดงความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ

ในระบบ

ทอสลี และคาร์รอลล์ (Tosi & Carroll, 1982, p. 163) กล่าวว่า รูปแบบเป็นนามธรรมของจริงหรือภาพจำลองของสภาพการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะมีตั้งแต่รูปแบบอย่างง่าย ๆ ไปจนถึงรูปแบบที่มีความสลับซับซ้อนมาก ๆ และมีทั้งรูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) ที่เป็นแบบจำลองของวัตถุ เช่น แบบจำลองหอดูดาวแห่งชาติ แบบจำลองอาคาร ศูนย์การค้า เป็นต้น และรูปแบบเชิงคุณลักษณะ (Qualitative Model) ที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ด้วยภาษาหรือสัญลักษณ์ เช่น รูปแบบเชิงระบบและตามสถานการณ์ (A System Contingency Model) ของบราวน์ และโมเดิร์ก (Brown & Moderg, 1980, pp. 16-17 อ้างถึงใน สมาน อัสวภูมิ, 2537, หน้า 12) และรูปแบบการควบคุมวิทยานิพนธ์ของ บุญชม ศรีสะอาด (2533) เป็นต้น

สโตนเนอร์ และแวนเคิล (Stoner & Wankel, 1986, p. 12) ให้ทัศนะว่ารูปแบบเป็นการจำลองความจริงของปรากฏการณ์ เพื่อให้เราได้เข้าใจความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนของปรากฏการณ์นั้น ๆ ได้ง่ายขึ้น และ วิลเลอร์ (Willer, 1967, p. 15 อ้างถึงใน สมาน อัสวภูมิ, 2537, หน้า 13) กล่าวว่า “รูปแบบเป็นการสร้างมโนทัศน์ (Conceptualization) เกี่ยวกับชุดของปรากฏการณ์โดยอาศัยหลักการ (Rational) ของระบบรูปนัย (Formal System) และมีจุดมุ่งหมายเพื่อการทำให้เกิดความกระจ่างชัดของนิยาม ความสัมพันธ์ และประพจน์ที่เกี่ยวข้องส่วน สไตน์เนอร์ (Steiner, 1988, p. 9) ได้กล่าวว่า รูปแบบคือ สิ่งของสิ่งหนึ่งที่คล้ายคลึงกับสิ่งของอีกสิ่งหนึ่ง และได้จำแนกความหมายโดยเฉพาะของโมเดลเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. โมเดลเชิงกายภาพ (Physical Models) เช่น โมเดลหรือแบบจำลองเครื่องบิน เอฟ 16 ลำเล็ก ๆ ที่สร้างจำลองมาจากเครื่องบินเอฟ 16 เป็นต้น
 - 1.1 โมเดลของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Model – of) เช่น โมเดลหรือแบบจำลองเครื่องบิน เอฟ 16 ลำเล็ก ๆ ที่สร้างจำลองมาจากเครื่องบินเอฟ 16 เป็นต้น
 - 1.2 โมเดลเพื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Model – for) เช่น โมเดลหรือแบบจำลองที่ออกแบบไว้เพื่อใช้เป็นต้นแบบผลิตเครื่องบินเอฟ 16 เราต้องสร้างโมเดลหรือแบบจำลองชนิดนี้ขึ้นมาก่อนเพื่อจะได้นำไปเป็นต้นแบบผลิตเครื่องบินเอฟ 16 ลำจริง เป็นต้น
2. โมเดลเชิงแนวความคิดของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Conceptual Model) แบ่งออกได้ ดังนี้

2.1 โมเดลเชิงแนวความคิดของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Conceptual Model – of) คือ โมเดลหรือแบบจำลองที่สร้างขึ้นโดยจำลองมาจากทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว

2.2 โมเดลเชิงแนวความคิดเพื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Conceptual Model – for) คือ โมเดลหรือแบบจำลองที่สร้างขึ้นเพื่อใช้อธิบายทฤษฎี

สมาน อัสวภูมิ (2537, หน้า 13) ได้กล่าวไว้ว่า รูปแบบหมายถึงแบบจำลองอย่างง่ายหรือย่อส่วน (Simplified Form) ของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้เสนอรูปแบบดังกล่าวได้ศึกษาและพัฒนาขึ้นมา เพื่อแสดงหรืออธิบายปรากฏการณ์ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น หรือในบางกรณีอาจจะใช้ประโยชน์ในการทำนายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้น ตลอดจนอาจใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป

จากความหมายต่าง ๆ ที่นักวิชาการได้กล่าวไว้พอที่สรุปได้ว่ารูปแบบ (Model) หมายถึง แบบอย่างหรือตัวอย่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างหรือทำซ้ำหรือลอกเลียนในอนาคต เป็นชุดของปัจจัยหรือตัวแปรที่ผู้ศึกษาได้พัฒนาขึ้นเพื่อแสดงหรืออธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่สำคัญในเรื่องหนึ่งเรื่องใดเฉพาะ

ประเภทของรูปแบบ

คีฟส์ (Keeves, 1988 b, p. 561) ได้แบ่งประเภทของโมเดลโดยยึดแนวทางของแคปแลน และทัตสุโอกะ (Caplan & Tutsuoka) และพัฒนาการของการใช้โมเดลทางการศึกษาได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. โมเดลเชิงเทียบเคียง (Analogue Model)

ลักษณะเป็น โมเดลเชิงกายภาพ ส่วนใหญ่ใช้ทางด้านวิทยาศาสตร์ เช่น โมเดลแสดงพัฒนาการของอะตอม เป็นต้น โมเดลประเภทนี้ทางการศึกษาไม่ค่อยนำมาใช้กันสร้างขึ้นโดยใช้หลักการเทียบเคียง โครงสร้างของโมเดลให้สอดคล้องกับลักษณะของสิ่งที่คล้ายคลึงกัน และองค์ประกอบที่ชัดเจน เพื่อให้สามารถนำไปทดสอบด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ได้ และสามารถนำไปใช้หาข้อสรุปของปรากฏการณ์ได้อย่างกว้างขวาง

โมเดลประเภทนี้ที่ใช้ในวงการศึกษา เช่น โมเดลของจำนวนประชากร นักเรียนในโรงเรียน (Model of a School Population) สร้างขึ้นโดยการเทียบเคียงกับลักษณะของแท็งก์น้ำที่ประกอบด้วยท่อน้ำเข้าและท่อน้ำออก กล่าวคือจำนวนนักเรียนที่เข้าโรงเรียนประกอบด้วย อัตราการเกิดของเด็ก อัตราการย้ายเข้าพื้นที่ และอัตราการรับเด็กอายุต่ำกว่าเกณฑ์ ส่วนจำนวนนักเรียนที่ออกจากโรงเรียน ประกอบด้วยอัตราการย้ายออกจากพื้นที่ อัตราการออกจากโรงเรียนตามระบบ และอัตราการออกจากโรงเรียนเนื่องจากอายุพ้นเกณฑ์จุดมุ่งหมายของโมเดลนี้ ก็เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรนักเรียนในโรงเรียน นั่นเอง

การทดสอบโมเดลประเภทนี้ทำได้โดยการเปรียบเทียบกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ที่เก็บรวบรวมได้ในขณะนั้นตามหลักการการให้เหตุผลทางตรรกะ อย่างไรก็ตามโมเดลประเภทนี้มีจุดอ่อน คือไม่สามารถระบุความสัมพันธ์ของแต่ละองค์ประกอบภายในโมเดลได้อย่างชัดเจน จึงทำให้นำไปใช้ได้อย่างจำกัด

2. โมเดลเชิงข้อความ (Semantic Model)

ลักษณะสำคัญของโมเดลประเภทนี้ ก็คือ การแสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบภายในโมเดลในรูปของข้อความ โมเดลเชิงข้อความใช้หลักการเทียบเคียงเชิงแนวความคิด จึงให้ได้เนื้อหาสาระมากกว่าโมเดลได้ดี แต่จุดอ่อนของโมเดลประเภทนี้ก็คือ ขาดความชัดเจน ยกแก่การศึกษา เพราะสามารถนำไปใช้ศึกษาหรือวิจัยเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางการศึกษาได้ดี เช่น ในโมเดลการเรียนรู้ในโรงเรียน เป็นต้น

3. โมเดลเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematical Model)

โมเดลเชิงคณิตศาสตร์ได้เริ่มนำมาใช้ในการทางการศึกษาในช่วงต้นของทศวรรษที่ 1960 แรก ๆ นำมาใช้ในด้านการวัดผลการศึกษา ก่อน ต่อมาจึงขยายไปใช้กับการวิจัยทางการศึกษาในสาขาวิชาอื่น ๆ ปัจจุบันมีแนวโน้มว่าจะนำไปใช้ทางด้านพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์เพิ่มขึ้นเพราะสามารถทดสอบสมมติฐานได้ ซึ่งจะช่วยให้นำไปสู่การสร้างทฤษฎีในสาขานั้น

4. โมเดลเชิงสาเหตุ (Causal Model)

4.1 โมเดลระบบเส้นเดียว (Recursive Model) เป็นโมเดลที่แสดงความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่างตัวแปรด้วยเส้นโยงที่มีทิศทางของการเป็นสาเหตุไปในทางเดียวกันหรือไม่มีความสัมพันธ์ย้อนกลับ รวมทั้งกรณีความสัมพันธ์ของตัวแปรเดียวกัน แต่ว้นต่างเวลากัน

4.2 โมเดลเชิงสาเหตุเส้นคู่ (Non Recursive Model) คือ โมเดลที่แสดงความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่างตัวแปร โดยทิศทางความสัมพันธ์ของตัวแปรภายในโมเดลตัวหนึ่ง อาจเป็นได้ทั้งสาเหตุและผลของตัวแปรภายในโมเดลอีกตัวหนึ่ง หรือมีทิศทางความสัมพันธ์ย้อนกลับนั่นเอง

จอยซ์ และวีล (Joyce & Weil, 1985 อ้างถึงใน สมาน อัสวภูมิ, 2537, หน้า 15) ได้ศึกษาและจัดแบ่งประเภทของรูปแบบตามแนวคิดหลักการ หรือทฤษฎีซึ่งเป็นพื้นฐานในการพัฒนารูปแบบนั้น ๆ และได้แบ่งกลุ่มรูปแบบการสอนเอาไว้ 4 รูปแบบ คือ

1. Information – Processing Models เป็นรูปแบบการสอนที่ยึดหลักความสามารถในกระบวนการประมวลข้อมูลของผู้เรียน และแนวทางในการปรับปรุงวิธีการ จัดการกับข้อมูลให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2. Personal Models รูปแบบการสอนที่จัดไว้ในกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับปัจเจกบุคคล และการพัฒนาบุคคลเฉพาะราย โดยมุ่งเน้นกระบวนการที่แต่ละบุคคล จัดระบบและปฏิบัติต่อ สรรพสิ่งทั้งหลาย

3. Social Interaction Model เป็นรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่าง บุคคล และบุคคลต่อสังคม

4. Behavior Models เป็นกลุ่มของรูปแบบการสอนที่ใช้องค์ความรู้ด้านพฤติกรรมศาสตร์ เป็นหลักในการพัฒนารูปแบบ จุดเน้นที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่สังเกตได้ของ ผู้เรียนมากกว่าการพัฒนาโครงสร้างทางจิตวิทยาและพฤติกรรมที่ไม่สามารถสังเกตได้

บาร์โด และฮาร์ทแมน (Bardo & Hartman, 1982, pp. 70-72 อ้างถึงใน สมาน อัสวภูมิ, 2537, หน้า 15) ได้ให้ทัศนะถึงแนวคิดหรือทฤษฎีพื้นฐานในการกำหนดรูปแบบ โดยแบ่งประเภท ของรูปแบบด้วยการอธิบายลักษณะจากลักษณะของเมืองออกเป็นรูปแบบที่อธิบายโดยลักษณะ พื้นที่และรูปแบบที่อธิบายโดยลักษณะของประชากร รูปแบบที่ใช้ในการอธิบาย โดยพื้นที่นั้นมี จุดมุ่งหมายในการบรรยายลักษณะของเมืองว่าลักษณะอย่างไร เช่น Concentric Zone Model และ Social Area Analysis Model เป็นต้น สำหรับรูปแบบที่ใช้อธิบายโดยคุณลักษณะของ ประชากรนั้น เป็นรูปแบบที่เสนอแนวคิดในการอธิบายเกี่ยวกับลักษณะของประชากรของเมือง ต่าง ๆ เช่น Residential Segregation Models และ Group Location Models เป็นต้น

องค์ประกอบของรูปแบบ

จากการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ พบว่า ไม่ปรากฏมีหลักเกณฑ์ตายตัวว่า รูปแบบนั้นต้องมีองค์ประกอบอะไรบ้างอย่างไร ส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของเรื่อง หรือปรากฏการณ์ที่ผู้สนใจดำเนินการศึกษา ส่วนการกำหนดองค์ประกอบรูปแบบในการศึกษา และทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดองค์การและการบริหารจัดการ (The Model of Organization and Management) ตามแนวคิดของ บราวน์ และโมเบิร์ก (Brown & Moberg, 1980, pp. 16-17 อ้างถึงใน สมาน อัสวภูมิ, 2537, หน้า 13) นั้น บราวน์ และโมเบิร์ก (Brown & Moberg, 1980 อ้างถึงใน สมาน อัสวภูมิ, 2537) ได้สังเคราะห์รูปแบบขึ้นมาจากแนวคิดเชิงระบบ (Systems Approach) กับหลักการบริหารตามสถานการณ์ (Contingency Approach) และองค์ประกอบตาม รูปแบบของบราวน์ และโมเบิร์ก ประกอบด้วย

1. สภาพแวดล้อม (Environment)
2. เทคโนโลยี (Technology)
3. โครงสร้าง (Structure)
4. กระบวนการจัดการ (Management Process) และการตัดสินใจสั่งการ (Decision Making)

การพัฒนาารูปแบบ

คีฟส์ (Keeves, 1988 b, p. 560) ได้กล่าวถึงหลักการอย่างกว้าง ๆ เพื่อกำกับการสร้างรูปแบบไว้ 4 ประการคือ

1. รูปแบบควรประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์อย่างมีโครงสร้าง (ของตัวแปร) มากกว่าความสัมพันธ์เชิงเส้นตรงแบบธรรมดา อย่างไรก็ตามความเชื่อมโยงแบบเส้นตรงแบบธรรมดาทั่วไปนั้นก็ยังมีประโยชน์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาวิจัยในช่วงต้นของการพัฒนาารูปแบบ
2. รูปแบบควรใช้เป็นแนวทางในการพยากรณ์ผลที่จะเกิดขึ้นจากการใช้รูปแบบได้ สามารถตรวจสอบได้โดยการสังเกตและหาข้อสนับสนุนด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ได้
3. รูปแบบควรจะต้องระบุหรือชี้ให้เห็นถึงกลไกเชิงเหตุผลของเรื่องที่ศึกษาดังนั้น นอกจากรูปแบบจะเป็นเครื่องมือในการพยากรณ์ได้ ควรใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ได้ด้วย
4. นอกจากคุณสมบัติต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว รูปแบบควรเป็นเครื่องมือในการสร้างมโนทัศน์ใหม่และการสร้างสัมพันธ์ของตัวแปรในลักษณะใหม่ ซึ่งเป็นการขยายองค์ความรู้ในเรื่องที่กำลังศึกษาค้นคว้า

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาารูปแบบพบว่า การพัฒนาารูปแบบนั้นอาจจะมีขั้นตอนในการดำเนินงานแตกต่างกันไป แต่โดยทั่วไปแล้วอาจจะแบ่งออกเป็นสองตอนใหญ่ ๆ คือ การสร้างรูปแบบ (Construct) และการหาความตรง (Validity) ของรูปแบบ (สมาน อัสวภูมิ, 2537 อ้างอิงจาก Willer, 1967, p. 83) ส่วนรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนว่า มีการดำเนินการอย่างไรมานั้นขึ้นอยู่กับลักษณะและกรอบแนวคิดซึ่งเป็นพื้นฐานในการพัฒนาารูปแบบนั้น

ตัวอย่างในเรื่องการพัฒนาารูปแบบการจัดการศึกษาที่เอื้อต่อการพัฒนาาชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดย เลื่อน สุริหาร และคณะ (2532, หน้า 45) ซึ่งประกอบด้วย

1. การศึกษาและประมวลคุณลักษณะของบุคคลที่เอื้อต่อการพัฒนาาชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. การพัฒนาารูปแบบการจัดการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะของบุคคลที่เอื้อต่อการพัฒนาาชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (โดยการศึกษาหลักสูตรประถมศึกษาที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอนของกระทรวงศึกษาธิการที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน วิเคราะห์พฤติกรรมการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้านของกลุ่มตัวอย่าง แล้วพัฒนาารูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่สร้างเสริมคุณลักษณะของบุคคลที่เอื้อต่อการพัฒนาาชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)

ทดลองใช้รูปแบบและประเมินผลการทดลอง การพัฒนารูปแบบอีกตัวอย่างหนึ่งเป็นรูปแบบการควบคุมวิทยานิพนธ์ที่ บุญชม ศรีสะอาด (2533, หน้า 3-5) ซึ่งดำเนินการพัฒนารูปแบบเพื่อการทดสอบประสิทธิภาพและประสิทธิผลของรูปแบบ ในส่วนการพัฒนารูปแบบนั้น ดำเนินการโดยวิเคราะห์ลำดับในการทำวิทยานิพนธ์ หลักการเขียนรายงานการวิจัย จุดบกพร่องที่มักพบในการทำวิทยานิพนธ์ ฯลฯ แล้วนำองค์ประกอบเหล่านั้นมาสร้างเป็นรูปแบบการควบคุมวิทยานิพนธ์ตามลำดับขั้นในการทำวิทยานิพนธ์ หลังจากนั้นจะนำรูปแบบดังกล่าวไปทดสอบและประเมินประสิทธิภาพและประสิทธิผลของรูปแบบ

จากการศึกษาวิเคราะห์ในเรื่องนี้พอสรุปได้ว่าการสร้างรูปแบบ (Model) นั้นไม่มีข้อกำหนดที่ตายตัวแน่นอนว่าต้องทำอะไรบ้าง แต่โดยทั่วไปจะเริ่มต้นจากการศึกษาองค์ความรู้ (Intensive Knowledge) เกี่ยวกับเรื่องที่เราจะสร้างรูปแบบให้ชัดเจน จากนั้นจึงค้นหาสมมุติฐานและหลักการของรูปแบบที่จะพัฒนา แล้วสร้างรูปแบบตามหลักการที่กำหนดขึ้น และนำรูปแบบที่สร้างขึ้นไปตรวจสอบหาคุณภาพของรูปแบบต่อไป

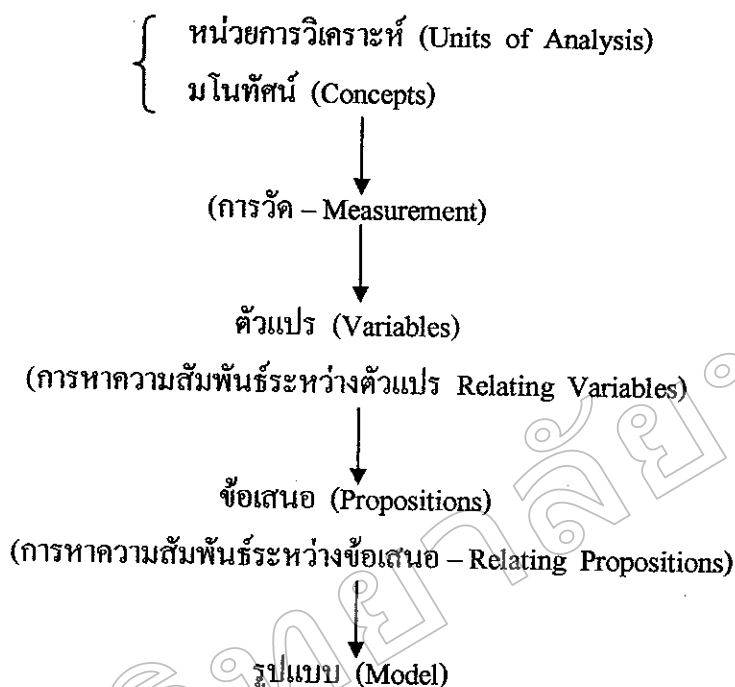
โดยสรุปแล้วพัฒนารูปแบบมีการดำเนินการเป็นสองตอนใหญ่ คือ การสร้างรูปแบบ และการหาคุณภาพของรูปแบบ

ในทางการวิจัยเชิงประจักษ์ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานของหลักการทางวิทยาศาสตร์ การสร้างรูปแบบ (Model Building) หมายถึง ความพยายามอย่างเป็นระบบในการหาความสัมพันธ์ของมโนทัศน์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นตัวแทนหรือสัญลักษณ์ขององค์ความรู้รอบตัวเรา เพื่อจัดเข้าด้วยกันเป็นชุด (Sets) ของข้อเสนอ (Propositions) ที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

การสร้างรูปแบบนั้น ผู้วิจัยต้องนำมโนทัศน์มาบรรจุหรือฝังลงในรูปแบบตามมโนทัศน์เหล่านั้นมีความสัมพันธ์กันจริง ๆ (Steiner, 1990) และรูปแบบเสนออะไรอย่างไร หรือก่อให้เกิดการอธิบายอะไรต่อไปต้องถือว่าเป็นไปตามความเป็นจริง (Reality) ของปรากฏการณ์ (Phenomenon) ที่ศึกษานั้น ๆ

ลำดับขั้นในการสร้างรูปแบบที่มีการเสนออย่างชัดเจนได้แก่ข้อเสนอของนักสังคมวิทยาและนักสถิติกลุ่มหนึ่ง ซึ่งแสดงขั้นตอนดังนี้

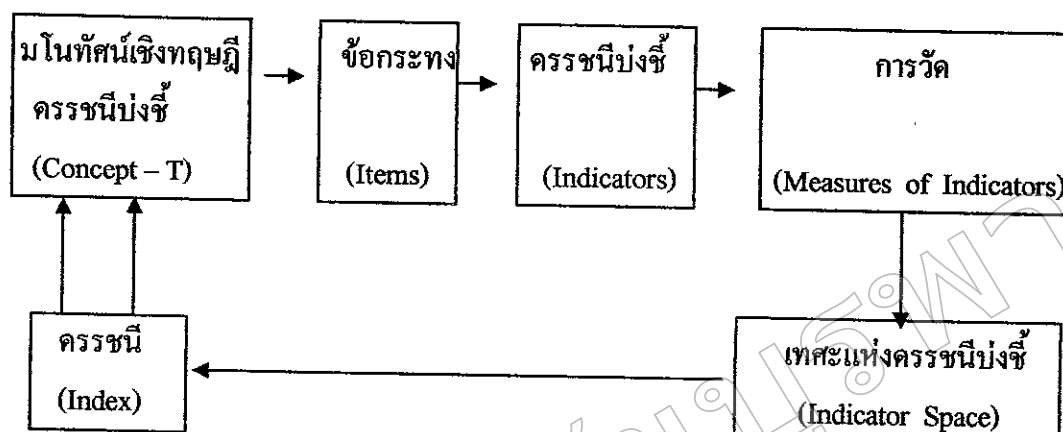
ลำดับขั้นของการสร้างรูปแบบ

ภาพที่ 2 ลำดับขั้นของการสร้างรูปแบบ

ในกระบวนการสร้างรูปแบบนั้น มีการจำแนกมโนทัศน์ออกเป็น 2 ประเภทหลัก ๆ คือ มโนทัศน์เชิงทฤษฎี (Theoretical Concept หรือ Concept - T) และมโนทัศน์การสังเกต (Observed Concept หรือ Concept - O) Concept - T ได้มาจากการพิจารณาองค์ประกอบที่ศึกษาโดยหลักการเหตุผลเชิงตรรกะ อันอาจมีฐานมาจากทฤษฎีอื่น หรือผลการวิจัยอื่นที่ผู้พิจารณาได้มีประสบการณ์ในการสังเกตโดยตรง ส่วน Concept - O ได้จากการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยผู้พิจารณาเอง (Boyle, 1966; Sticheombe, 1968)

Curtis and Jackson (1992) ได้นำเรื่องของมโนทัศน์สองประเภทดังกล่าวมาใช้ในการศึกษาเรื่องดัชนีบ่งชี้ (Indicators) ในการสร้างรูปแบบ (Model) อย่างชัดเจนตามภาพที่ 3 ดังนี้

ภาพที่ 3 การสร้างรูปแบบโดยอาศัยดัชนีบ่งชี้

สรุปได้ว่า แนวคิดและทฤษฎีในการสร้างรูปแบบกำหนดเป็นฐานในการวิจัยเพื่อการพัฒนา รูปแบบ ให้มีการเก็บข้อมูลและจัดกระทำกับข้อมูล โดยกระบวนการ Inductive และ Deductive การวิเคราะห์และสังเคราะห์ หน่วยการวิเคราะห์ มโนทัศน์ ตัวแปร การวัดและแสดงความสัมพันธ์ของมโนทัศน์เหล่านี้ในรูปของข้อเสนอเพื่ออธิบายหรือเป็นตัวแทนเชิงรูปธรรมของปรากฏการณ์ที่ศึกษานั้น ๆ

สำหรับการสร้างรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อมในงานวิจัยนี้ใช้วิธีการสร้างรูปแบบของ เอเบล (Abell, 1991) และเป็นรูปแบบเชิงถ้อยคำ (Semantic Model)

การวิเคราะห์เนื้อหา

หลักการเกี่ยวกับการวิเคราะห์เนื้อหา

การวิเคราะห์เนื้อหาภาษาอังกฤษว่า Content Analysis มีความหมายว่าเป็นวิธีวิทยาการวิจัยที่ใช้กระบวนการหลายแบบมาสรุปอ้างอิงผลที่ได้จากข้อความ หลักการสำคัญของการวิเคราะห์เนื้อหา คือ การจำแนกคำ กลุ่มคำ ประโยคจากข้อความเข้ากลุ่มจากนั้น จึงจัดกลุ่มนำเสนอข้อค้นพบพร้อมทั้งแปลความหมาย (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2538, หน้า 12 อ้างอิงจาก Weber, 1985) ส่วน อุทุมพร จามรمان (2533, หน้า 98) ได้กล่าวว่า การวิเคราะห์เนื้อหาหรือการวิเคราะห์เนื้อเรื่องเป็นเทคนิคทางการวิจัยอย่างหนึ่งเพราะต้องอาศัยกระบวนการจัดการทำข้อมูลเพื่อให้ได้มาซึ่งความเชื่อถือได้ คือ ความหมายกันได้อย่างมีระบบก็เป็นตัวเลขได้และมีความเป็นปรนัย

ลักษณะทั่วไปในการวิเคราะห์เนื้อหาโดย คริพเพนดอร์ฟ (Krippendorff, 1980) มีดังนี้

1. มีข้อมูลให้นักวิเคราะห์และข้อมูลนี้ต้องมีลักษณะที่สื่อความหมาย

2. มีเนื้อหาหรือประเด็นที่จะวิเคราะห์
3. ความรู้ของนักวิเคราะห์ที่จะทำการวิเคราะห์ให้สอดคล้องกับความเป็นมา
4. การอ้างอิงต้องอาศัยสถิติปัญหาเพราะเป็นงานสมอง
5. ความตรง (Validity) เป็นคุณลักษณะที่สำคัญยิ่ง

ปัญหาที่สำคัญของการวิเคราะห์เนื้อหา คือ กระบวนการลดขนาดของข้อมูลลงจากข้อมูลจำนวนมาก ๆ ที่ได้มาลดลงมาเป็นเนื้อหากลุ่มต่าง ๆ ปัญหาที่ตามมาในเรื่องนี้คือความสม่ำเสมอและความเชื่อถือได้ของการจัดประเภทของเอกสาร แหล่งข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์เนื้อหา ความเชื่อถือได้ข้อมูลนี้มักจะมาจากการกำหนดคำสำคัญครอบคลุมเนื้อหา (จิตรา เฌมีย์, 2540, หน้า 77 อ้างอิงจาก Weber, 1985, p. 15) ปัญหาที่สำคัญอีกปัญหาหนึ่งคือความตรง (Validity) แยกเป็น 2 แบบ คือ ความตรงภายในกับความตรงภายนอก (Internal and External Validity) และสมาคมจิตวิทยาอเมริกัน (อุทุมพร จามรمان, 2533, หน้า 106) ได้จำแนกหลักความตรงไว้คือ ความตรงของข้อมูลที่เกี่ยวข้อง (Data Related Validity) ความตรงทางภาษา (Semantic Validity) ความตรงของการสุ่ม (Sampling Validity) ความตรงของผล (Product Oriented Validity) ความตรงเชิงสัมพันธ์ (Correlation Validity) ความตรงเชิงทำนาย (Predictive Validity) และ ความตรงเชิงโครงสร้าง (Construct Validity)

ความเชื่อถือได้หรือความเที่ยง (Reliability) คริพเพนดอร์ฟ (Krippendorff, 1980) ได้กล่าวถึงความเที่ยง (Reliability) ในการวิเคราะห์เนื้อหามี 3 แบบ คือ (จิตรา เฌมีย์, 2540, หน้า 77 อ้างอิงจาก Weber, 1985, pp. 16-17)

1. ความแน่นอน (Stability) หมายถึง ความตรงที่เกิดจากตัวผู้วิเคราะห์เนื้อหาเองในการวิเคราะห์ เช่น ใช้คำสำคัญในความหมายที่คงที่แน่นอนตลอดการวิเคราะห์
2. ความเที่ยงของผลวิเคราะห์ในกรณีที่มีการวิเคราะห์หลายคน (Reproducibility or Interceder Reliability) หมายถึง หากมีผู้วิเคราะห์หลายคนใช้คำสำคัญในการวิเคราะห์อย่างเดียวกันต้องได้ผลอย่างเดียวกันหรือต้องเกิดความเข้าใจอย่างเดียวกัน

3. ความถูกต้อง (Accuracy) เป็นความเชื่อถือได้ตามมาตรฐานการออกแบบการวิเคราะห์เนื้อหา

การออกแบบการวิเคราะห์เนื้อหา มีประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

1. ขั้นตอนของการออกแบบการวิเคราะห์เนื้อหา มีดังนี้ (จิตรา เฌมีย์, 2540, หน้า 78 อ้างอิงจาก Weber, 1985, pp. 22-24)

- 1.1 การกำหนดหน่วยในการบันทึก ซึ่งประกอบด้วย 5 แบบ คือ

1.1.1 คำ จะต้องกำหนดความหมายของคำให้ชัดเจน โดยเฉพาะกรณีทีวิเคราะห์ด้วยคอมพิวเตอร์ ซึ่งไม่สามารถแยกความแตกต่างของคำที่มีหลายความหมายได้

1.1.2 ความหมายของคำ ในกรณีคำนั้นมีหลายความหมาย หรือเป็นสำนวนที่ใช้ความหมายต่างจากคำนั้น

1.1.3 ประโยค เพื่อการแยกกลุ่มความหมายการวิเคราะห์ประโยคจะช่วยให้วิเคราะห์ความหมายต่างจากคำนั้น

1.1.4 คำโครง หมายถึง คำโครงตลอดทั้งเอกสารที่วิเคราะห์ ซึ่งบางครั้งอาจต้องแยกย่อยออกเป็นกลุ่ม ๆ ก่อน

1.1.5 ย่อหน้า การคิดมาทั้งย่อหน้าเพื่ออธิบายเรื่องที่ต้องการวิเคราะห์นั้น ทำให้เกิดความเที่ยงและความตรงได้ยาก ควรจะแยกได้กลุ่มคำน้อยลงหรือคำจะดีกว่าขอบเขตแคบ ๆ เช่น บทบรรณาธิการ การใช้หน่วยวิเคราะห์เป็นเอกสารทั้งเล่ม

1.2 การกำหนดการจัดประเภท ผู้วิเคราะห์ต้องใช้การตัดสินใจ 2 เรื่อง คือ

1.2.1 การกำหนดประเภทต้องแยกจากกัน (Exclusive)

1.2.2 การกำหนดขอบเขตของประเภทแต่ละประเภท (Narrow or Broad)

1.3 การทดลองบันทึกเนื้อหา เป็นวิธีการที่ทำให้การจัดประเภทมีความชัดเจน

1.4 การประเมินความถูกต้อง ในที่นี้หมายถึงความถูกต้องการวิเคราะห์

1.5 การทบทวนแนวในการบันทึกข้อมูล ต้องมีการทบทวนหากไม่แน่ใจในความเที่ยงของการบันทึกทุกครั้ง เพราะอาจเกิดจากแนวทางที่กำหนดไว้ไม่ชัดเจน

1.6 การย้อนกลับไปขั้นตอนที่ 3 หลังจากทบทวนแนวทางการบันทึกแล้วต้องเริ่มการทดลองบันทึกอีกครั้ง จนกระทั่งแน่ใจในความเที่ยง

1.7 การบันทึกทั้งหมด เมื่อแน่ใจในความเที่ยง การออกแบบโปรแกรมคำสั่งในคอมพิวเตอร์ และแนวทางในการบันทึกแล้ว

1.8 การประเมินความเที่ยงหรือความถูกต้อง หลังจากทุกขั้นตอนได้ดำเนินการไปแล้ว จะต้องมีการประเมินอีกครั้ง

2. วิธีการต่าง ๆ ในการจัดประเภทเนื้อหา

2.1 การให้ความหมายของคำ โดยจัดทั้งเป็นแบบพจนานุกรมมีการแสดงความหมายคำใกล้เคียงที่อยู่ในมโนทัศน์เดียวกัน การสร้างพจนานุกรมของการวิเคราะห์เนื้อหานี้ต้องประกอบไปด้วย ชื่อประเภท ความหมาย แนวทางในการบันทึกคำ และประเภทของกลุ่มคำ โดยสร้างเป็นตารางตัวอย่าง เช่น

คำย่อ	คำเต็ม	และความหมาย
งปม.	งบประมาณ	แผนการใช้ทรัพยากรในช่วงเวลาหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย จำนวน และรายการที่ใช้

การสร้างตารางความหมายของคำที่ใช้ควรมีดัชนีคำที่เรียงลำดับตามตัวอักษรให้
เพื่อสะดวกในการอ้างอิง

2.2 การให้ลำดับชั้นของคำ ในคำสำคัญที่เลือกวิเคราะห์คำเดียวกันนั้นอาจมีลำดับชั้น
ของคำ ซึ่งต้องอธิบายได้ด้วยแผนภูมิ

2.3 การคาดคะเนหรือการอ้างอิงความหมายของคำ ในการกำหนดความหมายนั้น
จะทำให้เกิดปัญหาเรื่องความเที่ยง ดังนั้นต้องให้ความหมายของคำมีความถูกต้องอ้างอิงได้

2.4 การวิเคราะห์ผล ผลของการวิเคราะห์เนื้อหาอาจจะมีทั้งส่วนที่เป็นแก่นและ
ส่วนเสริม ดังนั้นผู้วิเคราะห์ต้องระบุให้ชัดเจน

2.5 การวิเคราะห์กลุ่มคำเพื่อแสดงผลเดียว เมื่อแยกประเภทของคำและให้
ความหมายของคำแล้วจะต้องจัดกลุ่มคำซึ่งอาจอยู่ในเอกสารหลายประเภท เพื่อมาสร้างผลของ
การวิเคราะห์เดียวกัน

เทคนิคในการวิเคราะห์เนื้อหา

สิ่งสำคัญที่ต้องดำเนินการในการวิเคราะห์เนื้อหา คือ

1. การคัดเลือกข้อมูลที่จะศึกษาไม่ว่าจะเป็นเอกสารและอื่น ๆ จะต้องครอบคลุม
และถูกต้อง

2. การจัดการทำฐานข้อมูล

2.1 การกำหนดคำสำคัญในเนื้อหา

2.2 การกำหนดน้ำหนักของคำสำคัญ เช่น ความถี่ของการใช้คำสำคัญ

3. การวิเคราะห์ (อุทุมพร จามรมาน, 2533, หน้า 104) มีลำดับขั้นตอน

3.1 การวิเคราะห์ความสำคัญ

3.2 การจัดกลุ่ม

3.2.1 การจัดเรียงลำดับ

3.2.2 การจัดวงจร

3.2.3 การจัดเหลี่ยม

3.3 การติดตามเมตริก

3.3.1 การเรียงลำดับ

3.3.2 การเรียงตามช่อง (Interval)

3.3.3 การเรียงตามอัตราส่วน โดยจุดเริ่มต้นเป็นศูนย์

เมื่อจัดกลุ่มการวิเคราะห์แล้วสามารถนำมาวิเคราะห์ได้ 3 แบบ คือ

1. การสรุปข้อมูลในรูปการบรรยายแจกแจงความถี่
2. การสรุปข้อมูลในรูปแบบความสัมพัทธ์
3. การสรุปข้อมูลแบบเปรียบเทียบผล

หลังจากนั้นเป็นการนำเสนอรายงานในรูปแบบของการเสนอรายงานการวิจัยรวมทั้งต้องมีการประเมินผลการวิเคราะห์โดยตรวจสอบกับวัตถุประสงค์ด้วย

การวิจัยเชิงคุณภาพ

การวิจัยเชิงคุณภาพนั้นแปลมาจากคำภาษาอังกฤษว่า (Qualitative Method) ซึ่งทางด้านเทคนิคการวิจัยแล้ว หมายถึงวิธีการการปฏิบัติกระทำกับข้อมูลที่จับไม่ได้ (หรือไม่เป็นตัวเลข) ที่กล่าวเช่นนี้หมายความว่า การวิเคราะห์ข้อมูลของการวิจัยเชิงคุณภาพ มิได้ใช้การวิเคราะห์ทางสถิติเป็นศูนย์กลางวิเคราะห์ผลการวิจัยทั้งเรื่อง แต่เราสามารถนำสถิติวิเคราะห์ข้อมูลบางส่วนได้ (นิสา ชูโต, 2545, หน้า 23)

ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นการแสวงหาความรู้โดยพิจารณาปรากฏการณ์ สังคมจากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริงทุกมิติ เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์กับสิ่งแวดล้อมนั้น วิธีการนี้จะสนใจข้อมูลด้านความรู้สึนึกคิด ความหมาย ค่านิยมหรืออุดมการณ์ของบุคคลภายนอกเหนือข้อมูลเชิงปริมาณ

ความสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพการวิจัยเชิงคุณภาพเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของนักวิจัยที่มุ่งศึกษาปรากฏการณ์สังคม โดยคำนึงถึงลักษณะเฉพาะของปรากฏการณ์สังคมที่แตกต่างจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ ซึ่งมีลักษณะความสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนี้

1. เน้นการมองให้เห็นภาพรวม โดยการมองจากหลายแง่มุม
2. เป็นการศึกษาแบบเจาะลึก
3. คำนึงถึงความเป็นมนุษย์ของผู้ถูกวิจัย
4. ใช้การพรรณนาและวิเคราะห์แบบอุปนัย
5. เน้นปัจจัยด้านความรู้สึนึกคิด จิตใจ ความหมาย

เทคนิคที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ

1. การวิเคราะห์เอกสาร อาจทำได้ทั้งโดยวิธีการเชิงปริมาณและวิธีการเชิงคุณภาพ วิธีการปริมาณคือการกระทำให้ออกเอกสาร ได้แก่ ถ้อยคำ ประโยคหรือใจความในเอกสารเป็น

จำนวนที่วัดได้ แล้วเจนนับจำนวนของถ้อยคำ ประโยคหรือใจความเหล่านั้น วิธีวิเคราะห์ข้อมูลแบบนี้ที่รู้จักกันดีคือ การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ส่วนวิธีเชิงคุณภาพคือ การตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Inductive) จากเอกสารนั้นกล่าวประกอบเอกสารอื่น ๆ โดยอาจจะแบ่งประเภท ตามเนื้อหาของเอกสารแล้วเปรียบเทียบประเภทต่าง ๆ กันด้วยก็ได้

2. การสัมภาษณ์ เป็นวิธีการศึกษาค้นคว้าที่ใช้กัน โดยทั่วไปในแขนงวิชาทางสังคมศาสตร์ เป็นรูปแบบของการปฏิบัติสัมพันธ์ระหว่างผู้ถามและผู้ตอบภายใต้กฎเกณฑ์วัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูล เป็นการสนทนามีจุดมุ่งหมายเป็นหลัก ฉะนั้นจึงใช้โดยทั่วไปโดยไม่จำกัดว่าผู้ให้ข้อมูลมีระดับการศึกษาสูงเพียงใด ลักษณะสำคัญของการศึกษาคือความยืดหยุ่น ผู้สัมภาษณ์มีโอกาสอธิบาย ขยายความหรือซักถามเพิ่มเติมติดต่อกัน เพื่อให้ผู้ตอบเข้าใจจุดประสงค์ของผู้สัมภาษณ์ ทั้งยังสามารถเปลี่ยนสถานการณ์หรือหาทางวกกลับ เมื่อผู้พูดตอบไม่ตรงคำถาม ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ในขณะที่สัมภาษณ์สามารถสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ ของผู้ตอบได้ ผู้สัมภาษณ์มีโอกาสสังเกตเห็นสีหน้าท่าทาง ความรู้สึก ปฏิกริยาที่ซ่อนเร้นไว้ในใจที่แสดงออกมา ในขณะที่พูดและไม่พูด การสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ (กิตติพัฒน์ นนทปัทมคุลย์, 2546, หน้า 122-124)

2.1 การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างหรือแบบมาตรฐาน (Structured or Standardized Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ที่มีการกำหนดคำถามเฉพาะเจาะจงและชัดเจนหลักการและเหตุผลของการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างคือ ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์แต่ละคนได้รับคำถามชุดเดียวกันเพื่อว่าจะสามารถเปรียบเทียบคำตอบของแต่ละคนได้สะดวกขึ้น

2.2 การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างหรือปลายเปิด (Unstructured or Open Ended Interviews) เป็นวิธีการเก็บข้อมูลที่เหมาะสมที่สุด ในการเก็บรวบรวมสาระด้านการรับรู้โลกและประสบการณ์ของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ทั้งนี้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างสามารถยืดหยุ่นและลื่นไหลไปตามสถานการณ์ได้ดี มีลักษณะเป็นการรวบรวมชุดของคำถามที่สำคัญ ที่มีมาจากข้อสันนิษฐานอันหลากหลาย

2.3 การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured or Guided Interviews) เป็นประเภทที่อยู่ตรงกลางระหว่างการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างกับแบบไม่มีโครงสร้าง โดยจะกำหนดคำถามที่จะคัดสรรได้ว่าจะถามอะไรบ้าง หรือใช้คำสำคัญ (Keyword) เป็นเครื่องชี้นำในการสัมภาษณ์เป็นประโยชน์สำหรับการเปรียบเทียบข้อมูลจากผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหลาย ๆ คน พร้อมกับต้องการความเข้าใจลึกซึ้งในโลกและประสบการณ์ของแต่ละคน

3. การสังเกต หมายถึง การเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเอาอกเอาใจใส่และกำหนดไว้อย่างมีระเบียบวิธี เพื่อวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นกับ

ถึงอันจุดเด่นสำคัญของการสังเกตคือ ทำให้รู้พฤติกรรมที่แสดงออกมาเป็นธรรมชาติ เป็นข้อมูลตรงตามสภาพความเป็นจริง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศ

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาพบผู้ทำวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องและใกล้เคียง ทั้งงานวิจัยในประเทศและต่างประเทศ ดังต่อไปนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

ทศพล กฤตยพิสิฐ (2537) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เขตหนองจอก ที่มีต่อโครงการ/กิจกรรมการพัฒนาตามแนวทาง “บรรม” และ “บวร” เพื่อสร้างสรรค์อุดมการณ์แผ่นดินทองหนองจอก กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในพื้นที่เขตหนองจอกจำนวน 8 แขวง 77 หมู่บ้าน รวมทั้งสิ้น 77 คน ผลการศึกษาพบว่ากำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ/กิจกรรมการพัฒนาตามแนวทางฯ ในระดับปานกลางมากที่สุด โดยมีส่วนร่วมในระดับต่ำรองลงมา และมีส่วนร่วมในระดับสูงน้อยที่สุด ซึ่งในจำนวนนี้ ไม่พบว่ามีกำนัน ผู้ใหญ่บ้านส่วนใหญ่จะเข้าร่วมในการรับประโยชน์จากการพัฒนาอยู่ในระดับสูงที่สุด แต่การเข้าร่วมในขั้นการริเริ่มการพัฒนา ขั้นการวางแผนการพัฒนาและการประเมินผล การพัฒนาส่วนใหญ่จะเข้าร่วมในระดับต่ำมาก ส่วนในขั้นการดำเนินการพัฒนามีการเข้าร่วมในระดับปานกลาง

ศิริกาญจน์ โกศลภัก (2542) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ เพื่อหาคำอธิบายเกี่ยวกับลักษณะและเงื่อนไขของการมีส่วนร่วม รวมทั้งกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานจากประสบการณ์ในชุมชน ผลการศึกษาพบว่าสิ่งกำหนดกระบวนการและแบบแผนของการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน คือเงื่อนไขทางด้านบริบทของชุมชน เงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมของชุมชนและเงื่อนไขทางด้านโรงเรียน สิ่งสำคัญคือ การกำหนดความหมายของการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจะต้องเข้าใจตรงกัน ส่วนเรื่องกระบวนการ การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนมี 8 ขั้นตอน คือ

1. การศึกษาขั้นพื้นฐานก่อนร่วมดำเนินการ
2. การสร้างความสัมพันธ์กับประชาชนในชุมชน
3. การสร้างเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วม
4. การสร้างกิจกรรม

5. การต่อรองเพื่อการดำเนินการ
6. การร่วมกันดำเนินการ
7. การร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ
8. การร่วมกันรับผลประโยชน์จากการดำเนินการ

จากกระบวนการ การมีส่วนร่วมดังกล่าว ทำให้แบบแผนการมีส่วนร่วมของชุมชน และโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานมีแบบแผนของการมีส่วนร่วมเป็นแบบเหลื่อมล้ำ ซึ่งสามารถจำแนกตามหมวดหมู่ของคุณสมบัติ เป็น 3 แบบแผนย่อย คือ แบบแผนการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ (Full Participation Pattern) แบบแผนการมีส่วนร่วมเป็นบางส่วน (Partial Participation Pattern) และแบบแผนการมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal Participation Pattern)

พจนี เทียมศักดิ์ (2543) ได้ศึกษาเรื่องปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาแบบแผน กระบวนการ และเงื่อนไข ที่เป็นตัวกำหนดการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน ศึกษาการเรียนรู้ในชุมชน และศึกษาแบบแผนและเงื่อนไขของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในโรงเรียน เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในรูปแบบของการเรียนรู้ระหว่างชุมชนและโรงเรียน จากงานวิจัยพบว่า แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนมี 2 แบบ คือ

1. การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวนอนเป็นลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย และแบบพ้องปรนเข้าหากันของชาวบ้านและโรงเรียนทั้งนี้ยังพบว่าเป็นปฏิสัมพันธ์ในแบบผสมผสานด้วย ทั้งนี้โดยตั้งอยู่บนความสัมพันธ์อันดีภายในชุมชน และแบบรวมใจเป็นหนึ่งเดียวด้วยความเอื้ออาทร โดยทุกฝ่ายมีความเท่าเทียมเสมอภาคกัน
2. การเรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแบบแนวตั้งปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นจากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นการผูกข้างเดียว ทั้งยังไม่ฟังความคิดเห็นจากใคร ๆ นอกจากนี้ยังถูกบังคับร่วม ทำให้คิดว่าตนเองไม่มีสิทธิที่จะเข้าร่วมในงานใด ๆ การเรียนรู้จึงไม่มีความเสมอภาค

พญุงศักดิ์ จันทอรุรินทร์ (2544) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบความร่วมมือระหว่างโรงเรียนมัธยมศึกษา กับสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อพัฒนาวิชาชีพครู มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษารูปแบบความร่วมมือระหว่างโรงเรียนมัธยมศึกษา กับสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อพัฒนาวิชาชีพครูตามที่ปรากฏในเอกสารและงานวิจัยในปัจจุบัน เพื่อพัฒนารูปแบบความร่วมมือทางวิชาชีพครูระหว่างโรงเรียนมัธยมศึกษา กับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และเพื่อตรวจสอบรูปแบบ โดย การทดลองใช้รูปแบบในลักษณะกรณีศึกษา ระหว่างโรงเรียนมัธยมศึกษา กับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

1 คู่ ผลการวิจัยพบว่ามีสภาพ้องต้องกันระหว่างครูและอาจารย์ 10 อันดับ ได้แก่

1. การพัฒนาบุคลากรโดยการพัฒนาและการเรียนรู้
2. การพัฒนาให้เกิดการทำงานแบบบูรณาการเป็นทีม

3. การพัฒนาวิสัยทัศน์ร่วม
 4. การร่วมจัดทำหลักสูตรรายวิชาพื้นฐานให้เหมาะสมกับท้องถิ่น
 5. การร่วมพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนมีความฉลาดทางอารมณ์และการคิด
 6. การบูรณาการความผูกพันทางจริยธรรมร่วมกัน
 7. การพัฒนาเทคนิคการสอน
 8. การพัฒนาความร่วมมือเกิดขึ้นจากตำแหน่งจริง
 9. การสร้างความไว้วางใจและให้เกียรติซึ่งกันและกัน
 10. การส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกันในการพัฒนาความชำนาญพิเศษ
- งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อม

นิรมล กลับห่ม (2534) ได้ศึกษาเรื่อง ความรู้และพฤติกรรมของนักศึกษาวิทยาลัยครูเกี่ยวกับมลพิษสิ่งแวดล้อมในกรุงเทพมหานคร จำนวน 335 คน ผลการวิจัยพบว่า นักศึกษามีความรู้ และพฤติกรรมเกี่ยวกับมลพิษสิ่งแวดล้อมในกรุงเทพมหานคร อยู่ในระดับปานกลาง นักศึกษาที่มีเพศ ภูมิลำเนาเดิม การเรียนวิชาสิ่งแวดล้อม การเข้าร่วมชมรมทางสิ่งแวดล้อม และการได้รับข้อมูลข่าวสารที่ต่างกัน มีความรู้ และพฤติกรรมเกี่ยวกับมลพิษสิ่งแวดล้อมในกรุงเทพมหานคร ไม่แตกต่างกัน

สุวรรณ รักพาณิชย์ (2537 อ้างถึงใน อเนก ความณี, 2542) ได้ศึกษาเรื่อง ความรู้ ทักษะ และ การปฏิบัติเกี่ยวกับ สิ่งแวดล้อมของนักศึกษาวิทยาลัยครู การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษา และเปรียบเทียบความรู้ ทักษะ และ การปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของนักศึกษาวิทยาลัยครู ตามตัวแปรเพศ ตัวอย่างประชากร เป็นนักศึกษาชั้นปีที่ 3 จำนวน 450 คน ได้รับแบบสอบถามกลับคืน 415 ฉบับ คิดเป็นร้อยละ 92.22 วิเคราะห์ข้อมูลโดยหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าที (t-Test)

ผลการวิจัยมีดังนี้

1. ความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโดยส่วนรวมของนักศึกษาอยู่ในระดับดี เมื่อแยกเป็นรายด้าน พบว่า ความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในระดับดี ส่วนความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อสุขภาพอยู่ในระดับปานกลาง นักศึกษาหญิงมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมดีกว่านักศึกษาชายอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05
2. ทักษะเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโดยส่วนรวมของนักศึกษาอยู่ในระดับดี เมื่อแยกเป็นรายด้าน พบว่า ทักษะด้านสิ่งแวดล้อมทั่วไป อยู่ในระดับดีมาก ด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อสุขภาพ และด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในระดับดี นักศึกษาชายและนักศึกษาหญิงมีทักษะเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโดยรวมไม่แตกต่างกัน

3. การปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโดยส่วนรวมของนักศึกษา อยู่ในระดับดี เมื่อแยกสุขภาพ และด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในระดับดี นักศึกษาหญิงมีการปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมดีกว่านักศึกษาชาย อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

นิภา เกียรติเทอดกล้า (2537) ได้ศึกษาเรื่อง ความรู้ ทักษะ และ การปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของนักศึกษาในมหาวิทยาลัย การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบความรู้ ทักษะ และ การปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของนักศึกษาในมหาวิทยาลัย ตามตัวแปร เพศ กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย นักศึกษาคณะครุศาสตร์ และคณะศึกษาศาสตร์ ชั้นปีที่ 4 มหาวิทยาลัยปิดของรัฐ จำนวน 400 คน (ชาย 125 คน หญิง 275 คน) จาก 11 สถาบัน การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้แบบทดสอบความรู้ แบบวัดทักษะ และ การปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง โดยได้แบบสอบถามศึกษา 345 ฉบับ คิดเป็นร้อยละ 86.25 จากนั้นผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์หาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการทดสอบค่า "ที" (t-Test) เพื่อหาความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ผลการวิจัยมีดังนี้

1. ความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของนักศึกษาอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับดี แต่ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อสุขภาพอยู่ในระดับผ่านเกณฑ์ขั้นต่ำ นักศึกษาชายและนักศึกษาหญิงมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ไม่แตกต่างกัน
2. ทักษะเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของนักศึกษาอยู่ในระดับดี และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ทักษะด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อสุขภาพอยู่ในระดับดีทั้งสองด้าน โดยที่นักศึกษาชายและนักศึกษาหญิงมีทักษะเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ไม่แตกต่างกัน
3. การปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของนักศึกษาอยู่ในระดับดี และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า การปฏิบัติด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อสุขภาพอยู่ในระดับดีทั้งสองด้าน โดยที่นักศึกษาชายและนักศึกษาหญิงมีการปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน นักศึกษาชายและนักศึกษาหญิงมีการปฏิบัติด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่แตกต่างกัน แต่การปฏิบัติด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อสุขภาพแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยที่นักศึกษาหญิงมีการปฏิบัติดีกว่านักศึกษาชาย

เขาวรินทร์ สุกรินทร์ (2540) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การนำระบบมาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อม (ISO 14000) มาใช้กับสถานศึกษา : ศึกษากรณีศูนย์ฝึกอบรมวิศวกรรมเกษตร ผลการวิจัยพบว่า ศูนย์ฝึกอบรมวิศวกรรมเกษตรยังไม่มีระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมเพราะระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม (ISO 14000) เป็นเรื่องใหม่และยังไม่มีการนำมาใช้กับสถานศึกษา โดยมีปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ต้องเร่งดำเนินการ 2 ปัญหา คือ ปัญหาการจัดเก็บขยะมูลฝอย และปัญหาการใช้พลังงานไฟฟ้า ซึ่งได้นำระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม (EMS) มาปรับให้เข้ากับแผนภูมิการแบ่งส่วนราชการของศูนย์ฝึกอบรมวิศวกรรมเกษตร เพื่อกำหนดบทบาท หน้าที่รับผิดชอบ ได้มีการเสนอแผนการจัดการสิ่งแวดล้อม เรื่อง ปัญหาการจัดเก็บขยะมูลฝอย ส่วนปัญหาการใช้พลังงานไฟฟ้าจะดำเนินการ โดยตั้งเป้าหมายที่จะลดการใช้พลังงานไฟฟ้า 10 % จากยอดค่าใช้จ่ายไฟฟ้ารายเดือน

นิกร บุญเรือง (2540) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความตื่นตัวทางด้านสิ่งแวดล้อมของภาครัฐและเอกชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีศึกษานุกรมมาตรฐานสากล ISO 14000 ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นในการนำเอาระบบอนุกรมมาตรฐานสากล ISO 14000 มาใช้ในประเทศไทย คือ การดำเนินงานระยะแรกยังขาดบุคคลที่มีความรู้ความชำนาญเกี่ยวข้องกับระบบ และปัญหาของส่วนผู้ประกอบการคือ งบประมาณในการดำเนินการค่อนข้างสูง จึงทำให้ผู้ประกอบการไม่พร้อมที่จะรับเอานุกรมมาตรฐานสากล ISO 14000 ไปใช้ รัฐบาลควรสร้างแรงจูงใจต่าง ๆ ที่เป็นมาตรการในการส่งเสริมและสนับสนุนให้องค์กรต่าง ๆ นำระบบไปใช้ เช่น มาตรการด้านภาษี มาตรการด้านแหล่งเงินทุนและเทคโนโลยี รวมทั้งต้องมีการเผยแพร่ข้อมูลความเข้าใจอนุกรมมาตรฐานสากล ISO 14000 ให้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางสื่อโทรทัศน์

อนงค์ ความดี (2542) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาการจัดการสิ่งแวดล้อมขององค์กรที่ได้รับการรับรองมาตรฐานระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม ISO 14001 ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล จากการวิจัยพบว่า องค์กรมีระดับการปฏิบัติงานตามขั้นตอนอยู่ในเกณฑ์ดี มีปัญหาและอุปสรรคอยู่ในระดับน้อยถึงน้อยที่สุด ได้แก่

1. การเปิดเผยข้อมูลสิ่งแวดล้อมเพื่อกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายสิ่งแวดล้อม
2. บุคลากรวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมและผู้ตรวจสอบภายในไม่เพียงพอ
3. การรวบรวมพิจารณาข้อกฎหมายและข้อบังคับที่เกี่ยวข้อง คณะทำงานยังขาดความรับผิดชอบ
4. ขาดประชุมและไม่ติดตามผลประชุม รวมทั้งไม่ได้ให้ความสำคัญแก่งานที่ทำเป็นกิจกรรม ISO 14000

5. การฝึกอบรม การจัดทำ และการควบคุมเอกสาร อุปกรณ์ เครื่องมือเปรียบเทียบ และวัดค่า ยังไม่เพียงพอ

ยูพา ชื่นเนียม (2543) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ศักยภาพการจัดการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา ตามมาตรฐาน ISO 14001 ผลการวิจัยพบว่า ผู้บริหารโรงเรียนมัศึกษามีศักยภาพในการจัดการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนให้ได้มาตรฐาน ISO 14001 โดยมีเจตคติต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนในทิศทางบวก และมีพฤติกรรมในการจัดการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนระดับสูง ศักยภาพในการจัดการสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนมัธยมศึกษาตามมาตรฐาน ISO 14001 มีการดำเนินการได้มาตรฐานอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งแสดงว่ามีศักยภาพในการจัดการสิ่งแวดล้อมตามมาตรฐาน ISO 14001 ทั้งผู้บริหารและสภาพโรงเรียน

งานวิจัยในต่างประเทศ

จาโคบี (Jacoby, 1972) ได้ศึกษาเรื่อง “การรับรู้เกี่ยวกับปัญหามลพิษของผู้ป่วยของผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณสภาพแวดล้อมเป็นพิษ (Perception of Environmental Quality in the City of Detroit Concerning about Noise, Air and Water Pollution as a Function of Exposure to Pollutants) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบระดับความวิตกกังวลต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ของผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณสภาวะแวดล้อมที่เป็นพิษในระดับที่รุนแรงต่างกันพบว่า ความวิตกกังวลต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของที่อยู่อาศัยและสัมพันธ์กับความรุนแรงของสภาวะความเป็นพิษของสิ่งแวดล้อมด้วย

วินสตัน (Winston, 1974) ได้ศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้หรือตระหนักในคุณภาพสิ่งแวดล้อมของกลุ่มนักเรียนมัธยมศึกษา” (The Relationship of Awareness to Concern for Environmental Quality among Selected High School Students) ตัวอย่างประชากร เป็นนักเรียนในชิคาโก จำนวน 129 คน ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนยอมรับและมีความรู้ความเข้าใจในสิ่งแวดล้อมแต่การยอมรับและการมีความรู้ ไม่มีความสัมพันธ์ กับการปฏิบัติจริงในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

แซคเคอร์ (Zacher, 1975) ได้ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่ส่งผลต่อความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมของนักเรียนระดับ 1 ในรัฐมอนทานา” (A Study of Factors Affecting the Environmental Knowledge of Eleventh Grade Students in Montana) โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาตัวแปรต่างๆ ที่มีผลต่อความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนจำนวน 463 คน จาก 6 โรงเรียน ผลการวิจัยพบว่า เพศ ขนาดของครอบครัว การอ่านวารสารและหนังสือพิมพ์ การได้ศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน และภูมิฐานะของนักเรียนเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมจากการเปรียบเทียบคะแนน พบว่า นักเรียนชายมีคะแนนเฉลี่ยสูงกว่านักเรียนหญิง เด็กจาก

ครอบครัวยุคใหม่ มีคะแนนสูงกว่าเด็กจากครอบครัวยุคเก่า และเด็กที่อ่านหนังสือพิมพ์ 3 ฉบับขึ้นไป มีคะแนนสูงกว่าเด็กที่อ่านหนังสือพิมพ์น้อยกว่า

เพิร์ก (Perks, 1974) ได้ทำการสำรวจเรื่อง ความรู้และเจตคติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของ นักเรียนระดับ 10 และ 12 จากโรงเรียนบริเวณทะเลสาบทั้ง 5 แห่ง และรัฐทางตะวันตกไกล 6 รัฐ (A Survey of Environmental Knowledge and Attitude of Tenth and Twelfth Grade Students from Five Great Lakes and Six Far Western States) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ความรู้และเจตคติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของนักเรียนระดับ 10 และ 12 จากโรงเรียนบริเวณ ทะเลสาบทั้ง 5 แห่ง และรัฐทางตะวันตกไกล 6 รัฐ โดยใช้นักเรียนระดับ 10 และ 12 โรงเรียนละ 30 คน จาก 199 โรงเรียน ผลการวิจัย พบว่า คะแนนความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของนักเรียนชาย สูงกว่านักเรียนหญิง แต่มโนคติต่างๆ เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมไม่แตกต่างกัน คะแนนมโนคติเกี่ยวกับ สิ่งแวดล้อมของนักเรียนระดับชั้น 12 สูงกว่านักเรียนระดับชั้น 10 แต่คะแนนความรู้ไม่แตกต่างกัน เจตคติต่อสิ่งแวดล้อมของนักเรียนหญิงและนักเรียนชายแตกต่างกัน และนักเรียนที่เรียนคนละ ระดับชั้นมีเจตคติต่อสิ่งแวดล้อมต่างกัน

มิลเลอร์ (Miller, 1975) ได้ศึกษาเรื่อง “พัฒนาการเรื่องทัศนคติของคนวัยก่อนผู้ใหญ่ เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและภาวะมลพิษ” (The Development of Pre-Adult Attitude Toward Environmental Conservation and Pollution) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการ ด้านทัศนคติของคนวัยก่อนผู้ใหญ่ เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและภาวะมลพิษกลุ่มตัวอย่าง เป็นนักเรียนระดับ 8 จำนวน 505 คน โดยวิธีการสัมภาษณ์ ผลการวิจัยสรุปได้ว่าทัศนคติเกี่ยวกับ สิ่งแวดล้อมของเด็กระดับ 8 ไม่แตกต่างไปจากผู้ใหญ่ และกล่าวว่า การสร้างทัศนคติให้กับเด็กวัย นี้เป็นสิ่งสำคัญ ความกังวลต่อสิ่งแวดล้อมของเด็กมีเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอ และทัศนคติ ที่ไม่ดี เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นได้ในวัยเด็ก ดังนั้น จึงต้องสร้างทัศนคติที่เหมาะสมเกี่ยวกับการ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้แก่เด็ก

เลฟทริดจ์ (Leftridge, 1978) ได้ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาหลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษา กับ การรับรู้เกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมของนักเรียนมัธยมศึกษาในชนบท และในเมือง” (Rural and Urban Secondary School Perception of Environment Issue: Relevance to Environmental Education Curriculum Development) โดยกลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนจากโรงเรียนในเขตชนบท และในเขตเมือง จำนวน 9 โรงเรียน ในรัฐแคนซัส จำนวน 1,078 คน จากการวิจัยพบว่า นักเรียนมัธยมศึกษาในเขตชนบทมีการรับรู้เกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมดีกว่านักเรียนมัธยมศึกษา ในเขตเมือง

บรูซ (Bruce, 1999, p. 6028-A) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทของครูใหญ่โรงเรียนประถมศึกษา เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับชุมชน พบว่า ความคาดหวังของโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับชุมชน สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนที่จะมีส่วนร่วมกับทางโรงเรียนสำหรับความคาดหวังของครูใหญ่โรงเรียนประถม นั้น ผลการวิจัย พบว่า ครูใหญ่คาดหวังที่จะให้ผู้ปกครองของนักเรียนได้มีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับการเรียนรู้การอบรมสอนเด็กให้มากยิ่งขึ้นให้การทำงานมีความคาบเกี่ยวกับโรงเรียนชุมชน และต้องการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาดัง ๆ ของเด็กด้วยครูและผู้ปกครองมีความต้องการที่จะให้ครูใหญ่มีที่พักหรืออยู่อาศัยภายในบริเวณ โรงเรียน ครูใหญ่มีความเห็นว่า การสื่อความหมายระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มีอุปสรรคอยู่อย่างหนึ่งคือการที่ทำให้ความหมายของสิ่งใดสิ่งหนึ่งถูกเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อันเนื่องมาจากการถ่ายทอดข่าวหรือการส่งข่าวเกิดความผิดพลาด

โกลด์ (Gold, 2000, p. 295) ได้ศึกษาการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาระดับโรงเรียนมัธยมศึกษา โดยเน้นการให้ความร่วมมือระหว่างชุมชน ผู้ปกครอง และนักการศึกษา ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการศึกษาในรัฐฟิลาเดลเฟีย ผลการศึกษาพบว่า การจัดการของชุมชนเป็นสื่อกลางระหว่างผู้ปกครอง ครอบครัวกับโรงเรียน เพื่อเป้าหมายในการเสริมสร้างการอ่านออกเขียนได้ และการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับชุมชน ทำให้ผู้ปกครองได้รับความรู้เกี่ยวกับชุมชน ดังนั้นการสร้างหุ้นส่วนและความร่วมมือระหว่างผู้ปกครองกับนักการศึกษา ทำให้เกิดทรัพยากรที่มีคุณค่าทั้งในด้านสังคมและวัฒนธรรมให้แก่โรงเรียน

เบคเคอร์รา (Becerra, 1974, p. 6887) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทและความเข้าใจระหว่างผู้บริหารกับตัวแทนของชุมชนในการวินิจฉัยปัญหาพบว่า การตัดสินใจปัญหาใด ๆ ที่เกี่ยวกับโรงเรียนผู้บริหารและตัวแทนของชุมชนจะต้องร่วมมือกันทุกฝ่าย จะต้องทำความเข้าใจตามบทบาทหน้าที่และนโยบายที่ตกลงกันไว้ และนอกจากนั้นยังพบว่า ผู้บริหารต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในการเข้าร่วมของชุมชนหรือประชาชน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจจะต้องมีการฝึกอบรมและเตรียมการก่อนพอสมควร ผู้บริหารจะต้องเป็นบุคคลที่ยอมรับตนเองและไม่ควรคาดหวังเกี่ยวกับผลที่จะได้รับให้สูงเกินไปในการเข้าร่วมกับชุมชนในแต่ละครั้ง

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม เพราะว่าสถานศึกษาและชุมชนเป็นสถาบันที่มีความใกล้ชิดกัน ดังนั้นการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมให้ประสบผลสำเร็จต้องได้รับความร่วมมือจากทุก ๆ ฝ่าย